

อธิบายคำในสารานุกรม

และ

บทความบางเรื่อง

ของ

อดุล อิมโອชา

อุทิศ

บูชาพระคุณในการมาปฏิบัติ

แม่ชื่อน อิมโອชา

อส
ช5910
ฉ.1

ณ ฌานสถานกรมตำรวจ วัดตรีศัดเทพ

วันพุธที่ ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๒๕

THAI NATIONAL ASSEMBLY LIBRARY

3961116346

อธิปไตยคำในสารานุกรม

และ

บทความบางเรื่อง

ของ

อดุล อิมโอะฮา

อุทิศ

บูชาพระคุณในการมาปฏิบัติ

แม่ชื่อน อิมโอะฮา

ณ สถานศึกษากรมตำรวจ วัดตรีทศเทพ

วันพุธที่ ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๒๕

วันที่ ๒๑ / ๑๒ / ๒๕๒๕

เลขทะเบียน ๐๐๑๑๓.๑

เลขที่ ๑๙
๒๕๑๑๓

ฉบับที่ ๑๓๓๓๓๓๓๓

คำปรารภ

นับจากแม่เจ็บถึงกับต้องเข้ารักษาในโรงพยาบาลเป็นครั้งแรก เมื่อวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๑ เมื่ออาการดีขึ้นก็กลับบ้าน เพียงแต่ไปตรวจตามนัด เมื่ออาการมากขึ้นก็ไปโรงพยาบาลอีก แม่เข้าโรงพยาบาลครั้งสุดท้ายในวันที่ ๑๔ ธันวาคม ๒๕๒๔ คราวนี้อาการหนักมาก มีแต่ทรงกับทรุดเป็นลำดับมาจนถึงแก่กรรม เมื่อวันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๕ เป็นระยะเวลา ๔ ปีเศษ ในระยะนี้ เมื่อญาติมิตรและท่านที่เคารพ นับถือ ทราบ ก็ได้กรุณาไปเยี่ยม บางท่านไปเกือบจะเป็นประจำ นำกระเช้าดอกไม้ ผลไม้ สิ่งของต่าง ๆ ไปเยี่ยมทั้งที่โรงพยาบาลและที่บ้าน แม้แต่ท่านที่ไม่มีโอกาสไป ก็ยัง กรุณาสอบถามอาการด้วยความเป็นห่วง เมื่อทราบว่าอาการดีขึ้น ผู้ตามก็โล่งใจ เมื่ออาการหนักก็หนักใจตามไปด้วย เสมอมาไม่ขาด นอกจากนี้บางท่านยังได้ช่วยเหลือแนะนำ และพาไปหาหมอที่มีความชำนาญในโรคของแม่ ตลอดจนบางท่านเห็นว่า การรักษาตัวในโรงพยาบาลเอกชนนาน ๆ ต้องสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายมาก ก็เป็นห่วงอีก ออกส่าห์ไปติดต่อโรงพยาบาลทางราชการที่เห็นว่าดี จะได้สิ้นเปลืองน้อยลงซึ่งก็ได้ห้องพิเศษ พร้อมทั้งจัดเตรียมเครื่องใช้สอยให้เสร็จ คราวเดียวกันถึง ๒ แห่ง ต้องไปขอโทษที่ทำให้ เสียแรงเสียเวลาจัดแล้วไม่ได้ใช้ ส่วนหมอและเจ้าหน้าที่ทั้งโรงพยาบาลเอกชนและทาง ราชการก็เอื้อเฟื้อตรวจรักษาพยาบาลให้เป็นอย่างดี

เมื่อแม่ถึงแก่กรรมแล้ว พระสงฆ์วัดศรีทศเทพ ก็ได้อนุเคราะห์จัดศาลาท้องพระ โรงให้เป็นที่ตั้งศพบำเพ็ญกุศล และตั้งไว้อาลัยทำการฌาปนกิจศพ เพื่อความสะดวกในการ ทำบุญและไปเคารพศพ ตลอดจนอำนวยความสะดวกให้ทุกประการ ส่วนญาติมิตร และ ท่านที่เคารพนับถือ ก็ได้กรุณาให้เกียรติมาในงานอาบน้ำศพ การสวดพระอภิธรรม การทำ บุญ ๗ วัน และพิธีปลีศพ อนุเคราะห์รับเป็นเจ้าภาพในการสวดพระอภิธรรม นำพวงหรีด

แจกัน พวงดอกไม้มาเคารพศพ จัดอาหารมาช่วยเลี้ยงพระเลี้ยงผู้มาในงาน เป็นการช่วย
เหลือทั้งกำลังกาย กำลังความคิด และกำลังทรัพย์ ทำให้งานสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

นอกจากนี้ การได้รับความอนุเคราะห์จากท่านทั้งหลายดังกล่าวมาแล้ว ยังทำ
ให้ความทุกข์ร้อนที่ลูก ๆ ได้รับ เนื่องมาจากแม่เจ็บ และแม่ถึงแก่กรรม บรรเทาเบาบาง
ลงไปอีกด้วย จึงใคร่ขอระลึกถึงพระคุณไว้ในโอกาสนี้ด้วย

มาบัดนี้ จะได้ทำการฌาปนกิจศพแม่ ในวันพุธที่ ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๒๕
ฉะนั้น นอกจากจะได้บำเพ็ญกุศลตามประเพณีนิยมแล้ว ยังเห็นสมควรจัดพิมพ์หนังสือ
เพื่อเป็นบรรณาการแก่ท่านที่ให้เกียรติมาร่วมประชุมเพลิง ซึ่งส่วนใหญ่ก็เป็นท่านที่ได้ให้
ความอนุเคราะห์ที่เมตตาแล้ว

การจัดพิมพ์หนังสือเป็นบรรณาการ ก็เนื่องจากเห็นว่า พ่อแม่มีความสนใจ
ในเรื่องหนังสือ พ่อจัดทำหนังสือต่าง ๆ ไว้ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเรื่องธรรมะ เรื่องที่ลูกอ่าน
ในสมัยนั้น แล้วพอใจเป็นเรื่องของเจ้าพระคุณสมเด็จพระวันรัต (ทัฬหะ พุทฺธสิริ) แม่
บันทึกโอวาทของท่าน ซึ่งนำสังฆะอันพันละน้อยมารวมพิมพ์ในหนังสือเล่มนี้ ก็เป็นหนังสือ
ที่พ่อแม่มีอยู่แล้วในครั้งกระนั้น ส่วนแม่ซึ่งมีหนังสือให้เช่า แม่ส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องจักร ๆ
วงศ์ ๆ ซึ่งนิยมกันในตอนนั้น ก็ยังมีหนังสือธรรมะ และพงศาวดารจีนซึ่งลูกสนใจรวม
อยู่ด้วย การที่ลูกพอใจในการสะสม การอ่านหนังสือ และพอเขียนได้บ้าง ก็เป็นผลสืบ
เนื่องมาจากพ่อแม่ ซึ่งเป็นครูคนแรกของลูกดังกล่าวมาแล้ว ฉะนั้น การจัดพิมพ์หนังสือใน
งานศพแม่ และโดยเฉพาะเป็นเรื่องที่ลูกรวบรวมและเรียบเรียงเป็นน้ำพักน้ำแรงของลูกเอง
ก็คงจะเป็นที่พึงพอใจของพ่อแม่เป็นอย่างยิ่ง

เรื่องที่น่ามารวมพิมพ์ในคราวนี้ มี ๑๑ เรื่อง เป็นเรื่องที่เคยพิมพ์มาแล้ว ๙
เรื่อง ยังไม่ได้พิมพ์ ๑ เรื่อง และเรียบเรียงใหม่ อีก ๑ เรื่อง แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ
อธิบายคำในสารานุกรม และบทความบางเรื่อง

อธิบายคำในสารานุกรม มี ๓ เรื่อง เป็นเรื่องที่เรียบเรียงให้สารานุกรมไทย
ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒ เรื่อง คือ ทำนบ และประตูน้ำ กับ สารานุกรมฉบับพระบาท
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ๑ เรื่อง คือ พระราม ๖, เชื้อน

ส่วนบทความบางเรื่องอีก ๘ เรื่อง แยกเป็นประเภทย่อยได้อีก ๒ ประเภท
คือ สิ่งอันพันละน้อย ๓ เรื่อง และเรื่องอื่น ๆ อีก ๕ เรื่อง

สิ่งอันพันละน้อย ๓ เรื่อง มี สิ่งอันพันละน้อย จากบันทึกโอวาทของ
สมเด็จพระวันรัต (ทัฬหสุตฺต) สิ่งอันพันละน้อยจากนิทานสาธก ของพระสาสนโสภณ
(เอื้อน ชินทศฺโต) และ สิ่งอันพันละน้อยจากคำ สัมภเวสี

เรื่องอื่น ๆ ๕ เรื่อง มี การชลประทานในเมืองลัธแลในสมัยรัชกาลที่ ๕
การเปลี่ยนแนวของแม่น้ำเจ้าพระยาจากบางแก้วถึงบางไทร ลุ่มน้ำแม่กลอง คลองภาษี
เจริญและคลองดำเนินสะดวก และการทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย

โดย เรื่อง สิ่งอันพันละน้อยจากคำ สัมภเวสี เป็นเรื่องที่เรียบเรียงไว้แล้วแต่
ยังไม่เคยพิมพ์ และเรื่องการทำบุญอุทิศให้ผู้ตายเป็นเรื่องที่เขียนขึ้นใหม่ เพื่อรวมพิมพ์ใน
งานนี้ ส่วนนอกจากนั้นเป็นเรื่องที่เคยพิมพ์มาแล้ว ครึ่งเดียวบ้างหลายครั้งบ้าง ดังได้ทำ
เชิงอรรถไว้ท้ายเรื่องนั้น ๆ แล้ว

ในการจัดพิมพ์ครั้งนี้ ก็ได้อาศัยบางท่านช่วยพิมพ์ต้นฉบับที่เรียบเรียงขึ้นใหม่
พิมพ์ส่วนประกอบอื่นๆ และช่วยตรวจรูปในการพิมพ์ให้ทั้งหมด ซึ่งก็ใคร่ขอขอบ
คุณเป็นอย่างยิ่งไว้ด้วย

น้ำพักน้ำแรงในการจัดทำหนังสือ อธิบายคำในสารานุกรม และบทความ
บางเรื่องเป็นบรรณาธิการในการฉาบปกฉีกแม่ครั้งนี้ ขออุทิศบูชาพระคุณ พ่อ และ แม่
ซึ่งมีพระคุณแก่ลูกสุดที่จะกล่าว อันพระคุณนี้ไม่สามารถหาเครื่องขงมาขงได้ เครื่องตวง
มาตวงได้ และเครื่องวัดมาวัดได้

อดุล อัมโงษา

๑๗ พฤษภาคม ๒๕๒๕

แม่ชน อิมโอชา

เกิด ๑๘ มีนาคม ๒๔๔๓

ถึงแก่กรรม ๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๕

แม่
เขียนจากภาพถ่ายเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๔

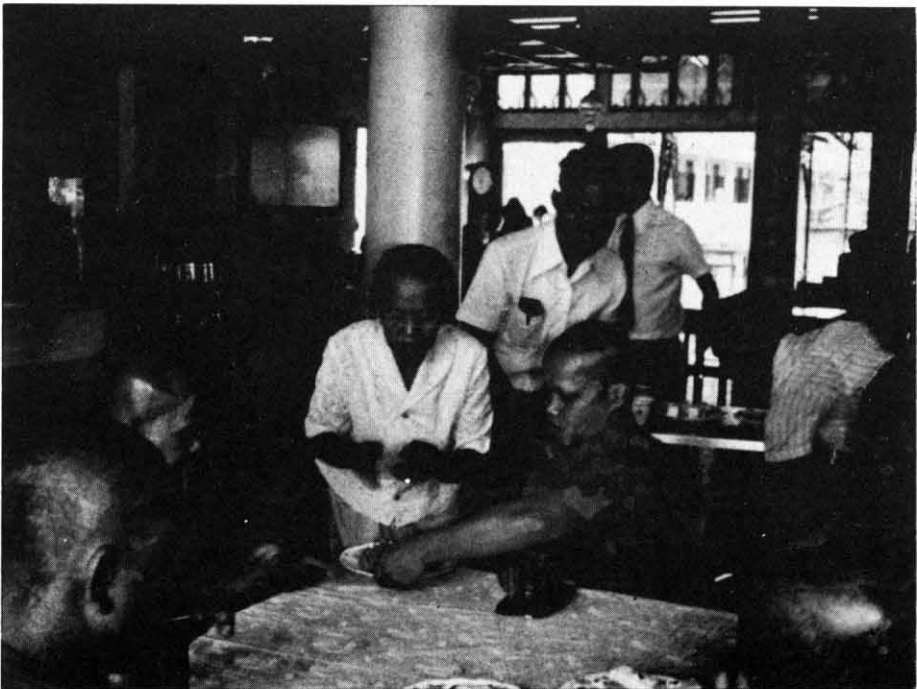
แม่ในวันอุปสมบท พระโกวิท (โกวิท อิ่มโอชา)
ที่วัดชลประทานรังสฤษดิ์
๑๔ กรกฎาคม ๒๕๑๖

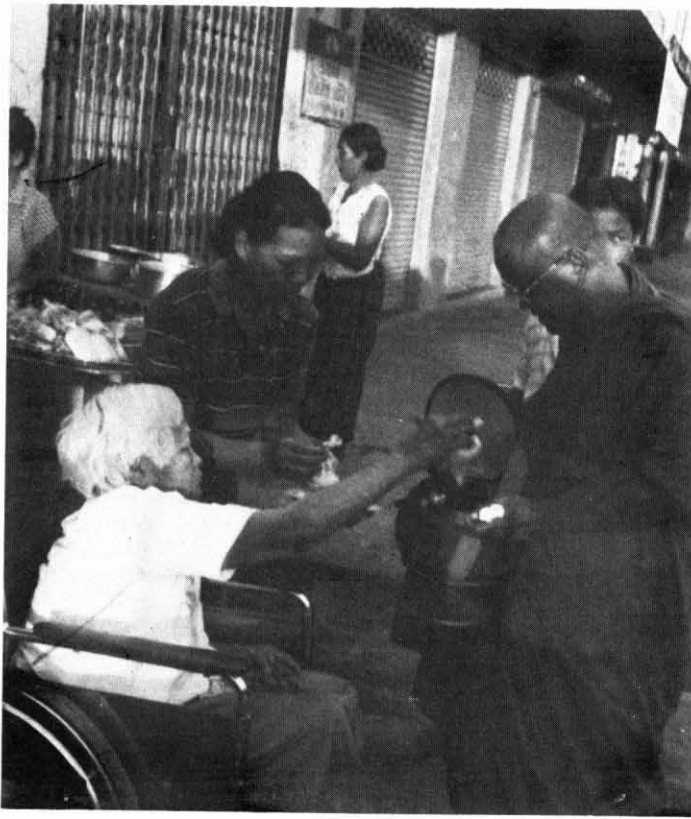
แม่ทำบุญครบรอบ ๓๐ ปี วันถึงแก่กรรมของพ่อ
ที่โรงพยาบาลสงฆ์
๕ มกราคม ๒๕๑๗

ที่โรงพยาบาลสงฆ์ วันทำบุญอายุแม่ครบ ๗๕ ปี
มีนาคม ๒๕๑๘

ทำบุญอายุแม่ครบ ๗๕ ปี ที่โรงพยาบาลสงฆ์
มีนาคม ๒๕๑๘

แม่ใส่บาตร ขณะรักษาตัวอยู่ที่บ้าน
พฤศจิกายน ๒๕๒๔

แม่และลูกหญิงทั้ง ๓ คน
พฤศจิกายน ๒๕๒๔

พิธีรดน้ำศพ - ๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๕
ฯพณฯ ชวน หลีกภัย รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์
รดน้ำศพ

นำเชือก ศุขสมาน น้องของแม่รดน้ำศพ

ตั้งศพบำเพ็ญการกุศล ณ ศาลาท้องพระโรง วัดศรีศศเทพ
๑๒ - ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๕

ลูก - สะใภ้ - เขย - หลาน

หลาน

คุณเยื่อ สุธายัณห์
คุณประเสริฐ บัณฑิตคุณันท์ คุณกิตติ-คุณระเบียบ กรินทสุทธิ
ทอดผ้าบังสุกุล ๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๕

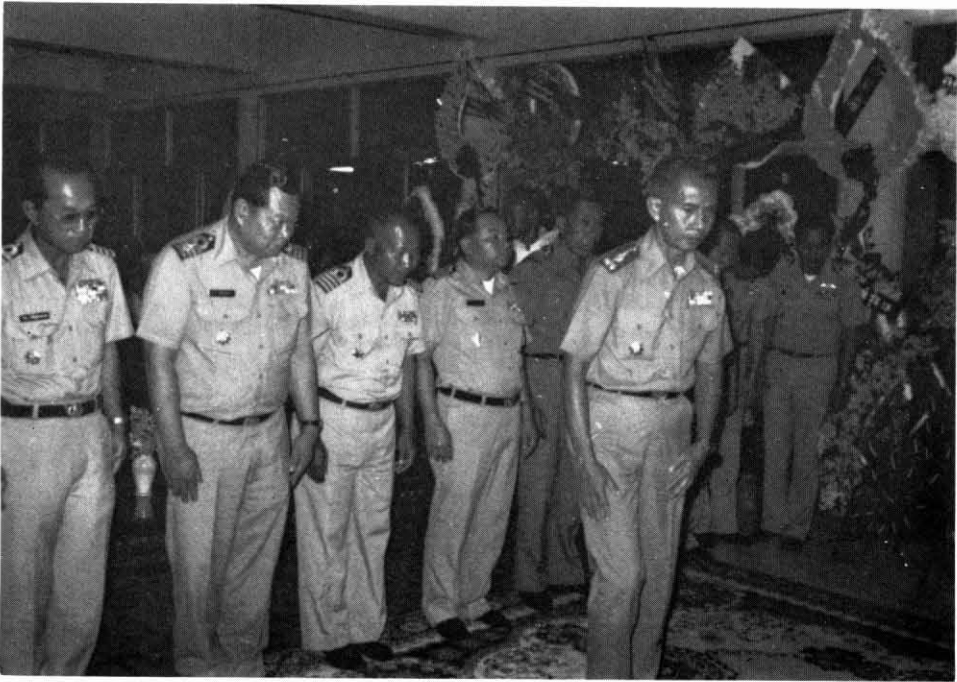
พล.อ. โปยม พูลรัตน์
ทอดผ้าบังสุกุล ๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๕

คุณสุนันท์ ฉัตรานุกุล
คุณฉลาก ตัณฑศรี คุณนวลทิพย์ ผลสมบัติ คุณสุพจน์ สุวรรณกำกาย
ถวายไทยธรรม ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๕

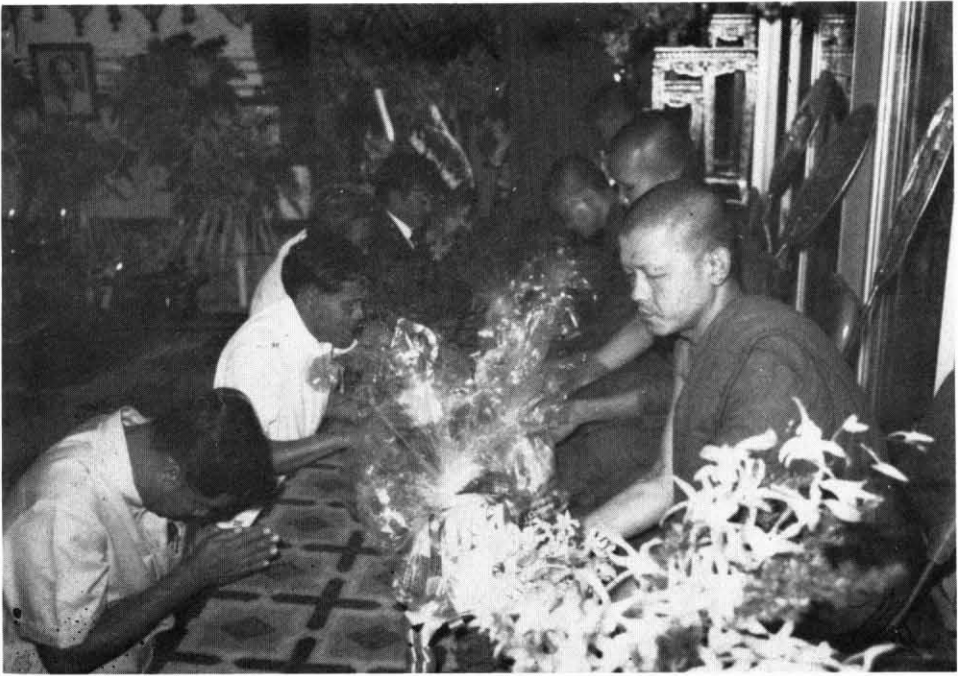
น.อ. (พิเศษ) ศักดิ์ชาย แก้วจินดา ร.น.
น.อ. (พิเศษ) ขาว เขียวไพศาล ร.น. คุณสนั่น สุขสิงห์ คุณอนุชิต อสัมภินวงศ์
ถวายไทยธรรม ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๕

พล.ร.ต. ถलग จันทนประยูร ร.น.
นำคณะโรงเรียนนายทหารเรือเคราพศพ
๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๕

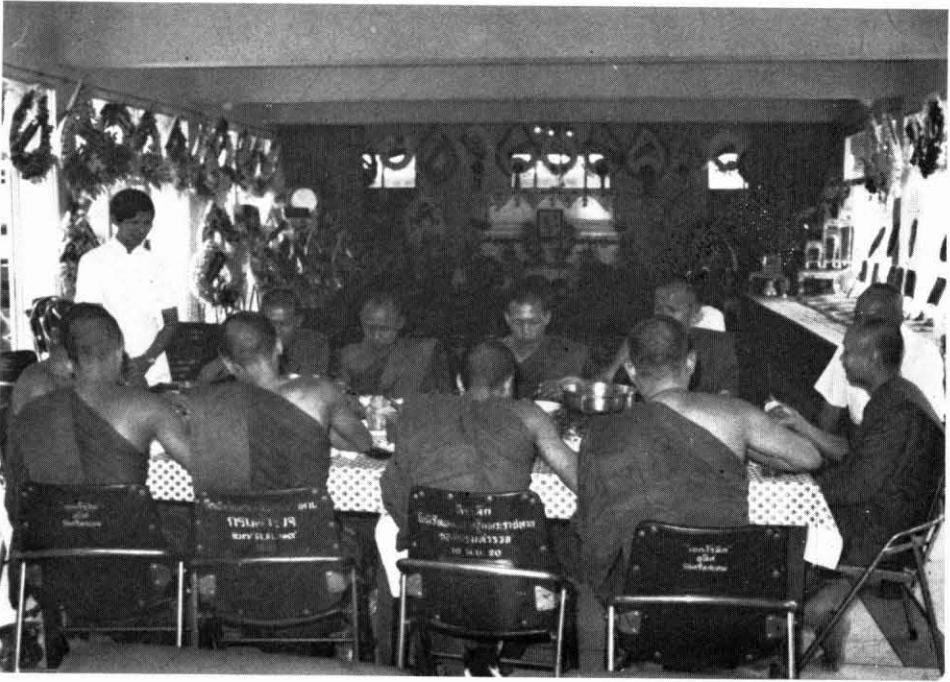
ส่วนหนึ่งของผู้ที่ให้เกียรติมาร่วมในงานสวดพระอภิธรรม
๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๕

ฯพณฯ ชวน หลีกภัย รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์
คุณสุเทพ ติงสภักดิ์ คุณชุมพล นวีสุข คุณประศาสน์ จันทรนิยม
ถวายไทยธรรม ๑๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๕

คุณเยื่อ สุสายัณห์
พล.ร.อ. สมจิตต์ ธรรมรัศมิ์ ร.น. คุณจำลอง ศาลิกุบัติ พล.อ.ท. จรรยา สุนทรทรัพย์
ทอดผ้าบังสุกุล ๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๕

ทำบุญ ๗ วัน - ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๕
ถวายภัตตาหารเพล

ญาติ - ลูก ทอดผ้าบังสุกุล

ฯพณฯ บุญเท่ง ทองสวัสดิ์ ประธานสภาผู้แทนราษฎร
พล.อ.ท. ประสาน ลีลาสัย พล.ต. กระวี-คุณบัวทมาวดี สุทัศน์ ณ อยุธยา
ทอดผ้าบังสุกุล ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๕

พิธีปิดศพ - ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๕
พระสงฆ์ชักผ้ามหาบังสุกุล

พ่อแม่มีลูก ๗ คน ยังอยู่พร้อมหน้ากันในขณะที่ คือ

๑. อตุล อิมโອชา
๒. บังอร อิมโອชา
๓. โกวิท อิมโອชา
๔. น.อ. (พิเศษ) คำริ อิมโອชา ร.น. แต่งงานกับ พุทธิ เทียนกระจ่าง มีลูก ๓ คน ชื่อ อนันตพงษ์ กมลเศ และ ธีรพัฒน์
๕. มงคล อิมโອชา แต่งงานกับ ทองทาบ มหาสุวรรณ มีลูก ๒ คน ชื่อ พอใจ และ พรพนนิภา
๖. ไสรัท อิมโອชา
๗. จินตนา อิมโອชา แต่งงานกับ วิทย์ ธารชลาณุกิจ มีลูก ๑ คน ชื่อ ธาริณี

แม่เป็นคนขยันขันแข็งในการทำมาหากิน เปิดร้านตั้งแต่สว่าง ไปปิดประมาณ ๓ ทุ่ม ตอนกลางวันนอกจากจะทำคนเคี้ยวแล้วยังต้องเลี้ยงลูกที่ยังเล็กอีกด้วย นอกจากตอนเช้า และหลังจากเย็นแล้ว ซึ่งอยู่พร้อมหน้ากันจึงช่วยกันทำ แต่แม่ก็ต้องหุงหาอาหารทำงานบ้าน พุคได้อย่างเต็มปากว่าแม่ทำงานเหน็ดเหนื่อยเกือบทั้งวัน ส่วนการใช้จ่ายแม่มีธัญส์ สิ่งใดไม่จำเป็นไม่จ่าย แม่เคยเล่าว่าแต่ก่อนชอบเล่นไพ่ พอมีลูกแล้ว แม่เลิกเด็ดขาด พยายามเก็บเล็กผสมน้อยจนสามารถรับจ้างเองที่กินหารายได้เพิ่มเติมกับรายได้ที่เคยมีอยู่ให้เพียงพอกับค่าใช้จ่ายในการเลี้ยงลูก การศึกษาเล่าเรียนของลูกซึ่งต้องเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ เพื่อลูกจะได้มีความสุขความเจริญต่อไปในภายหน้า เมื่อแม่เจ็บ ผู้ที่เคยเห็นแม่มาแต่ก่อนยังกล่าวชมต่อหน้าลูกว่า แม่เลี้ยงลูกเก่งมาก

พระองค์ของพ่อแม่ เท่าที่ยกมาเพียงส่วนของเสี้ยวเดียวเท่านั้น ก็ไม่สามารถกล่าวให้สิ้นสุดได้แล้ว ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงจัดพ่อแม่ว่าเป็นพรหม ผู้ประกอบด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขาแก่ลูก เป็นครูคนแรกของลูก เมื่อกล่าวรวมแล้วก็เป็นผู้อนุเคราะห์โลก พ่อแม่จึงเป็นผู้ควรรบราของลูก หากจะเทียบกับพระ ท่านก็จัดเสมอกับพระอรหันต์ อันเป็นพระอริยบุคคลชั้นสูงสุดใน ๔ ชั้น คือ พระโสดาบัน พระสกิทาคามี พระอนาคามี

และพระอรหันต์ ฉะนั้น การบำรุง การบูชา พ่อแม่ จึงมีผลเท่ากับการบำรุง การบูชา พระอรหันต์ ย่อมเป็นเนื่อนาบุญอันไพศาล และเมื่อท่านจัดทั้งพระอรหันต์และพระพรหม รวมอยู่ในพ่อแม่แล้ว พรที่พ่อแม่ให้จึงเป็นสิริมงคลเป็นอย่างยิ่ง ตลอดจนเป็นเรื่องบังงันภัยอันตรายต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี ยากที่จะหาเครื่องรางของขลัง หรือแม้แต่สิ่งที่มีชัยนี้ เปลี่ยนเรียกเป็น วัตถุมงคล อย่างอื่นใดมาเทียบได้

เมื่อพ่อเจ็บหนักเป็นเวลาหลายเดือนใน พ.ศ. ๒๔๗๘ ถึงจะได้รับเงินเดือนเต็ม ทุกเดือนก็ตาม แต่ก็เป็นการอันหนักของแม่ทั้งค่าใช้จ่ายในการรักษา และการพยาบาล คนเจ็บ แม่พ่อจะหายจากการเจ็บในคราวนั้น พ่อไปทำงานได้ตามปกติ จนครบเกษียณอายุราชการ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๔ แต่สุขภาพก็ไม่ค่อยจะดีนัก ต้องรักษาตัวอยู่ตลอดมา จนถึงแก่กรรมเมื่อ วันที่ ๕ มกราคม ๒๔๘๗ ขณะมีอายุได้ ๕๘ ปี

ก่อนพ่อถึงแก่กรรมไม่นาน แม่ได้อพยพลูกที่ยังเล่าเรียนและยังเล็กอยู่ทั้ง ๖ คน ไปอยู่ที่ตลาดลลอบแหล่ มินบุรี เพื่อหลบภัยทางอากาศ ซึ่งนับวันทวีความรุนแรงเพิ่มขึ้น จึงได้หยุดพักการค้าขายไปชั่วคราว จนสงครามสงบในปลายปี ๒๔๘๘ แล้วจึงได้มาทำต่อ และในปลายปีนั้นเอง แม่ได้ซื้อที่ดินที่อยู่ทุกวันนี้ จากเงินที่อุตสาหกรรมไว้ และปลูกบ้านเป็นที่อยู่อาศัยถาวร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓ จากนั้นแม่ก็กลับมาอนที่บ้านหลัง จากปีตรวั้นแล้ว

แม่ค้าขายต่อมาจนถึงคราวที่เจ้าของห้องแถวจะรื้อของเดิม เพื่อสร้างเป็นตึกแถว อันเป็นเวลาที่ถูกได้ทำงานกัน ๓-๔ คนแล้ว จึงขอให้แม่เลิกการค้าขาย เพราะมีอายุมากสมควรที่จะพักผ่อนได้แล้ว แม่ก็อนุโลมตาม แต่ถึงจะอยู่บ้าน แม่ก็ยังดูแลบ้าน รดน้ำต้นไม้ ไปจ่ายกับข้าว หุงหาอาหาร และใช้เวลาว่างอ่านหนังสือตลอดมา

นอกจากการงานดังกล่าวมาแล้ว แม่ยังมีความรู้พิเศษที่ถ่ายทอดมาจากยาย สมควรนำมาบันทึกไว้ด้วย คือ ทำยารักษาผู้มาคเจ็บเนื่องจากถูกน้ำร้อน ถูกไฟลวก เป็นยาราคาถูก ใช้ชันผง น้ำมันมะพร้าว และเครื่องประกอบอีกอย่างสองอย่างมากวน โดยผู้มาขอจัดเครื่องยาพร้อมทั้งชามกะละมังสำหรับใช้กวนและใส่ยากลับไป ชามเล็กหรือใหญ่ ตามขนาดแผลที่เป็นมากหรือน้อย ส่วนใหญ่ทำคราวเดียวก็หาย มีน้อยรายที่ต้องทำถึง ๒-๓

คราว แม่ทำให้เป็นการกุศล ช่วยให้ผู้ประสบความทุกข์ได้พ้นทุกข์ไม่เคยคิดทำอะไรเลย
ทั้งคนมั่งมีและคนยากจน แม่แม่เลิกค้าขายแล้ว ก็ยังมีผู้มาขอที่บ้านเสมอ

แม่มีสุขภาพดี จะมีเจ็บป่วยก็แต่ท้องเดิน ซึ่งนาน ๆ จะเป็นครั้งหนึ่ง เป็นอยู่
วันสองวันก็หาย จนเมื่อวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๑ ท้องเดินตั้งแต่เช้าจนค่ำอาการไม่คิ
ขึ้น จึงต้องเข้ารับการรักษาที่โรงพยาบาลวิชัยยุทธ นับเป็นครั้งแรกที่แม่เข้าอยู่รักษาใน
โรงพยาบาล แต่วันรุ่งขึ้นก็กลับมารักษาตัวที่บ้านโดยไปตรวจเป็นคราว ๆ ตามที่หมอนัด
ถึงวันที่ ๒ มีนาคม ๒๕๒๑ ได้ย้ายไปรักษาที่สถานพยาบาลสมชาติ ซึ่งมีหมอมือชำนาญใน
โรคประสาทที่แม่เป็น โดยไปตรวจเป็นคราว ๆ เช่นเดียวกัน ต่อมาเมื่อวันที่ ๑๑ สิงหาคม
๒๕๒๓ อาการของโรครุนแรงขึ้น จำเป็นต้องเข้ารับรักษาในโรงพยาบาล จึงได้ไปรักษาที่โรง
พยาบาลวิชัยยุทธอีกเป็นครั้งที่ ๒ หมอตรวจว่า เส้นโลหิตในสมองตีบ เมื่ออาการค่อยคิ
ขึ้น จึงได้ไปพักฟื้นที่โรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า ในวันที่ ๓๐ กันยายน ๒๕๒๓ จนหมอ
แนะนำให้มารักษาตัวที่บ้านได้ โดยจัดหาผู้ช่วยพยาบาลมาดูแลในตอนกลางคืน เมื่อวันที่
๓ ธันวาคม ๒๕๒๓ จากนั้นอาการก็ดีขึ้นกินอาหารได้มาก อ้วนท้วนขึ้น จนผู้ที่เคยมา
เยี่ยมเห็นแล้วแปลกใจ แม่เองก็ไม่กินยา เพียงแต่เดินเองไม่ได้ ต้องใช้จัมบวอกเกอร์เดิน
รอบสนามหน้าบ้านเวลาเข้าถ้าเข้าห้องน้ำในบ้านก็ช่วยกันพยุงไป แม่มีกำลังใจดีมาก เคย
ได้ยินบ่นเมื่ออยู่โรงพยาบาลเพียง ๒ ครั้งเท่านั้นว่า ถ้ารู้ว่าต้องรักษานานขนาดนี้ ไม่
รักษาเสียจะดีกว่า อนึ่ง เมื่อตอนพุงเดิน ถามว่าอีกสักเดือนหนึ่งพอจะเดินเองได้ไหม แม่
ตอบทันทีว่าไม่ถึงเดือนอีก ๔-๕ วันก็เดินได้ เช่นนี้เสมอ มาจนถึงต้นเดือนธันวาคม
๒๕๒๔ อากาศเปลี่ยนแปลงรวดเร็ว แม่กินอาหารน้อยลง ต้องรับหมอมือที่ข้างบ้านมารักษา
อาการค่อยคิขึ้น แต่แล้วก็ทรุดลง ต้องนำเข้ารับรักษาในโรงพยาบาลวิชัยยุทธ เมื่อวันที่ ๑๔
ธันวาคม ๒๕๒๔ อีกเป็นครั้งที่ ๓ ครั้งนี้หมอบอกว่า นอกจากเส้นโลหิตในสมองตีบแล้ว
ยังมีโรคไต และโรคอื่น ๆ แทรกซ้อนอีกด้วย อาการหนักมาก มีแต่ทรงกับทรุดเป็นลำดับ
มา จนถึงแก่กรรม เมื่อวันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๕ เวลา ๑.๐๐ น. รวมอายุได้ ๘๐ ปี
๑๐ เดือน ๒๕ วัน

ท่านที่ให้เกียรติเป็นเจ้าภาพสวดพระอภิธรรม

- ๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๕ คุณกิติ-คุณระเบียบ กรินทสุทธิ์
- ๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๕ ญาติ-ลูก-หลาน
- ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๕ นักเรียนช่างชลประทานรุ่น ๓
- ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๕ โรงเรียนนายทหารเรือ
แผนกเครื่องกล การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย
กองตรวจสอบ การท่าเรือแห่งประเทศไทย
- ๑๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๕ ฯพณฯ ชวน หลีกภัย รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตร
และสหกรณ์
กองแผนงานและงบประมาณ กรมชลประทาน
- ๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๕ ต.มธก. รุ่น ๔
กลุ่มสังสรรรายเดือน
นักเรียนเตรียมนายเรือรุ่น ๑๕
นายทหารเรือ ปี ๒๕๐๐
พัฒนาพนักงาน รุ่น ๘ การท่าเรือแห่งประเทศไทย
- ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๕ เลขาธิการรัฐสภา
ข้าราชการและลูกจ้างสำนักงานเลขาธิการรัฐสภา

ท่านที่ให้เกียรตินำพวงหรีดมาเคารพศพ

พล.อ. โพนม-รัมภา พหลรัศ

กิตติ-ระเบียบ กรินทสุทธิ์

พล.อ.ท. ประสาน-ศรีพันธ์ สีดาลัย

ครอบครัวมหาสุวรรณ

ราชวัตรยนต์-อุศรีบริการ

ชวน หลีกภัย รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์

น้อย-อุดมเดช ทันตยาภิวัฒน์

กองแผนงานและงบประมาณ กรมชลประทาน

กองออกแบบ กรมชลประทาน

กองอุทกวิทยา กรมชลประทาน

สำนักงานชลประทานที่ ๑๒

ฝ่ายวิเคราะห์และปรับปรุง กรมชลประทาน

ฝ่ายวางแผนและงบประมาณ กรมชลประทาน

งานระบบราคางาน กรมชลประทาน

งานวิจัยการปฏิบัติงาน กรมชลประทาน

พนักงานหน่วยรักษาบริเวณกรมชลประทาน สามเสน

ยามรักษาการณ์ กรมชลประทานสามเสน

นักเรียนช่างชลประทาน รุ่น ๕

นักเรียนช่างชลประทาน รุ่น ๖-๗

วิศวกรมชลประทาน รุ่น ๑๕

นักเรียนช่างชลประทาน รุ่น ๑๖

ศิลปชัย-ชื่นจิตต์ นิยมศิลป์
เอนก-เยี่ยมศิริ วิชญกุล
พล.อ.อ. หะริน หงสกุล และคุณหญิง
บุญเท่ง ทองสวัสดิ์ ประธานสภาผู้แทนราษฎร
คมสัน สันติวรารคม เลขาธิการประธานสภาผู้แทนราษฎร,
ประเสริฐ บัณฑิตสุนทร และครอบครัว
สนอง ตูจินดา
ประมวล กุลมาตย์
พล.ต. กระวี-ปัทมาวดี สุทัศน์ ณ อยุธยา
กองกลาง รัฐสภา
กองคลังและพัสดุ รัฐสภา
กองการประชุม รัฐสภา
กองกรรมาธิการ รัฐสภา
กองประชาสัมพันธ์ รัฐสภา
กองวิเทศสัมพันธ์ รัฐสภา
กองสถานที่ รัฐสภา
ศูนย์บริการเอกสารและค้นคว้า รัฐสภา
ศูนย์บริการทางวิชาการและกฎหมาย รัฐสภา
พิพิธภัณฑ์ รัฐสภา
ศูนย์ชวเลข ฯ รัฐสภา
พล.ร.อ. สมจิตต์-วันเพ็ญ ธรรมรักคิด
พล.อ.ท. จรรยา-สุภาพ สุนทรทรัพย์
เพื่อนสังสรรรายเดือน
ท.มธก. รุ่น ๔
งานบริหาร กองสำรวจภูมิประเทศ กรมชลประทาน

งานสำรวจการทำแผนที่พื้นดินที่ ๗

บุญช่วย วงศ์จรัส

อบต อำไพ

โรงเรียนนายทหารเรือ

นักเรียนเตรียมนายเรือรุ่น ๑๕ และนายทหารเรือ ปี ๒๕๐๐

ชมรมหมู่บ้านทุ่งเศรษฐี

ชมรมเรือใบทุ่งเศรษฐี

แผนกเครื่องกล การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย

พัฒนาพนักงานรุ่น ๘ การท่าเรือแห่งประเทศไทย

แผนกตรวจสอบบัญชีภายใน การท่าเรือแห่งประเทศไทย

สนั่น-เทียมจิตร สุขสิงห์

โครงการบำรุงพันธุ์ปลาของคณะลูกเสือแห่งชาติ

ข้าราชการ-ลูกจ้าง กองรายงานสถิติ

สำนักงานสถิติแห่งชาติ

เศรษฐศาสตร์สหกรณ์ รุ่น ๑๘

สารบาญ

หน้า

คำอธิบายในสารานุกรม

ทำนบ	จากสารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน	๑
ประตูน้ำ	จากสารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน	๑๗
พระราม ๖, เซอน	จากสารานุกรมฉบับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว	๓๕

บทความบางเรื่อง ส่งละอันพื้นละน้อย

ส่งละอันพื้นละน้อยจากบันทึกโอวาทของสมเด็จพระวันรัต (ทัฬหะ พุทฺธสโร)	๕๐
ส่งละอันพื้นละน้อยจากนิทานสาธกของพระสาสนโสภณ (เอื้อน ชินทศโต)	๖๓
ส่งละอันพื้นละน้อยจากคำสัมภาษณ์	๗๑

เรื่องอื่น ๆ

การชลประทานในเมืองลับลัดในสมัยรัชกาลที่ ๕	๗๕
การเปลี่ยนแนวของแม่น้ำเจ้าพระยาจากบางแก้วถึงบางไทร	๘๒
ลุ่มน้ำแม่กลอง จากโครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่กลอง	๑๐๑
คลองภาษีเจริญและคลองดำเนินสะดวก	
จากเรื่องเกี่ยวกับการชลประทานในรัชกาลที่ ๔	๑๐๕
การทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย	๑๑๔

ทำนบ

โดย

อคฺล อัมโสภา

จากสารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน

ทำนบ

สิ่งก่อสร้างที่ปิดกั้นลำน้ำไม่ให้น้ำไหลผ่าน หรือไหลข้ามสิ่งก่อสร้างนั้น ในบางกรณี อาจปิดกั้นเพียงบางส่วนของลำน้ำไม่ให้น้ำไหลข้ามเข้าไปเฉพาะในบริเวณที่ปิดกั้นไว้ โดยให้น้ำไหลผ่านลำน้ำส่วนที่เหลืออยู่

ทำนบแบ่งตามลักษณะการใช้ประโยชน์และการสร้างได้เป็น ๒ ประเภท คือ ทำนบชั่วคราว และ ทำนบถาวร

ทำนบชั่วคราว สร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ต่าง ๆ เช่น

๑. ปิดกั้นปากคลองในทุ่งราบ ตอนทีใกล้บรรจบกับแม่น้ำ ไม่ให้น้ำที่หลากจากแม่น้ำในฤดูน้ำนอง ไหลป่าเข้าคลองไปท่วมพื้นที่ตอนใน เช่น การสร้างทำนบปิดกั้นปากคลองต่าง ๆ บริเวณกรุงเทพมหานครในฤดูน้ำนอง โดยสันทำนบจะต้องสูงพ้นระดับน้ำนองสูงสุด ส่วนการระบายน้ำฝน ที่ตกในบริเวณพื้นที่ตอนในจำเป็นต้องสูบน้ำในคลองตอนในของทำนบทิ้งไป หรือถ้าในช่วงน้ำแม่น้ำไหลลงมีระดับต่ำกว่าน้ำตอนใน จะสร้างทำนบให้มีช่องเปิดเปิดเพื่อช่วยระบายน้ำทิ้ง เป็นการประหยัดค่าสูบน้ำในช่วงนี้ลงก็ได้

๒. ปิดกั้นปากคลองในทุ่งราบ ตอนที่น้ำเค็มขึ้นถึงในฤดูแล้ง ไม่ให้น้ำเค็มไหลเข้าไปทำความเสียหายให้แก่สวนผลไม้บางชนิด เช่น การสร้างทำนบปิดกั้นปากคลองในบริเวณกรุงเทพมหานคร และจังหวัดนนทบุรี บางคลอง เพื่อป้องกันน้ำเค็มเข้าไปทำความเสียหายแก่สวนทุเรียนเป็นประจำมาเป็นเวลาหลายปี ก่อนที่การก่อสร้างเขื่อนภูมิพลที่จังหวัดตาก ซึ่งเป็นเขื่อนเก็บน้ำบนแม่น้ำปิง แควต้นน้ำสายสำคัญของแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งมีประโยชน์ส่งน้ำมาช่วยผลักดันไม่ให้น้ำในแม่น้ำเจ้าพระยาตอนน้ำเค็มถึงซีคอนทรายรวม

อยู่ด้วยแล้วเสร็จใน พ.ศ. ๒๕๐๗ สันทำนบในชั้นนี้มีระดับสูงเพียงแค่ตลิ่ง หรือให้
 พันระดับน้ำขึ้นสูงสุดในทุกแล่งก็พอ และโดยที่สวนทุเรียนจะต้องมีน้ำให้เพียงพอตลอด
 เวลา ก็จำเป็นต้องสูบน้ำจืดจากแม่น้ำในช่วงนี้ แม่น้ำไหลลง เข้าไปช่วยด้วย

๓. ปิดกั้นบ่อกคลองในทุ่งราบ ตอนปลายฤดูทำนาในปีที่น้ำในแม่น้ำล้นคลอง
 เร็วเพื่อเก็บน้ำในทุ่งไม่ให้ไหลลงแม่น้ำ เอาไว้ใช้จนข้าวออกรวงสุกได้ เป็นงานที่ได้ทำ
 ในทุ่งราบภาคกลางก่อนที่จะมีการชลประทานโดยสมบูรณ์มานานแล้ว ถึงแม้จะเห็นได้จาก
 ข้อความในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ ตอนหนึ่งที่กล่าวถึงเรื่องนี้
 ว่า “ทรงพระราชวิตกแต่นาแขวงกรุงเก่าแขวงเมืองอ่างทอง แขวงเมืองลพบุรี แขวง
 เมืองสระบุรี แขวงเมืองนครนายก หัวเมืองทั้งนี้ เนื้อที่นามีมาก น้ำที่กรุงเก่า ที่เมือง-
 อ่างทอง ก็ล้นอยู่แล้ว การปิดน้ำ ต้องรีบเร่งทำอย่าให้ทันน้ำในท้องทุ่งไหลบ่าออกได้
 การปิดน้ำเป็นการแผ่นดินการใหญ่สำคัญ ให้เจ้าพระยาพระคลัง เจ้าพระยาพลเทพ
 เจ้าพระยามหาโยธา พระยาราชสุภาวดี พระยาสุรเสนา ทววจตราคุณแก่ชัยกาชาข้าราชการ
 การเจ้าเมือง กรมการ ให้ตั้งใจช่วยราษฎรแขวงกรุงเก่า แขวงเมืองลพบุรี แขวงเมือง-
 อ่างทอง ปิดคลองลงทำนบถมดินยกกันคลองบรรจบที่สูง ที่ยังทำไม่แล้วก็ให้เร่งรัดทำให้
 แล้ว ที่แห่งใดตำบลใดจะต้องไขน้ำ ปิดน้ำ ยกกันกันน้ำ ก็ให้ทำให้ทั่วทุกตำบล ให้ผู้
 ใหญ่แยกไปตรวจตราทุกหน้าที่ และบัดนี้น้ำก็เกลื่อนล้นอยู่แล้ว ถ้าการปิดน้ำเข้าไปน้ำใน
 ท้องนาจะไหลออกเสีย ให้เร่งรีบทำให้แล้วโดยเร็ว ทำให้มั่นคง ชั่งน้ำในนาท้องนาไว้
 ให้จงได้ ให้มีน้ำเลี้ยงต้นข้าวอยู่จนกว่าจะออกรวงสุก” สันทำนบที่สร้างนี้ให้มีระดับสูง
 พันระดับน้ำที่จะเก็บไว้ในทุ่งก็พอ

๔. ปิดกั้นลำน้ำ เพื่อทำการก่อสร้างอาคารที่สร้างกันลำน้ำนั้น เช่น เขื่อน
 เก็บน้ำ เขื่อนทดน้ำ ประตูระบายน้ำ วาลว ที่สร้างในลำน้ำเดิม ทำนบในกรณีนี้ต้องมี
 ๒ ทำนบ สร้างให้พันบริเวณตัวอาคารที่จะสร้างทั้งสองด้านพอที่จะทำงานได้สะดวก
 และสันทำนบจะต้องสูงพันระดับน้ำสูงสุดตลอดเวลาที่ทำงาน การทำงานในบ่อกก่อสร้าง
 ต้องสูบน้ำออก ถ้าหากยังมีน้ำไหลซึมเข้าไปได้หรือมีตาน้ำพุขึ้นในบ่อกก่อสร้าง ก็ต้องคอย
 สูบตลอดระยะเวลาที่ทำงานส่วนที่อยู่ต่ำกว่าระดับน้ำนั้นทิ้งออกไป เช่นทำนบชั่วคราว ใน

การสร้างเขื่อนภูมิพล บนแม่น้ำปิง ที่จังหวัดตาก ซึ่งเป็นทำนบขนาดใหญ่ โดยทำนบ
 ด้านเหนือน้ำสูงถึง ๓๔ ม. และด้านท้ายน้ำสูง ๑๒ ม. ทำนบชั่วคราวในการสร้าง
 ประทศุระบายน้ำ วลา ในคลองบริเวณทุ่งราบโดยทั่วไปซึ่งเป็นทำนบขนาดเล็ก สูงไม่เกิน
 ๗-๘ ม. เป็นต้น

การสร้างทำนบชั่วคราวในกรณีนี้ จำเป็นต้องทำทางผันน้ำให้น้ำที่ไหลมาผ่าน
 ไปได้ซึ่งถ้าเป็นลำน้ำในบริเวณทุ่งราบ ก็ใช้ขุดคลองอ้อมให้น้ำผ่าน แต่ถ้าเป็นลำน้ำใน
 หุบเขา เช่นที่เขื่อนภูมิพล ไม่สามารถจะขุดคลองอ้อมได้ ก็ต้องเจาะภูเขาเป็นอุโมงค์ผันน้ำ
 แทน ซึ่งเมื่อหมดความต้องการใช้งานแล้ว ใค้อุโมงค์ทางด้านเหนือน้ำ และเจาะ
 อุโมงค์ระบายน้ำล้นมาบรรจบตอนท้ายส่วนที่ขุด เพื่อใช้เป็นส่วนหนึ่งของอุโมงค์ระบายน้ำ
 ล้นต่อไป หากเป็นเขื่อนที่สร้างกันลำน้ำในหุบเขา แต่อาคารระบายน้ำล้นไม่ได้เจาะภู
 ภูเขาเป็นอุโมงค์ เช่น เขื่อนกิ่วลม บนแม่น้ำวังที่จังหวัดลำปาง ใช้เปิดตอนกลางสันเขื่อน
 คามยาว เป็นทางระบายน้ำล้นโดยมีบานปิดเปิด ถ้าจะต้องเจาะภูเขาใช้เป็นอุโมงค์ผันน้ำ
 แต่เพียงอย่างเดียวเป็นการสิ้นเปลืองมาก และเขื่อนแห่งนี้เป็นเขื่อนคอนกรีตที่สูงเพียง
 ๓๖ ม. ฐานตอนกว้างที่สุดเพียง ๒๗ ม. จึงใช้วิธีสร้างตัวเขื่อนตอนที่อยู่ต่ำกว่าระดับน้ำ
 ครอบคลุมครั้งลำน้ำ ซึ่งวิธีนี้ สร้างทำนบชั่วคราวล้อมรอบเฉพาะบริเวณส่วนที่ก่อสร้างเท่า
 นั้น ไม่ต้องปิดกั้นทั้งลำน้ำให้น้ำผ่านส่วนที่เปิดไว้ไปได้

ทำนบชั่วคราวนี้ ส่วนใหญ่เป็นงานขนาดเล็ก สูงไม่เกิน ๗-๘ ม. การสร้าง
 โดยทั่วไปจึงใช้เสาตอกขวางลำน้ำเป็น ๒ แถว มีคร่าวยึดหัวเสา เพื่อกันตัวทำนบแบะออกไป
 มีระยะห่างระหว่างแถวและระหว่างเสาแต่ละต้นพอสมควร ที่ด้านในทั้ง ๒ ข้าง ตีคกราว
 แล้วกรุด้วยไม้กระดานหรือไม้ไผ่ทั้งลำ หรือไม้ไผ่ผ่าซีกเป็นโครงทำนบ โครงทำนบนี้บาง
 แห่งอาจใช้เข็มพืดเหล็กตอกติดต่อไปตามยาวก็ได้ เช่นทำนบชั่วคราวในระหว่างการสร้าง
 เขื่อนกิ่วลม ส่วนจะมีค้ำยันทางด้านบ่อก่อสร้างเพื่อรับแรงดันของน้ำด้านนอกด้วยหรือไม่ก็
 แล้วแต่ความสูงของทำนบ ภายในโครงทำนบ ใช้ถมดินให้แน่น กันน้ำผ่าน หรือถ้าใช้
 งานไม่นานนัก จะใช้กระสอบทรายถมแทนก็ได้ ทำนบชั่วคราวแบบนี้สะดวกทั้งในการ

สร้างและการรื้อถอน เมื่อรื้อถอนไปแล้วก็นำวัสดุก่อสร้างส่วนใหญ่ไปใช้งานอย่างอื่นหรือไปสร้างทำนบชั่วคราวแห่งอื่นต่อไป

โดยที่ทำงานชั่วคราวแบบที่กล่าวมานี้มีลักษณะเป็นรูปของ **ทำนบช่อง** จึงนิยมเรียกว่า **ทำนบช่อง** แม้งานก่อสร้างทำนบชั่วคราวขนาดใหญ่ที่เชื่อมภูมิพล ซึ่งมีแกนดินเหนียวตอนกลางตามยาว ตมดินเป็นลาดจากสันทำนบลงไปทั้งสองด้าน แบบทำนบถาวร ไม่มีลักษณะเป็นรูปช่อง แต่ก็ยังคงเรียกว่า **ทำนบช่อง** เหมือนกัน

ยังมีทำนบชั่วคราวที่ใช้ประโยชน์อีกแบบหนึ่ง แม้ในปัจจุบันจะไม่มี แต่เป็นงานที่เคยทำมา คือปิดกั้นคลองลัดที่ขุดเชื่อมระหว่างคั้งของแม่น้ำตอนที่มึระยะทางยาวมาก เพื่อป้องกันน้ำเค็มไหลย้อนขึ้นไปในแม่น้ำได้เป็นระยะทางไกลในฤดูแล้ง ซึ่งงานแบบนี้เคยจัดทำที่คลองลัดหลวง ซึ่งเป็นคลองลัดเชื่อมระหว่างท้องคั้งของแม่น้ำเจ้าพระยา ที่อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ โดยตมดินปิดกั้นคลองลัดในฤดูแล้ง ป้องกันไม่ให้น้ำในแม่น้ำบริเวณกรุงเทพมหานครเค็ม ต่อฤดูน้ำเหนือหลากจึงเปิดทำนบให้เรือผ่านได้มาจนกระทั่งสร้างประตูระบายน้ำเพื่อปิดไม่ให้น้ำผ่านได้ เป็นงานถาวรขึ้นแทน

นอกจากนี้ ทำนบชั่วคราวยังเคยสร้างขึ้นใช้ประโยชน์ในการทำสงคราม สมควรนำมากล่าวรวมไว้ด้วย คือการปิดกั้นลำน้ำฝั้นน้ำที่เคยผ่านบริเวณที่ตั้งของฝ่ายตรงข้ามให้ไหลไปเสียทางอื่นเป็นการตัดทอนกำลังของฝ่ายนั้นลง ทำนองกมภกรรณทศหน้าในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ หรือปิดกั้นลำน้ำเพื่อฝั้นน้ำให้ไหลลงมาท่วมบริเวณที่ตั้งของฝ่ายตรงข้าม เป็นการตัดทอนกำลังเช่นเดียวกัน หรือแม้แต่ปิดกั้นลำน้ำซึ่งเป็นคูเมืองตอนแคบที่สุด เป็นการสะดวกกว่าทำสะพาน เพื่อยกกำลังเข้าตีเมือง ดังในคราวที่ยกมาตีกรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ. ๒๑๑๒ ซึ่งทำนบที่จัดทำขึ้นนี้ นอกจากจะใช้ดินตมแล้ว ยังใช้ศพของผู้ที่เสียชีวิตในการตมดิน เนื่องจากถูกอาวุธของฝ่ายในเมือง โดยที่คนหนึ่ง ๆ จะตมดินได้เพียง ๗-๘ ก้อน ตมร่วมกันกับคนอื่นอีกช่วย

· **ทำนบถาวร** ก็สร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ต่าง ๆ เช่น

๑. ปิดกั้นคลองลัดที่ขุดเชื่อมระหว่างคั้งของแม่น้ำตอนที่มึระยะยาวมาก เพื่อป้องกันน้ำเค็ม ตามที่กล่าวมาแล้วในงานชั่วคราว ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุง

รัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ว่า “ในปีมะโรง จศก (พ.ศ. ๒๓๒๗) นั้น น้ำคลองปากลัด (คือคลองลัดโพธิ์ ที่อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ) นั้นกว้างออก น้ำทะเลขึ้นแรง เค็มมาถึงพระนคร ครั้นถึงวันศุกร์ เดือน ๓ ขึ้น ๑๑ ค่ำ จึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กับทั้งกรมพระราชวังบวรฯ และเจ้าต่างกรม พร้อมกันเสด็จโดยทางชลมารค ลงไปปักคลองลัด ดำรัสให้เกณฑ์ข้าราชการชนมูดินและอิฐหักถมทำนบกั้นน้ำ แล้วให้เกณฑ์ข้าราชการตามหัวเลขา ขึ้นไปรื้อกำแพงกรุงเก่า บรรทุกเรือลงมา ฐานชะลอมบรรจุอิฐหักถมทำนบกั้นสูงเสมอฝั่งและน้ำเค็มที่ไหลขึ้นมาทางปากลัดมิได้ ไหลไปทางแม่น้ำใหญ่ทางอ้อม ก็มีน้ำเค็มมาถึงพระนคร ราษฎรทั้งหลายได้รับพระราชทานน้ำจืดเป็นสุขทั้งสิ้น” ทำนบกั้นนี้ยังใช้งานมาจนถึงปัจจุบัน

๒. ปักกั้นลำน้ำเค็ม เพื่อผันน้ำให้ไหลผ่านอาคารควบคุมบังคับน้ำ เช่น เขื่อนทดน้ำ ฝ่ายทดน้ำ ประตูระบายน้ำ ฯลฯ ซึ่งสร้างในช่องลัดที่ขุดขึ้นใหม่เชื่อมกึ่งของลำน้ำ ทั้งนี้เพราะถ้าจะสร้างอาคารในลำน้ำขนาดใหญ่ที่ต้องทำงานเป็นรมปีในลำน้ำเค็ม จะต้องปักทำนบกั้นลำน้ำสำหรับทำงานในบ่อก่อสร้าง โดยขุดคลองอ้อมขนาดใหญ่เท่ากับลำน้ำเค็ม ที่มีระยะยาวมาก เพื่อให้น้ำเค็มเป็นการชั่วคราวยอมเป็นการสั้นเปลืองมาก และไม่สะดวกตลอดจนเมื่อสร้างอาคารเสร็จแล้ว จะต้องกลับไปปักกั้นลำน้ำเค็มอีก ด้วยเหตุนี้ จำเป็นต้องเลือกหาทำเลที่สร้างอาคารกั้นกล่าวในช่องลัดของกึ่งน้ำซึ่งจะขุดขึ้นใหม่ไม่ยาวนานนัก เมื่อสร้างเสร็จแล้วจึงปักทำนบกั้นตอนโค้งของลำน้ำเค็ม ทำนบกั้นนี้ปกติเป็นทำนบกั้น มีลาดจากสันลงไปทั้งสองข้าง ใช้ดินเหนียวถมเป็นแกน ส่วนนอกจากนั้นใช้ดินปนทรายและทราย หรือดินธรรมดาที่หาได้ในบริเวณใกล้เคียง ทำนบกั้นเพื่อประโยชน์เช่นนี้มีหลายแห่ง เช่น ทำนบกั้นแม่น้ำเจ้าพระยา บริเวณหัวงานเขื่อนเจ้าพระยา ของโครงการเจ้าพระยาใหญ่ ที่จังหวัดชัยนาท มีความสูง ๑๕ ม. สันทำนบกั้นยาว (จากฝั่งหนึ่งถึงอีกฝั่งหนึ่ง) ๒๕๐ ม. กว้าง ๑๕ ม. ฐานตอนกว้างที่สุด ๑๒๐ ม. และทำนบกั้นแม่น้ำแม่กลอง บริเวณหัวงานเขื่อนวชิราลงกรณ ของโครงการแม่กลองใหญ่ ที่จังหวัดกาญจนบุรี สูง ๑๘.๕๐ ม. สันทำนบกั้นยาว ๓๐๐ ม. กว้าง ๗๕ ม. โดยมีคลองส่งน้ำสายใหญ่ฝั่งซ้ายชุกผ่านส่วนบนของตัวทำนบกั้น ฐานตอนกว้างที่สุด ๑๕๐ ม.

๓. ปีกั้นลำนํ้าในหุบเขาหรือหุบเนินให้พื้นที่ตอนเหนือทำนบเป็นอ่างเก็บน้ำเก็บรักษานํ้าปริมาณ และระกับนํ้าไว้เพื่อใช้ประโยชน์ต่าง ๆ กัน เช่น เพื่อบรรเทาอุทกภัยเพื่อเพาะปลูก เพื่อผลิตไฟฟ้าพลังนํ้า เป็นต้น ทำนบแบบนี้ถ้าเป็นงานขนาดใหญ่ นิยมเรียกว่า **เขื่อนเก็บนํ้า** แต่ถ้าขนาดเล็ก เรียกว่า **ทำนบ** ตามเดิม ไม่ว่าจะเป็งานขนาดใหญ่หรือขนาดเล็กจะต้องมีอาคารประกอบที่จำเป็น คือ ทางระบาย ซึ่งที่สร้างกันส่วนใหญ่ใช้ระบายจากตอนบนให้นํ้าล้นข้ามสัน หรือธรณีอาคารระบายนํ้าไป จึงเรียกว่า ทางระบายนํ้าล้นเพื่อระบายนํ้าที่เกินต้องการทิ้งไป บ่อกั้นนํ้าล้นข้ามทำนบ เป็นเหตุให้ทำนบพังลงได้ หรือเพื่อระบายนํ้าให้พร่องอ่างเพื่อเตรียมรับนํ้าที่จะหลากมาลงอ่าง อันเนื่องจากทราบว่าจะมีฝนตกหนักทางเหนือนํ้า เป็นการบรรเทาอุทกภัยให้แก่พื้นที่ในตอนล่างทางระบายนํ้าล้นนี้ จะมีแต่เพียงทางระบายนํ้าล้นตามปกติ หรือจะมีทางระบายนํ้าล้นฉุกเฉิน เพื่อช่วยระบายนํ้าในรอบปีที่จะมีนํ้าหลากมาสูงสุดด้วยก็ได้ และโดยที่ทางระบายนํ้าล้นอยู่ในช่วงบนของตัวทำนบ นํ้าจะผ่านไค้ก็เมื่อมีระดับสูงกว่าสันหรือธรณีอาคาร จึงจำเป็นต้องมีท่อส่งนํ้าลงค้ำนํ้าท้ายนํ้า เพื่อส่งลงไปใช้ในตอนล่างไค้ตลอดเวลาที่ต้องการอีกด้วย นอกจากอาคารประกอบ ๒ อย่างนี้แล้ว ถ้ามีคลองส่งนํ้าจากตัวทำนบก็ตั้งที่ประตูปากคลองเพื่อควบคุมปริมาณนํ้าที่จะส่งลงไป และถ้าใช้ผลิตไฟฟ้าพลังนํ้า ก็จะต้องมีท่อส่งนํ้าเข้าเครื่องกังหันนํ้าเพิ่มขึ้นอีกด้วย

การปีกั้นลำนํ้าในหุบเขา หรือหุบเนิน เพื่อเก็บนํ้านี้ มีองค์ประกอบ ๒ ส่วน คือ

๑. เขื่อนเก็บนํ้า หรือ ทำนบ พร้อมทั้งอาคารประกอบ
  ๒. อ่างเก็บนํ้า คือพื้นที่นํ้าท่วมตอนเหนือนํ้าของเขื่อนหรือทำนบ
- การเรียกชื่องานแบบนี้ สำหรับงานขนาดใหญ่ ซึ่งในขณะนี้จะขอกำหนดว่าเก็บนํ้าได้ตั้งแต่ ๑๐๐ ล้าน ม.^๓ ขึ้นไป นิยมเรียกตามอาคารที่สร้างปีกั้นลำนํ้า คือเรียกเขื่อนเก็บนํ้า ส่วนงานขนาดเล็กเรียกตามพื้นที่นํ้าท่วมตอนเหนือทำนบ คือเรียก อ่างเก็บนํ้า ซึ่งในที่นี้จะขอกว่าเฉพาะทำนบของงานขนาดเล็กที่สร้างเป็นทำนบดินเท่านั้น เพราะงานขนาดเล็กนั้นหากใช้วัสดุก่อสร้างอย่างอื่น นอกจากดิน เช่น ที่อ่างเก็บนํ้าคาตโตน บริเวณ

อุทยานภูพาน จังหวัดกาฬสินธุ์ ซึ่งตัวทำนบเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก ที่เพิ่งสร้างเสร็จ
ใน พ.ศ. ๒๕๑๕ ก็เรียกกันว่า เขื่อน แทนทำนบ

ตัวทำนบดินของอ่างเก็บน้ำที่สร้างกัน ก็มีลักษณะส่วนใหญ่คล้าย ๆ กับทำนบ
ดินถาวรบีตกันลำนํ้าเค็ม เพื่อผันน้ำให้ไหลผ่านช่องลัดกึ่งถล่มมาแล้ว ต่างกันที่ว่า ถ้า
เป็นลำนํ้าขนาดเดียวกันทำนบของอ่างเก็บน้ำจะมีขนาดใหญ่กว่า เพราะนอกจากจะบีตกัน
ลำนํ้าแล้ว ยังบีตกันส่วนหนึ่งของหุบเขาหรือหุบเนิน เพิ่มขึ้นอีกด้วย

จากการค้นพบและสำรวจซาก *สรีดภงส* ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของกำแพง
เมืองสุโขทัยเก่าไปประมาณ ๒ กม. เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗ ซึ่งคำ *สรีดภงส* นี้ มีปรากฏอยู่
ในศิลาจารึกสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช คำว่า *สรีด* แปลว่า น้ำ *ภงส* แปลว่า ที่
กัน เมื่อรวมกันเข้าแล้ว ก็คือ ทำนบของอ่างเก็บน้ำนั่นเอง สรีดภงสนี้ ชาวบ้านเรียกว่า
ทำนบพระร่วง ผลการสำรวจเห็นว่าทำนบแห่งนี้สร้างขึ้นเมื่อประมาณเกือบ ๗๐๐ ปี มา
แล้ว โดยสร้างบีตกันคลองเสาหอ ระหว่างช่องเขากว้างมากับเขาพระบาทใหญ่ ประมาณ
ขนาดของตัวทำนบได้ดังนี้ คือ สูง ๖ ม. สันทำนบยาว ๓๕๐ ม. กว้าง ๔ ม. ฐานตอน
กว้างที่สุด ๕๒ ม. เก็บน้ำได้ประมาณ ๑๘๓,๐๐๐ ม.^๓ เพื่อส่งลงมาใช้อุปโภคบริโภคใน
เมืองสุโขทัย ซึ่งขาดแคลนน้ำในฤดูแล้งเพราะตั้งอยู่บนที่ราบเชิงเขา ไม่มีลำนํ้าขนาด
ใหญ่ไหลผ่าน ทำนบนี้ต่อมาขาดการบำรุงรักษา น้ำก็กัดเซาะตัวทำนบขาด เก็บน้ำไว้ไม่ได้
เมืองนี้จึงกลายเป็นที่กันการน้ำไป ดังจะเห็นได้จากในคราวที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎ
เกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังทรงดำรงพระยศเป็น สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เสด็จประพาส
เมืองพระร่วง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ ได้ทรงมีพระราชปรารภถึงเรื่องขาดน้ำว่า เป็นเหตุให้
ประทับอยู่ที่เมืองเก่านี้ได้เพียง ๑๑ วัน ดังนั้นจึงเกิดปัญหาขึ้นว่า เมื่อขาดน้ำ เมืองนี้จะ
เป็นราชอาณาจักรได้อย่างไร จากการสำรวจพบตะกอนที่ตกจมอยู่ในบริเวณที่เคยเป็นอ่างเก็บ
น้ำ มีประมาณ ๑๒๐,๐๐๐ ม.^๓ ซึ่งเมื่อตรวจสอบกับจำนวนตะกอนที่น้ำพัดพามา คาด
ว่า อ่างเก็บน้ำแห่งนี้ จะมีอายุใช้งานอยู่ประมาณ ๑๐๐ ปี หรือตลอดสมัยที่กรุงสุโขทัย
เป็นราชธานี

หลังจากสำรวจจากศรีภังษแล้ว ก็ได้พบซากคันคูชนทั้ง ที่หนองสระพัง อันเป็นเมืองโบราณ อยู่ในอำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ อีกแห่งหนึ่ง ซึ่งผลการสำรวจปรากฏว่า เป็นทำนบของอ่างเก็บน้ำเช่นเดียวกัน สร้างมีคั่นลำน้ำในหุบเนิน ขนาดทำนบประมาณได้ดังนี้ คือ สูง ๕ ม. สันทำนบยาว ๖๕๐ ม. กว้าง ๔ ม. ฐานตอนกว้างที่สุด ๕๔ ม. เก็บน้ำได้ถึง ๑ ล้าน ม.^๓ ซึ่งเพียงพอใช้ในเมืองนั้นและบริเวณใกล้เคียง

ศรีภังษนั้น ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๑๑ กรมชลประทานได้บูรณะ โดยสร้างทำนบขึ้นใหม่ตามแนวเดิม และเสริมให้สูงขึ้นเป็น ๑๐.๕๐ ม. สันทำนบยาว ๔๘๗ ม. มีพื้นที่อ่างเก็บน้ำ ๑๔๐ ไร่ เก็บน้ำได้ ๓๘๐,๐๐๐ ม.^๓ เพื่อใช้อุปโภคบริโภค งานเสร็จใน พ.ศ. ๒๕๑๒ ได้ขนานนามว่า อ่างเก็บน้ำรามคำแหงมหาราช เป็นการถวายพระเกียรติแก่พระองค์ท่านที่ได้ทรงสร้างงานแบบนี้ขึ้นเป็นแห่งแรกในประเทศ

การเก็บน้ำแบบอ่างเก็บน้ำ ซึ่งเป็นงานขนาดเล็ก กรมชลประทานได้เริ่มสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๔ โดยสร้างเป็นกราวแรกในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งสภาพภูมิประเทศมีความจำเป็นต้องสร้างงานแบบนี้มากกว่าในภาคอื่น ๆ มาจนถึงสิ้น พ.ศ. ๒๕๑๘ มีงานที่สร้างเสร็จแล้ว ๑๘๒ แห่ง ใช้อุปโภคบริโภค ๔๕ แห่ง และใช้เพาะปลูกด้วย ๑๓๗ แห่ง ทำนบมีความสูงตั้งแต่ ๓ ม. ถึง ๒๔.๖๐ ม. สันทำนบยาวตั้งแต่ ๕๗ ม. ถึง ๓,๘๐๐ ม. มีพื้นที่อ่างเก็บน้ำตั้งแต่ ๑๗ ไร่ ถึง ๙,๔๐๐ ไร่ เก็บน้ำได้ตั้งแต่ ๔๐,๐๐๐ ม.^๓ ถึง ๕๘ ล้าน ม.^๓ ใช้เพาะปลูกได้ตั้งแต่ ๘๐ ไร่ ถึง ๓๐,๐๐๐ ไร่ รวมเก็บน้ำได้ทั้งหมด ๖๒๙ ล้าน ม.^๓ ใช้เพาะปลูกได้ ๕๓๒,๗๐๐ ไร่ ซึ่งจำนวนนี้อยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือถึง ๑๕๙ แห่ง ใช้อุปโภคบริโภค ๒๙ แห่ง และใช้เพาะปลูกด้วย ๑๓๐ แห่ง รวมเก็บน้ำได้ทั้งหมด ๕๑๒ ล้าน ม.^๓ ใช้เพาะปลูกได้ ๔๖๑,๐๐๐ ไร่

ส่วนงานที่กำลังก่อสร้างอยู่ใน พ.ศ. ๒๕๑๙ มี ๒๐ แห่ง ใช้อุปโภคบริโภค ๔ แห่ง และใช้เพาะปลูกด้วย ๑๖ แห่ง ซึ่งบางแห่งมีพื้นที่อ่างเก็บน้ำถึง ๑๓,๗๐๐

ไว้ รวมเก็บน้ำได้ทั้งหมด ๓๓๖ ล้าน ม.^๓ จะใช้เพาะปลูกได้ ๒๑๔,๐๐๐ ไร่ ซึ่งก็เป็นงานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๑๒ แห่ง ใช้ยุบโลกบริโลก ๑ แห่ง และใช้เพาะปลูกด้วย ๑๑ แห่ง เก็บน้ำได้ทั้งหมด ๒๕๔ ล้าน ม.^๓ และใช้เพาะปลูกได้ ๑๗๗,๐๐๐ ไร่

ทำนบของอ่างเก็บน้ำตามที่ได้กล่าวมา โปรดดูรูปท้ายเรื่องทำนบนี้ เมื่อกล่าวโดยสรุปเฉพาะทำนบของอ่างเก็บน้ำบางแห่งมีดังนี้

อ่างเก็บน้ำรามคำแหงมหาราช อำเภอเมืองสุโขทัย จังหวัดสุโขทัย ซึ่งได้แสดงรายการโดยย่อไว้แล้ว

อ่างเก็บน้ำห้วยบ้านยาง อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา สร้างเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๑ ทำนบสูง ๑๑.๕๐ ม. สันทำนบยาว ๑,๐๒๐ ม. พื้นที่อ่างเก็บน้ำได้ ๑,๒๕๐ ไร่ เก็บน้ำได้ ๖.๕ ม.^๓ เพื่อใช้เพาะปลูกได้ ๕,๑๐๐ ไร่ และเคยใช้เป็นแหล่งน้ำคืบแห่งหนึ่ง ซึ่งช่วยในการประปาที่จังหวัดนครราชสีมา ก่อนที่การก่อสร้างเขื่อนลำตะคองแล้วเสร็จใน พ.ศ. ๒๕๑๒

อ่างเก็บน้ำเขาระกา อำเภอเมืองตราด จังหวัดตราด สร้างเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕ ทำนบสูง ๑๑.๕๐ ม. สันทำนบยาว ๑๓๐ ม. พื้นที่อ่างเก็บน้ำ ๒,๗๕๐ ไร่ เก็บน้ำได้ ๒๓.๕ ล้าน ม.^๓ เพื่อใช้เพาะปลูกได้ ๑๗,๐๐๐ ไร่ ใช้สำหรับการประปาที่จังหวัดตราด และบริเวณใกล้เคียง ตลอดจนอุตสาหกรรมทำน้ำแข็งสำหรับการประมงด้วย

อ่างเก็บน้ำเขาเต่า อำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ อันเป็นงานที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานพระราชทรัพย์ให้สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖ เพื่อขจัดความเดือดร้อนของราษฎรแถบชายทะเลบริเวณเขาเต่า และที่ใกล้เคียงซึ่งขาดแคลนน้ำจืดใช้ในฤดูแล้งเป็นอย่างยิ่ง ทำนบของอ่างนี้สูง ๓ ม. สันทำนบยาว ๔๕๒ ม. พื้นที่อ่างเก็บน้ำ ๓๕๐ ไร่ เก็บน้ำได้ ๖๐๐,๐๐๐ ม.^๓

อ่างเก็บน้ำมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา สร้างเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๑ ทำนบสูง ๑๑ ม. สันทำนบยาว ๖๒๐ ม. พื้นที่อ่างเก็บน้ำ ๗๖๐ ไร่ เก็บน้ำได้ ๓๘๐,๐๐๐ ม.^๓ เพื่อใช้สำหรับการประปาที่มหาวิทยาลัยและบริเวณใกล้เคียง

ทำนบถาวรยังมีทำนบเลื่อนอีกแบบหนึ่ง ซึ่งเป็นคำที่เริ่มใช้ตั้งแต่กรมคลองเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๕ แต่ในปัจจุบันเลิกใช้แล้ว โดยเปลี่ยนใช้คำว่า ประตูระบายน้ำแทน

ทำนบเลื่อนดังกล่าว เป็นงานส่วนใหญ่ที่สร้างในสมัยนั้น คือ งานเก็บน้ำในคลองในทุ่งราบ โดยสร้างอาคารกันบริเวณปากคลอง ที่เชื่อมระหว่างแม่น้ำในทุ่งราบภาคกลางตอนล่าง ซึ่งอยู่ในอิทธิพลของกระแสน้ำขึ้นลง อาคารนี้มีช่องระบายน้ำเปิดได้ตามที่ต้องการ เพื่อรับน้ำในแม่น้ำเข้าไปใช้ในทุ่ง และเก็บไว้ไม่ให้ไหลกลับลงแม่น้ำในเวลาน้ำลง เพื่อใช้เพาะปลูกและการคมนาคม นอกจากนี้ในตอนน้ำขึ้นถึงในฤดูแล้งยังป้องกันมิให้น้ำเค็มไหลเข้าคลอง จะได้นำจัดในคลองไว้ใช้อุปโภคบริโภคอีกด้วย

เช่นทำนบเลื่อนสำโรง ที่ปากคลองสำโรง อำเภอเมืองสมุทรปราการ จังหวัดสมุทรปราการ

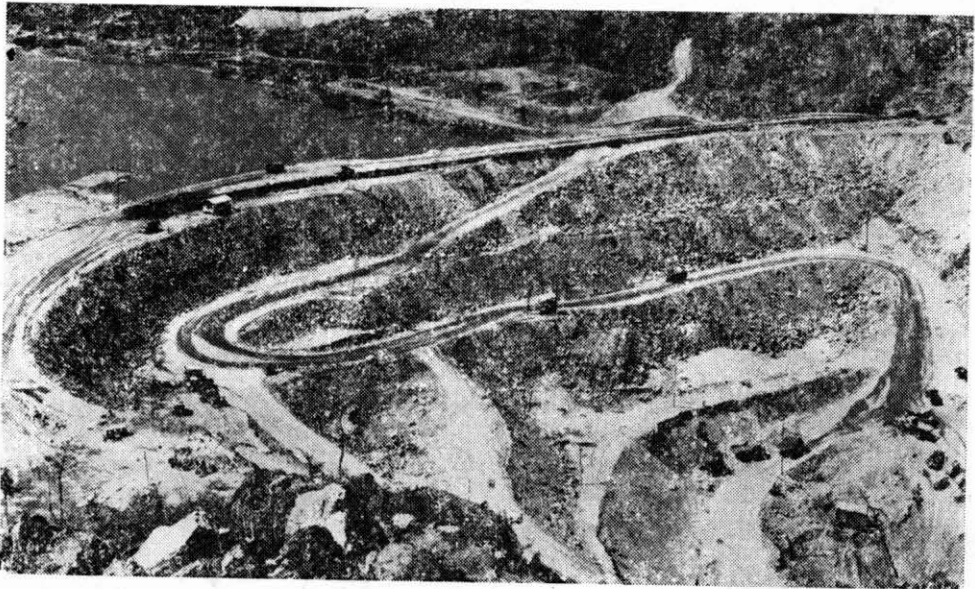
ทำนบเลื่อนพระโขนง ปากคลองพระโขนง เขตพระโขนง

ทำนบเลื่อนภาษีเจริญ ปากคลองภาษีเจริญด้านแม่น้ำเจ้าพระยา เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร และทำนบเลื่อนกระทู้แบน ปากคลองภาษีเจริญด้านแม่น้ำท่าจีน อำเภอกะทู้แบน จังหวัดสมุทรสาคร

ซึ่งปัจจุบันเปลี่ยนให้เป็นประตูน้ำระบายน้ำสำโรง ประตูระบายน้ำพระโขนง ประตูระบายน้ำภาษีเจริญ และประตูระบายน้ำกระทู้แบนเป็นต้น

การที่นำเอาคำว่า ทำนบเลื่อน ซึ่งเลิกใช้ไปนานแล้ว มากล่าวรวมไว้ ก็เพื่อประโยชน์ในการที่จะศึกษาเอกสารที่จัดทำขึ้นในสมัยนั้นด้วย

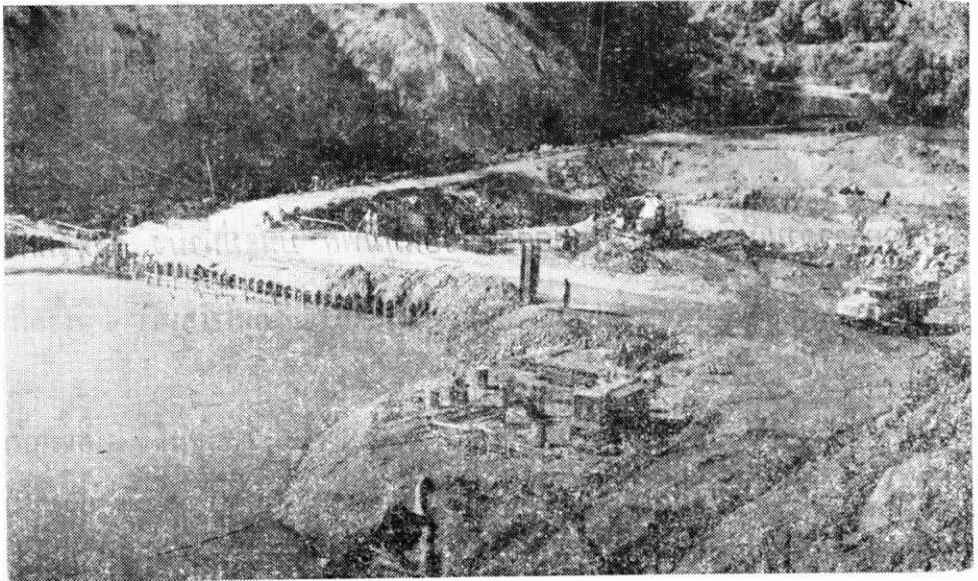
- พิมพ์ครั้งที่ ๑ ในสารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน ตอนที่ ๒๖๔-๒๖๕
มีนาคม-เมษายน ๒๕๒๐
- พิมพ์ครั้งที่ ๒ ในชลกร ๒๕๒๐
- พิมพ์ครั้งที่ ๓ ในการพระราชทานเพลิงศพขุนย่นตรวีหัยชลาทร
(ย่นต์ อัคระนันท์) ๒๘ ธันวาคม ๒๕๒๐
- พิมพ์ครั้งที่ ๔ ในการสถาปนาพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อิมโอะซา ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๒๕

ทำนบชั่วคราวต้านหน้าของบ่อก่อสร้างเขื่อนภูมิพล บนแม่น้ำปิง จังหวัดตาก

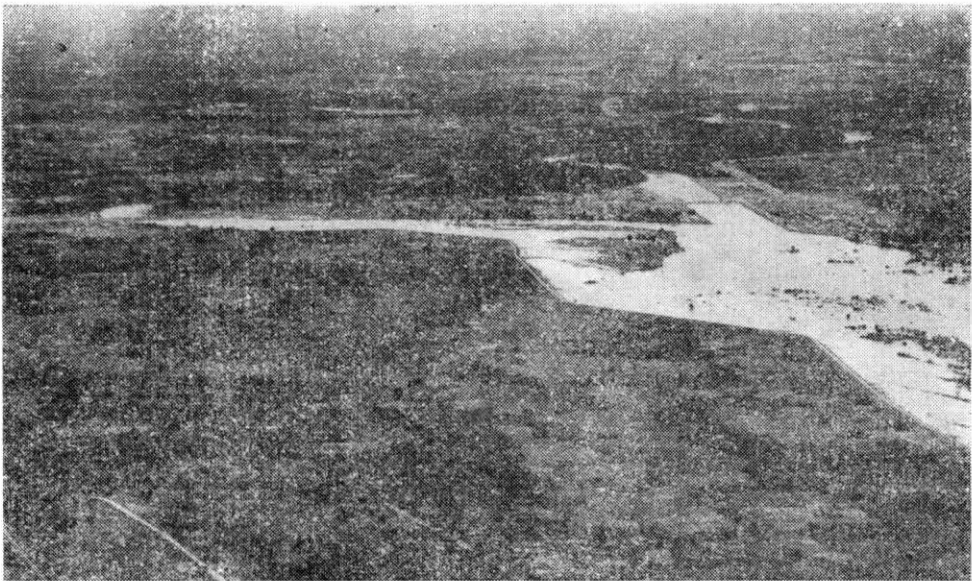
บ่อก่อสร้างเขื่อนสิริกิติ์ บนแม่น้ำน่าน จังหวัดอุตรดิตถ์
ซึ่งเห็นทำนบชั่วคราวทั้งสองด้าน

ทำนบชั่วคราวปิดกั้นส่วนหนึ่งของแม่น้ำวัง เพื่อสร้างเขื่อนกิ่วลม จังหวัดลำปาง

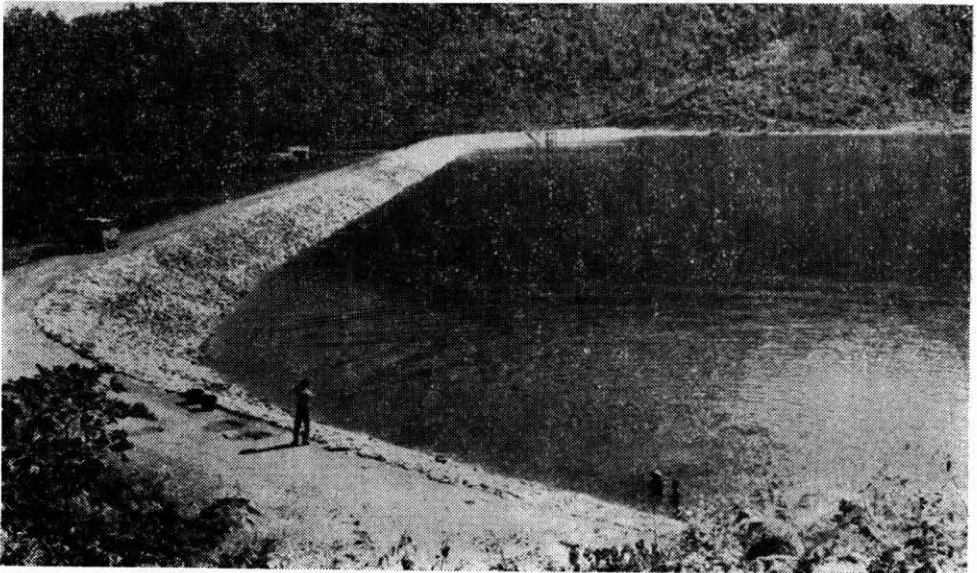
บริเวณห้วงงานเขื่อนเจ้าพระยา จังหวัดชัยนาท ตัวเขื่อนซึ่งสร้างในช่องลัดอยู่ทางขวา
ส่วนทำนบปิดลำนน้ำเดิม อยู่ทางซ้ายของภาพ

บริเวณหัวเขื่อนวชิราลงกรณ์ จังหวัดกาญจนบุรี ตัวเขื่อนซึ่งสร้างในช่องลัดอยู่ขวา
ส่วนทำนบปิดลำนน้ำเดิม อยู่ทางซ้ายของภาพ

ซากทำนบพระร่วง จังหวัดสุโขทัย ซึ่งในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช
เรียกว่า สรีดภงส

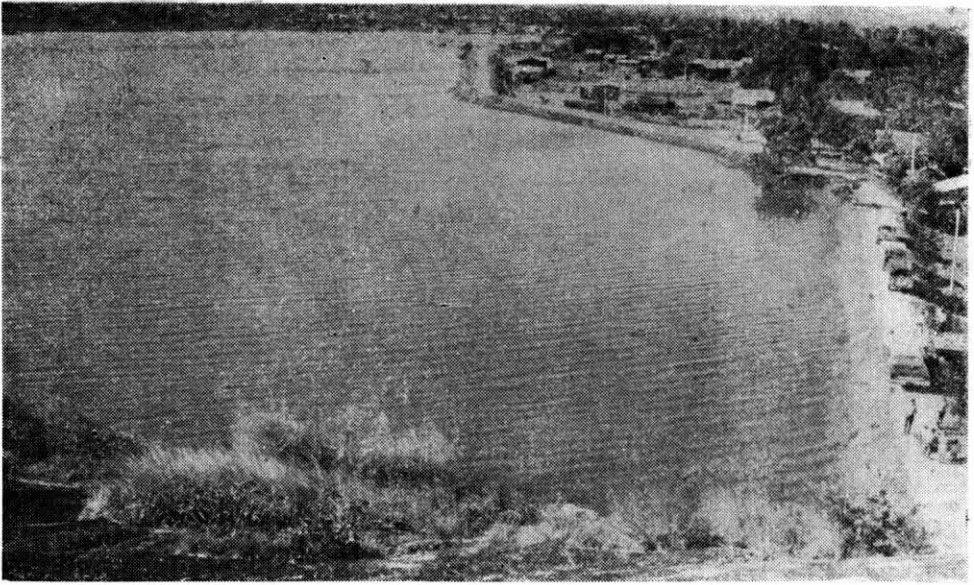
อ่างเก็บน้ำรามคำแหงมหาราช จังหวัดสุโขทัย ทำนบอยู่ทางซ้ายของภาพ

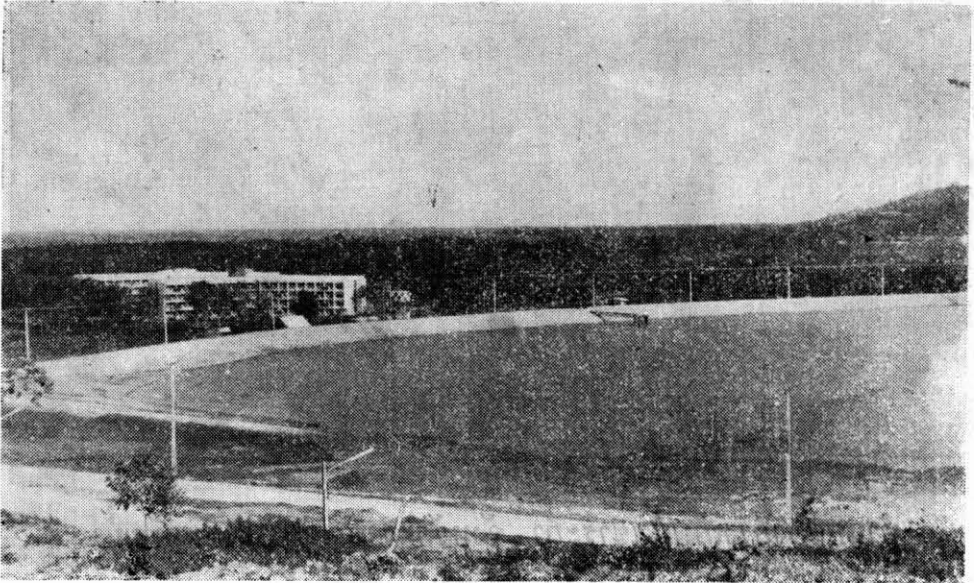
อ่างเก็บน้ำห้วยบ้านยาง จังหวัดนครราชสีมา ทำนบอยู่ตอนบนของภาพ

ทำนบของอ่างเก็บน้ำเขาระกำ จังหวัดตราด ถ่ายจากด้านท้ายน้ำ
ทางซ้ายของภาพคือทางระบายน้ำล้น

อ่างเก็บน้ำเขาเต่า จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ทำนบอยู่ตอนกลางของภาพ

อ่างเก็บน้ำมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ จังหวัดสงขลา ทำนบอยู่ตอนกลางของภาพ

ประตุน้ำ

โดย

อคฺล อิมโອชา

จากสารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน

ประตุน้ำ

๑. สิ่งทีสร้างขึ้นในทางน้ำ เพื่อให้เรือแพผ่านบริเวณที่น้ำในทางน้ำนั้นมีระดับต่างกันได้ คำนี้แปลจาก navigation lock หรือ lock ในภาษาอังกฤษ มีคำแปลที่ เคยใช้หลายคำ คือ ประตุน้ำ ประตูสัญจร ประตูน้ำสัญจร ประตูเรือสัญจร (ประตุน้ำ) ประตูเรือสัญจร และ ประตูน้ำเรือสัญจร

รัชกาลที่ ๕ เคยทรงใช้ทับศัพท์ว่า ล็อก นอกเหนือจากประตุน้ำอีกคำหนึ่ง ในพระราชหัตถเลขาฉบับเดียวกัน และคนละฉบับแต่อยู่ในเรื่องเดียวกัน ก็มีคำทั้งสองนี้ แต้ยู่คนละตอน โดยที่ประตุน้ำเป็นคำสั้น เรียกว่าง่าย และใช้กันแพร่หลายจนเคยชินแล้ว แม้ความหมายจะไม่ชัดเจนเท่าคำ ประตูเรือสัญจร ทั้งในพระราชบัญญัติการชลประทาน หลวง พุทธศักราช ๒๔๘๕ ก็ใช้ประตุน้ำ สำหรับคำย่อที่ทราบกันทั่วไปในวงงานชลประทาน คือ ปตน. แม้เอกสารบางฉบับที่ใช้ ประตูเรือสัญจร ก็ยังใช้คำย่อว่า ปตน. ด้วย

เมื่อสร้างเขื่อนทดน้ำ หรือ ประตูระบายน้ำประเภทต่าง ๆ กันทางน้ำที่มีการคมนาคมอยู่ก่อนแล้ว หรือหวังว่าจะใช้เป็นทางคมนาคมขึ้นภายหลัง ทำให้มีระดับน้ำทั้งสองด้านต่างกัน เรือแพผ่านไปมาไม่ได้ จึงจำเป็นต้องสร้างประตุน้ำไว้ใกล้เขื่อนหรือตอเนื่องกับเขื่อนหรือประตูนั้น ๆ เป็นงานประกอบขึ้นอีกอย่างหนึ่ง

ทางน้ำดังกล่าวมีทั้งทางน้ำธรรมชาติและที่ขุดขึ้น ซึ่งพอแบ่งทางน้ำในบริเวณทุ่งราบภาคกลางของประเทศไทย ที่สร้างประตุน้ำไว้ได้ดังนี้.

ทางน้ำธรรมชาติ

๑. ทางน้ำที่มียอดน้ำของตัวเอง เช่น แม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งได้สร้างเขื่อนเจ้าพระยาที่จังหวัดชัยนาท เพื่อทอนน้ำส่งเข้าคลองส่งน้ำไปแจกจ่ายให้พื้นที่เพาะปลูกในโครงการเจ้าพระยาใหญ่ ซึ่งเป็นโครงการชลประทานแบบทศและส่งน้ำ หรือที่เรียกกันมาแต่เดิมในภาคเหนือว่า การเหมืองฝาย ที่ใหญ่และสำคัญที่สุดในประเทศ ทั้งสองฝั่งแม่น้ำลงมาชายทะเล

๒. ทางน้ำที่แยกมาจากทางน้ำสายอื่น เช่น แม่น้ำน้อย แยกจากแม่น้ำเจ้าพระยาทางฝั่งขวาหรือฝั่งตะวันตก ที่จังหวัดชัยนาท ซึ่งใช้เป็นคลองส่งน้ำสายใหญ่สายหนึ่งในจำนวน ๕ สายของโครงการเจ้าพระยาใหญ่ มีประตูระบายน้ำ ๔ แห่ง คือ ประตูบรมธาตุ จังหวัดชัยนาท เป็นประตูปากคลอง เพื่อควบคุมปริมาณน้ำที่จะส่งไปใช้ประตูบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี และประตูยางมณี จังหวัดอ่างทอง เป็นประตูกลางคลองเพื่อทอนน้ำในลำน้ำขณะที่มีปริมาณน้ำน้อยกว่าปริมาณเต็มที่ทำให้มีระดับสูงถึงระดับที่ค้างการประตูผักไห่ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นประตูปลายคลอง เพื่อบังคับน้ำให้อยู่ในระดับที่กำหนดไว้เช่นเดียวกับประตูกลางคลองส่งน้ำ และเพื่อระบายน้ำที่เกินต้องการทิ้งไป

๓. ทางน้ำที่เป็นทางรับน้ำในทุ่งลงสู่ทางน้ำสายอื่นหรือทะเล เช่น แม่น้ำบางเหี้ย ซึ่งได้สร้างประตูชลหารพิจิตร จังหวัดสมุทรปราการ ในแนวคันกันน้ำชายทะเลจากสมุทรปราการถึงบางปะกง คันกันน้ำช่วงนี้ต่อมาได้ใช้เป็นตอนหนึ่งของถนนสุขุมวิท เพื่อระบายน้ำที่เกินต้องการลงทะเล ใช้น้ำจัดไว้ใช้ และป้องกันน้ำเค็มไหลเข้ามา

ทางน้ำขุดขุด

๑. ทางน้ำที่ขุดเชื่อมระหว่างแม่น้ำในทุ่งราบ เช่น คลองดำเนินสะดวก เชื่อมระหว่างแม่น้ำท่าจีน ในจังหวัดสมุทรสาคร ผ่านท้องที่จังหวัดราชบุรี ไปออกแม่น้ำแม่กลอง ในจังหวัดสมุทรสงคราม เพื่อใช้เป็นทางคมนาคมและใช้ในการเพาะปลูก ตลอดจนอุปโภคบริโภคด้วย แต่เดิมน้ำขึ้นลงตามน้ำในแม่น้ำ ถึงฤดูแล้งการคมนาคมต้องรอช่วงน้ำขึ้นและปีที่แล้งจัดน้ำเค็มไหลเข้าคลองในช่วงน้ำขึ้นด้วย ต่อมาได้สร้างประตู

ระบายน้ำที่ปากคลองทั้งสองด้าน คือ ประตูกวางยาง ด้านแม่น้ำท่าจีน และประตูกวางนกกแขวก ด้านแม่น้ำแม่กลอง เก็บน้ำในคลองในช่วงน้ำลงเอาไว้เพื่อใช้เป็นทางคมนาคมได้ตลอดเวลา ระบายน้ำที่เกินต้องการในฤดูฝนลงแม่น้ำ และป้องกันน้ำเค็มไหลเข้าคลองด้วย

๒. ทางน้ำที่ขุดเข้าไปในทุ่งราบ เช่น คลองเจดีย์บูชา ในจังหวัดนครปฐม ขุดจากแม่น้ำท่าจีนเข้าไปยังพระปฐมเจดีย์ เพื่อประโยชน์เช่นเดียวกับทางน้ำที่ขุดเชื่อมแม่น้ำในทุ่งราบ ซึ่งต่อมาได้สร้างประตูเจดีย์บูชาขึ้นที่ปากคลองเช่นเดียวกัน

๓. ทางน้ำที่ขุดขึ้นเพื่อใช้เป็นคลองส่งน้ำ แม้ทางน้ำประเภทนี้มีหลักการเกือบจะตรงกันข้ามกับคลองคมนาคม คือ คลองส่งน้ำต้องการให้มีกระแสน้ำแรง เพื่อป้องกันการตื้นเขินอย่างหนึ่ง ส่วนคลองคมนาคมควรมีกระแสน้ำอ่อน เพื่อสัญจรไปทั้งสองทางได้โดยสะดวก แต่คลองส่งน้ำในทุ่งราบซึ่งมีความลาดเทน้อย มีกระแสน้ำไม่สู้แรงนัก และถ้ามีขนาดใหญ่ก็อนุโลมใช้เป็นทางคมนาคมเพื่อให้เกิดประโยชน์เพิ่มขึ้นอีกทางหนึ่ง เช่น คลองชัยนาท-ป่าสัก คลองส่งน้ำสายใหญ่ทางฝั่งซ้ายหรือฝั่งตะวันออกสายหนึ่งของโครงการเจ้าพระยาใหญ่ ขุดจากแม่น้ำเจ้าพระยาในจังหวัดชัยนาท ผ่านท้องที่จังหวัดนครสวรรค์ จังหวัดลพบุรี จังหวัดสระบุรี มาลงแม่น้ำป่าสักในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีประตูระบายน้ำ ๔ แห่ง คือ ประตูมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท เป็นประตูปากคลอง ประตูช่องแค จังหวัดนครสวรรค์ และประตูโคกกระเทียม จังหวัดลพบุรี ประตูเริงราว จังหวัดสระบุรี ก็ใช้เป็นคลองคมนาคมร่วมไปด้วย

๔. ทางน้ำที่ขุดขึ้นเพื่อใช้เป็นคลองระบายน้ำ ทางน้ำประเภทนี้ก็มีหลักการเกือบจะตรงกันข้ามกับคลองคมนาคมเช่นเดียวกัน แต่คลองระบายน้ำขนาดใหญ่ เช่น คลองเหมือง ขุดจากแม่น้ำนครนายก ในจังหวัดนครนายก ไปลงคลองบางหอย ออกแม่น้ำปราจีนบุรี ในจังหวัดปราจีนบุรีใช้เป็นคลองระบายน้ำจากแม่น้ำนครนายกในช่วงน้ำหลากไปลงแม่น้ำปราจีนบุรี เพื่อบรรเทาอุทกภัยในทุ่งนครนายก คลองนี้ได้ใช้เป็นคลองส่งน้ำสายใหญ่ฝั่งซ้ายของโครงการนครนายก ซึ่งมีเขื่อนนายกกันแม่น้ำที่จังหวัดนครนายก

มีประตูระบายน้ำ ๓ แห่ง คือ ประตูคลองเหมือง จังหวัดนครนายก เป็นประตูปากคลอง ประตูศรีจุฬา จังหวัดนครนายก เป็นประตูกลางคลอง และประตูบางหอย จังหวัดปราจีนบุรี เป็นประตูปลายคลอง ก็ใช้เป็นคลองคมนาคมร่วมไปด้วย

ทางน้ำที่ยกตัวอย่างมานี้ แม้จะใช้ในการคมนาคมอยู่ก่อนแล้วก็ตาม แต่ทางน้ำธรรมชาติตอนบนของทุ่งราบใช้ได้ไม่ตลอดปี หรือทางน้ำที่ขุดขึ้นในตอนล่างของทุ่งราบ เพื่อใช้เป็นคลองคมนาคม ครั้นถึงฤดูแล้งก็ใช้ได้เฉพาะช่วงน้ำขึ้นเท่านั้น แต่เมื่อได้สร้างเขื่อนทดน้ำหรือประตูระบายน้ำประเภทต่าง ๆ เพื่อทดหรือเก็บน้ำไว้ใช้ประโยชน์ต่าง ๆ และสร้างประตูน้ำเพื่อให้เรือแพผ่านได้จึงเป็นประโยชน์ในการคมนาคมขึ้นไปอีก

ประตูน้ำอาจสร้างไว้ใกล้เขื่อนหรือต่อเนื่องกับเขื่อนทดน้ำ หรือประตูระบายน้ำประเภทต่าง ๆ ตามความเหมาะสมของแต่ละแห่ง เช่น

ประตูน้ำบรมธาตุ จังหวัดชัยนาท สร้างในทางแยกจากแม่น้ำเจ้าพระยา มาออกท้ายประตูบรมธาตุ ประตูปากแม่น้ำน้อย (รูป ๑)

ประตูบางยาง สร้างในคลองดำเนินสะดวก ด้านแม่น้ำท่าจีน จังหวัดสมุทรสาคร ส่วนประตูบางยางสร้างในทางแยกซึ่งเป็นคลองอ้อม (รูป ๒)

ประตูน้ำเขื่อนวชิราลงกรณ จังหวัดกาญจนบุรี สร้างต่อเนื่องกับเขื่อนวชิราลงกรณโดยใช้ทางน้ำร่วมกัน (รูป ๓)

รูปลักษณะที่สำคัญของประตูน้ำก็คือ มีอ่างรูปยาวไปตามทางน้ำอยู่ตอนกลางระหว่างหัวประตูทั้งสองด้าน อ่างเป็นที่พักของเรือในขณะที่ระบายน้ำเพื่อให้ระดับน้ำจากระดับคันหนึ่งไปสู่ระดับอีกคันหนึ่ง ส่วนหัวประตูนี้มีบานประตูอยู่ระหว่างช่องเรือผ่านสำหรับปิดกันและกันตามกำลังแรงดันของน้ำที่มีระดับต่างกัน และทางระบายน้ำสำหรับระบายน้ำจากคันที่สูงลงไปสู่คันที่ต่ำ จนกว่าระดับน้ำทั้งสองข้างของหัวประตูนั้นจะเท่ากัน ครั้นแล้วจึงเปิดบานประตูให้เรือผ่านหัวประตูคันนั้นไปได้

การเรียกหัวประตูทั้งสองคันนั้น หากเป็นทางน้ำธรรมชาติหรือที่ขุดขึ้นในตอนบนของทุ่งราบ น้ำไหลลงทางเดียวก็เรียกหัวประตูคันเหนือน้ำและคันท้ายน้ำ ใน

กรณีนี้ระดับน้ำค้ำเหนือน้ำสูงกว่าค้ำท้ายน้ำตลอดเวลา จึงยกกรณีบานประตูค้ำเหนือน้ำให้สูงกว่าค้ำท้ายน้ำ เป็นการลดความสูงของหัวประตูและบานประตูค้ำนั้นลงได้ ส่วนทางน้ำที่ซัดเชื่อมระหว่างแม่น้ำในตอนล่างของทุ่งราบ น้ำในทางที่เก็บไว้จะมีระดับสูงหรือต่ำกว่าน้ำในแม่น้ำตามช่วงน้ำขึ้นน้ำลง ใช้เรียกหัวประตูค้ำแม่น้ำหรือค้ำนอก และค้ำในคลองหรือค้ำใน เพื่อให้ชัดเจนเป็นแห่ง ๆ ไป

บานประตูที่ใช้กันส่วนใหญ่เป็นบานคู่ ซึ่งเปิดแยกออกไปดูบานประตูบ้าน ผิดกันแต่ในขณะเปิด คือ เปิดให้ชนกันเป็นมุมประมาณ ๑๕๐ องศา โดยให้มุมนั้นชี้ไปทางค้ำที่มีระดับน้ำสูงกว่า ทั้งนี้เพื่อให้บานหนึ่ง ๆ อาศัยยันซึ่งกันและกันได้

หากประตูน้ำแห่งใดสร้างขึ้นในบริเวณที่มีน้ำขึ้นลง หัวประตูค้ำหนึ่ง ๆ ก็จะต้องมีบานประตู ๒ คู่ คู่หนึ่งสำหรับใช้ในขณะระดับน้ำค้ำนอกสูงกว่า และอีกคู่หนึ่งสำหรับใช้ในขณะระดับน้ำค้ำในสูงกว่า ฉะนั้นประตูน้ำแห่งหนึ่งจึงมีบานประตูรวมทั้งสิ้น ๔ คู่ หรือ ๘ บานด้วยกัน

นอกจากนี้ก็มีบานเดี่ยวชนิดยกขึ้น ซึ่งมีในโครงการนครนายก ๔ แห่ง คือ ประตูน้ำบางปลากด ในคลองส่งน้ำสายใหญ่ฝั่งขวา ประตูน้ำศรีจุฬา ประตูน้ำบางหอย ในคลองเหมือง และประตูน้ำบางเฒ่า ในคลองบางเฒ่า แต่คงใช้ที่หัวประตูค้ำเหนือน้ำค้ำเดียว ส่วนที่หัวประตูค้ำท้ายน้ำคงใช้บานคู่ดังกล่าวมาแล้ว การใช้บานประตูชนิดยกขึ้นนี้ เพราะมีการคมนาคมอย่างหนึ่งและใช้เป็นประตูระบายน้ำร่วมด้วยอีกอย่างหนึ่ง ส่วนบานเดี่ยวเปิดปิดเช่นเดียวกับบานประตูบ้านชนิดบานเดียวนั้นมีที่ประตูน้ำจุฬาลงกรณ์ ในคลองรังสิต ค้ำแม่น้ำเจ้าพระยา จังหวัดปทุมธานีเพียงแห่งเดียว

การให้เรือผ่านประตูน้ำโดยขอสมมุติว่า ให้เรือจากค้ำเหนือน้ำผ่านลงไปค้ำท้ายน้ำแล้วให้เรือที่รออยู่ทางค้ำนั้นผ่านขึ้นไปทางค้ำเหนือน้ำ ปฏิบัติดังนี้

๑. ในขณะน้ำในอ่างและน่านอกอ่างค้ำเหนือน้ำมีระดับเท่ากัน บานประตูที่หัวประตูค้ำท้ายน้ำจะต้องปิด และเปิดบานประตูที่หัวประตูค้ำเหนือน้ำให้เรือผ่านเข้าไปในอ่าง

๒. ปีกบานประคองที่หัวประคองด้านเหนือหน้า แล้วระบายน้ำในอ่างออกจากหัวประคองด้านท้ายน้ำจนกว่าระดับน้ำในอ่างลดลงจนเท่ากับระดับน้ำนอกอ่างด้านท้ายน้ำ

๓. เปิดบานประคองที่หัวประคองด้านท้ายน้ำ ให้เรือออกจากอ่างลงไปด้านท้ายน้ำ

๔. ให้เรือที่รออยู่ทางด้านท้ายน้ำผ่านหัวประคองด้านนั้นเข้าไปในอ่าง

๕. ปีกบานประคองที่หัวประคองด้านท้ายน้ำ

๖. ระบายน้ำที่หัวประคองด้านเหนือหน้าเข้าอ่าง จนกว่าระดับน้ำในอ่างจะเท่ากับระดับน้ำนอกอ่างด้านเหนือหน้า

๗. เปิดบานประคองที่หัวประคองด้านเหนือหน้าให้เรือผ่านขึ้นไปด้านเหนือหน้า

ประตูแห่งแรกได้แก่ ประตูน้ำในคลองรังสิต ซึ่งบริษัทซุกคลองและคุนยาสยาม ผู้ได้รับสัมปทานให้ซุกคลองในทุ่งรังสิตระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยา กับแม่น้ำนครนายก สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเปิด โดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเปิดประตูน้ำด้านแม่น้ำเจ้าพระยา จังหวัดปทุมธานี จึงได้ชื่อว่า ประตูน้ำจุฬาลงกรณ์ แล้วสมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงเปิดประตูน้ำด้านแม่น้ำนครนายก จังหวัดนครนายก จึงได้ชื่อว่า ประตูน้ำเสาวภาผ่องศรี จากนั้นบริษัทได้สร้างประตูน้ำบริษัทสมบูรณ์ ที่ปากคลองทกวา สายล่างด้านแม่น้ำนครนายก จังหวัดฉะเชิงเทราขึ้นอีกแห่งหนึ่ง รวมเป็น ๓ แห่ง ประตูน้ำที่สร้างในครั้งนั้นทำด้วยไม้เมื่อหมดอายุสัมปทานใน พ.ศ. ๒๔๕๙ กิจการทั้งหมดได้ตกเป็นของรัฐบาล ต่อมาเมื่อประตูน้ำที่ทำด้วยไม้ชำรุดทรุดโทรม จึงได้สร้างใหม่เป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก และได้เปลี่ยนชื่อประตูน้ำบริษัทสมบูรณ์ เป็นประตูน้ำสมบูรณ์

หนังสือสาส์นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถึงประตูน้ำในคลองลัดหลวง คลองลัดของแม่น้ำเจ้าพระยาอำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ ซึ่งซุกในรัชกาลที่ ๒ เป็นการย่นระยะทางลงได้ถึง ๑๔ กม. แต่พอถึงฤดูแล้งน้ำเค็มไหลผ่านคลองลัดขึ้นไปถึงกรุงเทพฯ ๆ ว่า

ถึงฤดูร้อนต้องถมดินปิดคลองลัดกันน้ำเค็มทุกปี จนถึงฤดูฝนน้ำเหนือหลาก จึงเปิดทำนบกคลองลัดให้ใช้เรือ จะเป็นเช่นนั้นมาแต่รัชกาลที่ ๒ หรือ ๓ หม่อมฉันไม่ทราบ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อเจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ (พุ่ม) แรกเป็นที่สมุหพระกลาโหมจะทำบุญ ได้บริจาคทรัพย์สร้างประตุน้ำที่ในคลองลัด เพื่อจะมีให้ต้องถมและเรือทำนบกทุกปี แต่ช่างผู้สร้างประตุน้ำนั้นหย่อนความรู้สร้างแล้วไม่เข้าสายน้ำ ก็กักดินโคลนไหลลอคได้ประตุน้ำได้ในไม่ช้าประตุน้ำนั้นก็พัง กลับต้องไปใช้วิธีการถมทำนบอย่างเดิม

ประตุน้ำลัดหลวงสร้างขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๓๙ (ท่านเป็นสมุหพระกลาโหมปลายปี ๒๔๓๘) เข้าใจว่ามีรูปลักษณะเช่นเดียวกับประตูระบายน้ำที่กรมชลประทานสร้างขึ้นบริเวณที่เดิมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓ คือไม่มีอ่างและมีหัวประตูเพียงด้านเดียว (รูป ๔) เพื่อวัตถุประสงค์เช่นเดียวกัน

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๔๕ ได้ตั้งกรมคลอง ซึ่งเปลี่ยนชื่อเป็นกรมท่อน้ำเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ และกรมชลประทาน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐ แต่ชื่อในภาษาอังกฤษคงใช้ Royal Irrigation Department ตามเดิม มีหน้าที่พัฒนาน้ำโดยวิธีการต่าง ๆ เพื่อใช้ประโยชน์หลาย ๆ อย่างเป็นลำดับมานั้น ก็ได้สร้างประตุน้ำในทางน้ำที่สร้างเขื่อนท่อน้ำและประตูระบายน้ำประเภทต่าง ๆ ในบริเวณทุ่งราบภาคกลาง ซึ่งมีกรมท่อน้ำอยู่ก่อนแล้ว และที่หวังว่าจะใช้เป็นทางคมนาคมขึ้นภายหลังด้วย ประตุน้ำที่สร้างเสร็จในคราวแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ มี ๓ แห่ง คือ ประตุน้ำปทุมวันคลองแสนแสบ กรุงเทพฯ ฯ ซึ่งมีคลองต่อไปออกแม่น้ำเจ้าพระยาได้ ประตุน้ำท่าไช้ และประตุน้ำบางขนาก คลองท่าไช้ และคลองบางขนาก จังหวัดฉะเชิงเทรา ซึ่งออกแม่น้ำบางปะกง ส่วนประตุน้ำที่สร้างเสร็จเป็นแห่งสุดท้ายคือ ประตุน้ำเขื่อนวชิราลงกรณ แม่น้ำแม่กลอง จังหวัดกาญจนบุรี เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๓

ประตุน้ำที่กรมชลประทานสร้าง มี ๕๒ แห่ง และสร้างแทนของเดิมอีก ๓ แห่ง รวม ๕๕ แห่ง โดยจัดอยู่ในทางน้ำประเภทต่าง ๆ ดังนี้

แผนผังร่างเขื่อนทดน้ำ ๔ แห่ง

แม่น้ำเจ้าพระยา	ประตูน้ำเขื่อนเจ้าพระยา อำเภอสรรพยา จังหวัดชัยนาท (เขื่อนเจ้าพระยา)
แม่น้ำป่าสัก	ประตูน้ำพระนเรศวร อำเภอท่าเรือ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (เขื่อนพระราม ๖ ซึ่งเป็นเขื่อนทดน้ำแห่งแรกที่สร้างขึ้นในประเทศไทย)
แม่น้ำนครนายก	ประตูน้ำนายก อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก (เขื่อนนายก)
แม่น้ำแม่กลอง	ประตูน้ำเขื่อนวชิราลงกรณ อำเภอม่วงสามสิบ จังหวัดกาฬสินธุ์ (เขื่อนวชิราลงกรณ)

คลองส่งน้ำและคลองระบายน้ำที่ใช้เป็นคลองส่งน้ำด้วย ๒๓ แห่ง

โครงการเจ้าพระยาใหญ่ (เขื่อนเจ้าพระยา) ๑๓ แห่ง

คลองชัยนาท-ป่าสัก	ประตูน้ำมโนรมย์ อำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท ประตูน้ำช่องแค อำเภอตากถ้ำ จังหวัดนครสวรรค์ ประตูน้ำโคกกระเทียม อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี ประตูน้ำเวียงราง อำเภอบ้านหม้อ จังหวัดสระบุรี
แม่น้ำน้อย	ประตูน้ำบรมธาตุ อำเภอเมือง จังหวัดชัยนาท ประตูน้ำบางระจัน (เดิมชื่อชัยสุทร) อำเภอบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี ประตูน้ำยางมณี อำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง ประตูน้ำผักไห่ อำเภอผักไห่ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
แม่น้ำสุพรรณบุรี	ประตูน้ำพลเทพ (เดิมชื่อมะขามแต้) อำเภอวัดสิงห์ จังหวัดชัยนาท ประตูน้ำท่าโบสถ์ อำเภอหันคา จังหวัดชัยนาท

ประตุน้ำชลมารคพิจารณา (เดิมชื่อสามชุก) อำเภอสามชุก
จังหวัดสุพรรณบุรี

ประตุน้ำโพธิ์พระยา (เดิมชื่อวัดพร้าว) อำเภอเมือง จังหวัด
สุพรรณบุรี

คลองส่งน้ำสายบางปลาแม่ ประตุน้ำโพธิ์ค้อย อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี

โครงการป่าสักได้ (เขื่อนพระราม ๖) ๕ แห่ง

คลองระพีพัฒน์ ประตุน้ำพระราม อำเภอท่าเรือ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
ประตุน้ำพระเอกาทศรถ อำเภอหนองแค จังหวัดสระบุรี
ประตุน้ำพระราเมศวร อำเภอหนองแค จังหวัดสระบุรี ไป
ออกคลองระพีพัฒน์ แยกตก

คลองระพีพัฒน์แยกตก ประตุน้ำพระอินทราชา อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี
(คลองทกวาสายบน)

คลองระพีพัฒน์แยกใต้ ประตุน้ำพระธรรมราชา อำเภอธัญบุรี จังหวัดปทุมธานี
(คลอง ๑๓)

โครงการนครนายก (เขื่อนนายก) ๕ แห่ง

คลองส่งน้ำสายใหญ่ฝั่งขวา ประตุน้ำท่าช้าง อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก
ประตุน้ำบางปลาตก อำเภอองครักษ์ จังหวัดนครนายก

คลองเหมือง ประตุน้ำคลองเหมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก
ประตุน้ำศรีจุฬา อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก

ประตุน้ำบางหอย อำเภอบ้านสร้าง จังหวัดปราจีนบุรี

คลองเชื่อมระหว่างแม่น้ำและคลองที่ออกแม่น้ำ ๒๕ แห่ง

แม่น้ำเจ้าพระยา กับแม่น้ำนครนายก-บางปะกง ๑๐ แห่ง

คลองรังสิต ประตุน้ำจุฬาลงกรณ์ อำเภอธัญบุรี จังหวัดปทุมธานี
ประตุน้ำเสวภาผ่องศรี อำเภอองครักษ์ จังหวัดนครนายก

คลองทกวาสายล่าง   ประตุน้ำสมบูรณ์ (เดิมชื่อบริษัทสมบูรณ์) อำเภอบางน้ำเปรี้ยว
จังหวัดฉะเชิงเทรา

คลองบางขนาก   ประตุน้ำบางขนาก อำเภอบางน้ำเปรี้ยว จังหวัดฉะเชิงเทรา

คลองแสนแสบ-นครเนื่อง   ประตุน้ำปทุมวัน เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ
เขต-ท่าไต้

ประตุน้ำท่าไต้ อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา

คลองพระโขนง-ประเวศ   ประตุน้ำพระโขนง เขตพระโขนง กรุงเทพฯ
บุรีรัมย์-ท่าถั่ว

ประตุน้ำท่าถั่ว อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา

คลองตำโรง-ปากตะกลอง   ประตุน้ำตำโรง อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรปราการ

ประตุน้ำปากตะกลอง อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา

แม่น้ำเจ้าพระยากับแม่น้ำน้อย ๑ แห่ง

คลองกระทุ่มโพรง   ประตุน้ำพระงาม (เดิมชื่อกระทุ่มโพรง) อำเภอพรหมบุรี
จังหวัดสิงห์บุรี

แม่น้ำน้อยกับแม่น้ำสุพรรณบุรี ๒ แห่ง

คลองเจ้าเจ๊ก-บางยี่หน   ประตุน้ำเจ้าเจ๊ก อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ประตุน้ำบางยี่หน อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี

แม่น้ำเจ้าพระยากับแม่น้ำท่าจีน (สุพรรณบุรี นครชัยศรี) ๔ แห่ง

คลองพระยาบรรลือ   ประตุน้ำสิงหนาท (เดิมชื่อไม้ตรา) อำเภอบางไทร จังหวัด
พระนครศรีอยุธยา

ประตุน้ำพระยาบรรลือ (เดิมชื่อไผ่ตาแบ้) อำเภอสองพี่น้อง
จังหวัดสุพรรณบุรี

คลองพระอู่กลม   ประตุน้ำพระอู่กลม อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี

คลองบางบัวทอง-พระพิมล   ประตุน้ำบางบัวทอง อำเภอบางบัวทอง จังหวัดนนทบุรี

คลองมหาสวัสดิ์	ประตูน้ำพระพิมล อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม
	ประตูน้ำฉิมพลี อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี
	ประตูน้ำมหาสวัสดิ์ อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม
คลองภาษีเจริญ	ประตูน้ำภาษีเจริญ (เดิมชื่อภาษีเจริญตอนใน) เขตภาษีเจริญ กรุงเทพฯ ฯ
	ประตูน้ำกระทู้มแบน (เดิมชื่อภาษีเจริญตอนนอก) อำเภอ กระทู้มแบน จังหวัดสมุทรสาคร

แม่น้ำท่าจีน (นครไชยศรี) กับแม่น้ำแม่กลอง ๓ แห่ง

คลองเจดีย์บูชา	ประตูน้ำเจดีย์บูชา อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม
คลองดำเนินสะดวก	ประตูน้ำบางยาง อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร
	ประตูน้ำบางนกแขวก อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม

ทางน้ำที่ใช้เป็นคลองระบายน้ำ ๓ แห่ง

คลองบางแม่	ประตูน้ำบางแม่ อำเภอองครักษ์ จังหวัดนครนายก
แม่น้ำบางเหี้ย	ประตูน้ำชลหารพิจิตร (เดิมชื่อบางเหี้ย แล้วเปลี่ยนครั้งแรก เป็น คลองท่า) อำเภอบางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ
คลองสองพี่น้อง	ประตูน้ำสองพี่น้อง อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี

ประตูน้ำทั้งกล่าวมานี้ มีความกว้างของช่องเรือผ่าน ๖ เมตร นอกจากประตูน้ำเขื่อนเจ้าพระยา กว้าง ๑๔ เมตร และประตูน้ำเขื่อนวชิราลงกรณ กว้าง ๑๒.๕๐ เมตร ความยาวของอ่างตั้งแต่ ๓๕ เมตร ถึง ๑๕๕ เมตร หัวประตูที่สูงสุด ๑๔.๘๐ เมตร และมีความแตกต่างของระดับน้ำทั้งสองด้านมากที่สุด ๙.๘๕ เมตร

เวลาเปิดประตูน้ำนั้น แล้วแต่ความมากน้อยของเรือแพที่ผ่านเป็นแห่ง ๆ ไป ซึ่งมีตั้งแต่วันละ ๒ ครั้งขึ้นไปถึงตลอดวัน อนึ่ง ประตูน้ำซึ่งทางค้ำนอกระน้ำเค็มขึ้นถึงในฤดูแล้งเบื่กเฉพาะในเวลาที่น่าทอนในมีระดับสูงกว่า ทั้งนี้เพื่อบริเวณน้ำเค็มไหลเข้าคลอง

นอกจากนี้ กรมคลองยังได้สร้างประตูน้ำให้ส่วนราชการอื่นอีก ๔ แห่ง คือ ประตูน้ำคลองเข้าสวนกุสุมิต เขตกุสุมิต กรุงเทพฯ ๓ แห่ง คือ ประตูน้ำวัดราชาธิวาส ปากคลองท่อแยกจากแม่น้ำเจ้าพระยา สร้างเสร็จเป็นแห่งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒ ประตูน้ำปากคลองแยกจากคลองสามเสน ผังตรงข้ามวัดสวัสดิ์ทวีราม และแยกจากคลองผดุงกรุงเกษม ผังตรงข้ามวัดมกุฎกษัตริยาราม อยู่หลังหอประชุมคุรุสภาในปัจจุบัน อีก ๒ แห่ง ซึ่งสร้างในเวลาต่อมา ทั้ง ๓ แห่งเป็นประตูน้ำขนาดเล็ก มีขนาดไม่เท่ากัน ช่องเรือผ่านกว้างประมาณ ๓-๔.๕๐ เมตร ความยาวอย่าง ๑๒-๒๐ เมตร บานประตูของประตูน้ำวัดราชาธิวาสและคลองที่แยกจากคลองผดุงกรุงเกษม เป็นบานคู่ ส่วนคลองที่แยกจากคลองสามเสนเป็นบานเดี่ยวชนิดยกขึ้นทั้ง ๒ ด้าน ประตูน้ำทั้ง ๓ แห่งนี้เลิกใช้มานานแล้ว

อีกแห่งหนึ่งคือ ประตูน้ำคลองบางหลวง-เชียงราก ด้านใต้ตอนออกแม่น้ำเจ้าพระยา อำเภอเมือง จังหวัดปทุมธานี คลองนี้เป็นแม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิม ใช้เป็นแหล่งเก็บน้ำสำหรับการประปากรุงเทพฯ โดยชุกคลองรับน้ำจากแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งซ้ายหรือฝั่งตะวันออก ที่วัดสำเภาเหนือจังหวัดขึ้นไปเล็กน้อย ซึ่งน้ำเต็มขึ้นไม่ถึง มาลงคลองบางหลวง-เชียงราก แล้วสร้างทำนบปิดคลองที่เหนือคลองรับน้ำมาลง และที่ปากคลองด้านใต้ รวม ๒ แห่ง เพื่อให้เป็นแหล่งเก็บน้ำแล้วชุกคลองประปาจากแหล่งเก็บน้ำส่งมายังกรุงเทพฯ ในการนี้ได้สร้างประตูน้ำที่ทำนบปากคลองด้านใต้เพื่อให้เรือในคลองตอนที่ เป็นแหล่งเก็บน้ำออกแม่น้ำได้ตามเต็มขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ ด้วย

๒. ช่องกำแพงพระนครตรงปากคลอง สำหรับให้น้ำไหลเข้าออกในกลางพระนครได้ เป็นการอธิบายคำประศุใหญ่คลองน้ำ ในเรื่องว่าด้วยแผนที่กรุงศรีอยุธยา (พรรณนาภูมิสภาพพระนครหรืออยุธยา) ของพระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เฑาะคุปต์) ในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๓ เรื่องกรุงเก่าตอนหนึ่งว่า

ประตูน้ำนั้นน้อย่าพึงสำคัญว่า เป็นประตูที่มีบานเปิดปิดหรือมีช่องระบายน้ำอย่างสมัยปัจจุบัน คำที่เรียกประตูน้ำนี้ เป็นแต่เว้นช่องกำแพงพระนครตรงปากคลอง

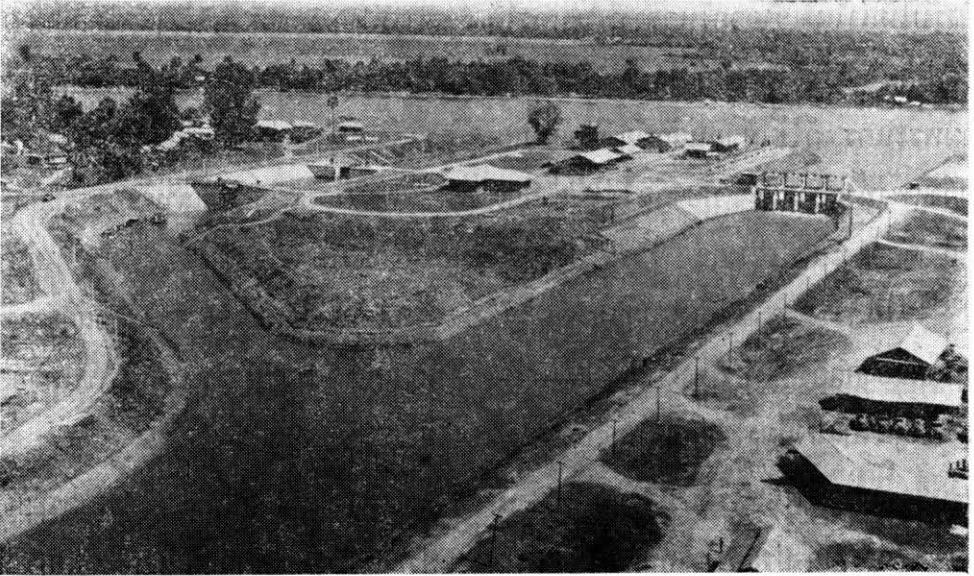
สำหรับให้น้ำไหลเข้าออกในกลางพระนครได้ บางปากคลองที่เป็นตำแหน่งสำคัญก็มีบ้อมอยู่สองฟาก บางคลองที่ไม่เป็นตำแหน่งสำคัญก็ไม่มีบ้อม แต่เมื่อมีการสงครามข้าศึกศัตรูเข้ามาล้อมพระนคร ก็ใช้ไม้ขนสีกักเรียงเป็นสองแถวแล้วถมดินหว่างกลางมีคลองไปบรรจบกับกำแพงทั้งสองข้าง บ้องกันไม่ให้ข้าศึกเข้าพระนครได้ ตามปกติสถานที่นั้นควรจะบักทรายเต็มปากคลองเป็น ๔ แถว ไว้ระยะกลางกว้าง แล้วเอาไม้เหลี่ยมวางซ้อนเรียงเป็นคับขึ้นไป ในระหว่างเสาแถวข้างนอกและข้างใน กลางถมดินเป็นทำนบสูงแค่เพียงศักราวครึ่งส่วนลึกของคลอง เพื่อกันน้ำไว้ใช้ในพระนครในฤดูแล้ง แต่ถ้ำถึงฤดูน้ำ น้ำขึ้นท่วมเลยหลังทำนบไปแล้วก็คงให้เรือเข้าออกในพระนครได้

ประตูน้ำหรือประตูใหญ่คลองน้ำ ในแนวกำแพงรอบพระนครกรุงศรีอยุธยา มี ๑๑ ประตู คือ ประตูหอรัตนไชย ประตูในโก่ ประตูจีน ประตูเขาสมิ ประตูฉะไกรน้อย ประตูคลองใหญ่ ประตูคลองแกลง (ชาวบ้านเรียกคลองท่าพระ) ประตูคลองสายมหาไชย ประตูคลองฝาง ประตูปากท่อ และประตูคลองข้าวเปลือก

ในเรื่องว่าค่ายแผนที่กรุงศรีอยุธยา ยังมีกำแพงประตูใหญ่อีกกำแพงหนึ่ง ซึ่งเป็นตอนที่กำแพงพระนครตัดผ่านถนนหรือทางบก พระยาโบราณราชธานินทร์ ได้ใช้กำแพงประตูนี้ เพื่อให้เป็นคูกับประตูน้ำ ซึ่งเรียกจากกำแพงประตูใหญ่คลองน้ำ

พิมพ์ครั้งที่ ๑ ในสารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน ตอนที่ ๓๓๕ กรกฎาคม ๒๕๒๔

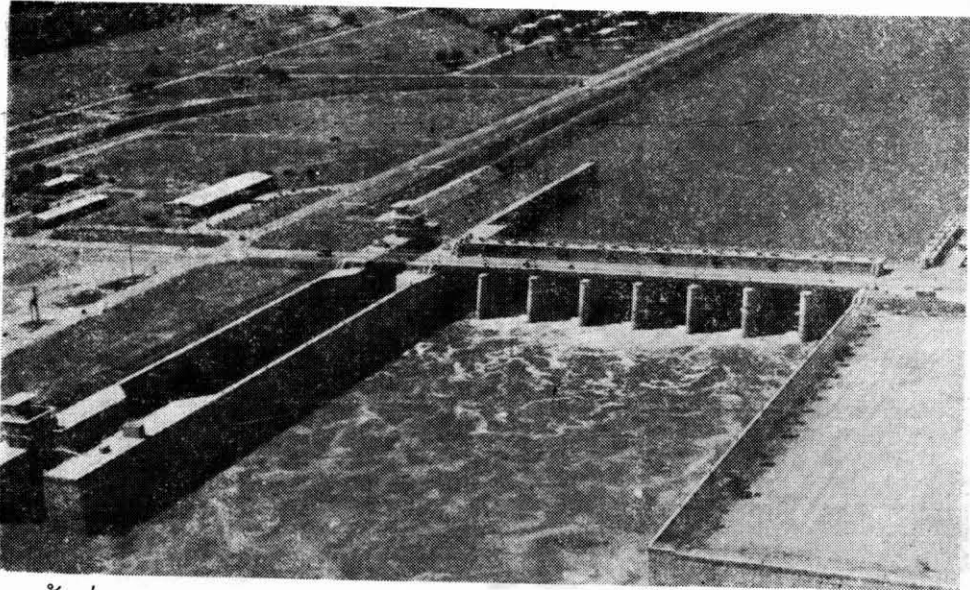
พิมพ์ครั้งที่ ๒ ในการณาปนกิจศพ แม่ชื่อน อัมโสภา ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๒๕

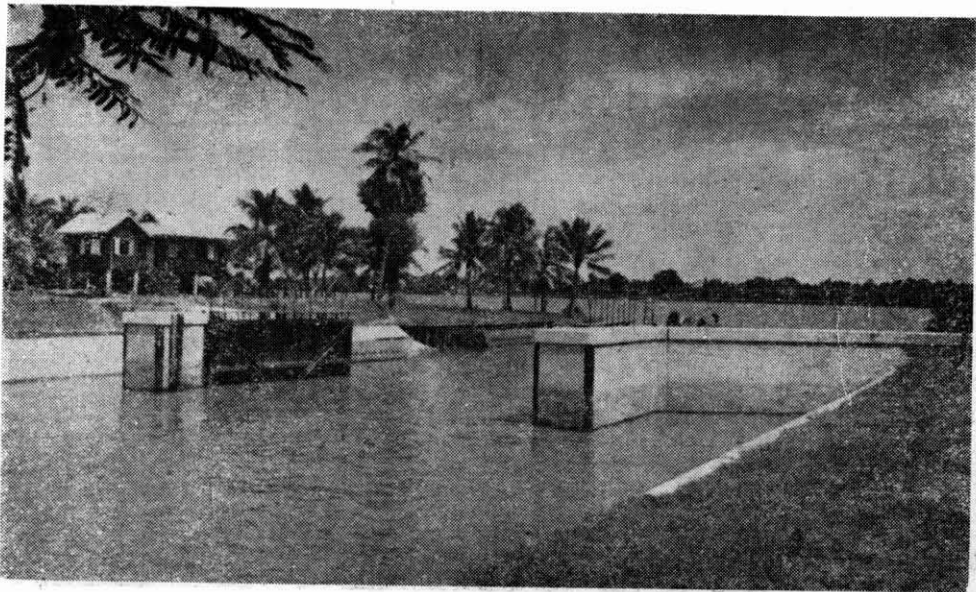
ประตูน้ำบรมธาตุ (ด้านซ้ายของรูป) จังหวัดชัยนาท สร้างในทางแยกจาก
แม่น้ำเจ้าพระยา มาออกท้ายประตูบรมธาตุ ปากแม่น้ำน้อย (ด้านขวา)

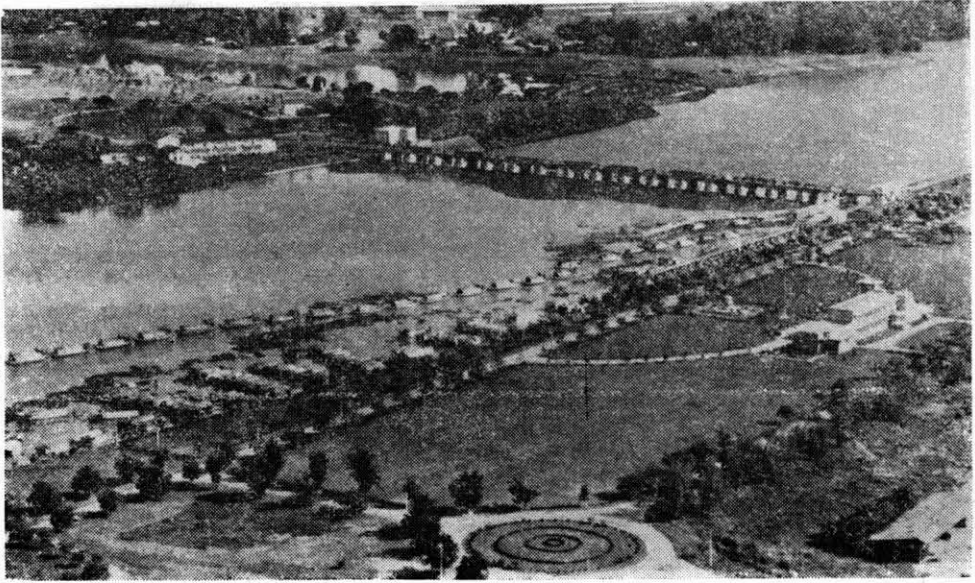
ประตูน้ำบางยาง (ด้านขวา) สร้างในคลองดำเนินสะดวก ด้านแม่น้ำท่าจีน
จังหวัดสมุทรสาคร ส่วนประตูบางยาง (ด้านซ้าย) สร้างในทางแยกซึ่งเป็นคลองอ้อม

ประตูน้ำเขื่อนนชิราลงกรณ จังหวัดกาญจนบุรี สร้างต่อเนื่องกับเขื่อนนชิราลงกรณ
(ด้านขวา) สร้างในช่องลัดของแม่น้ำแม่กลองร่วมกัน

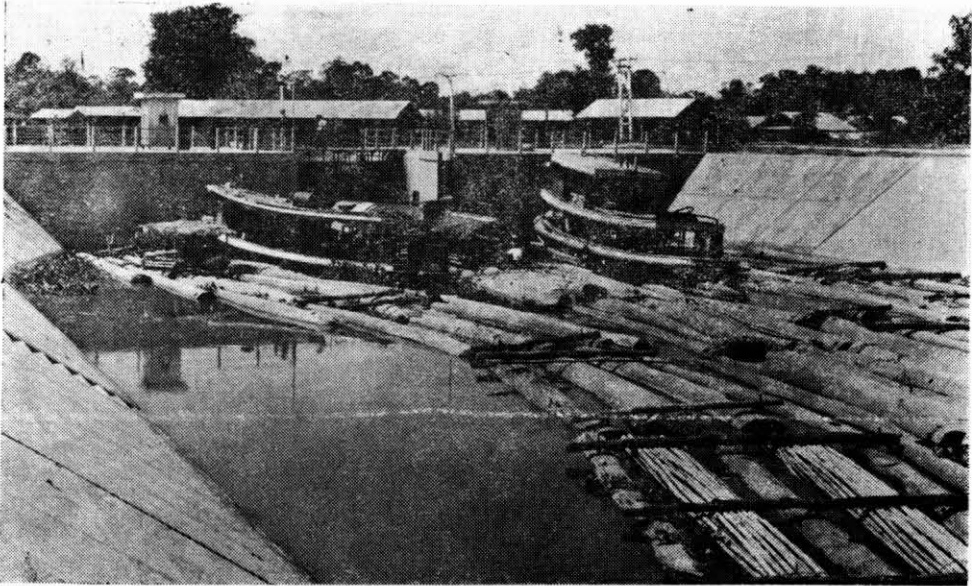
ประตูลัดหลวง ปากคลองลัดหลวง ออกแม่น้ำเจ้าพระยาต้านใต้
จังหวัดสมุทรปราการ

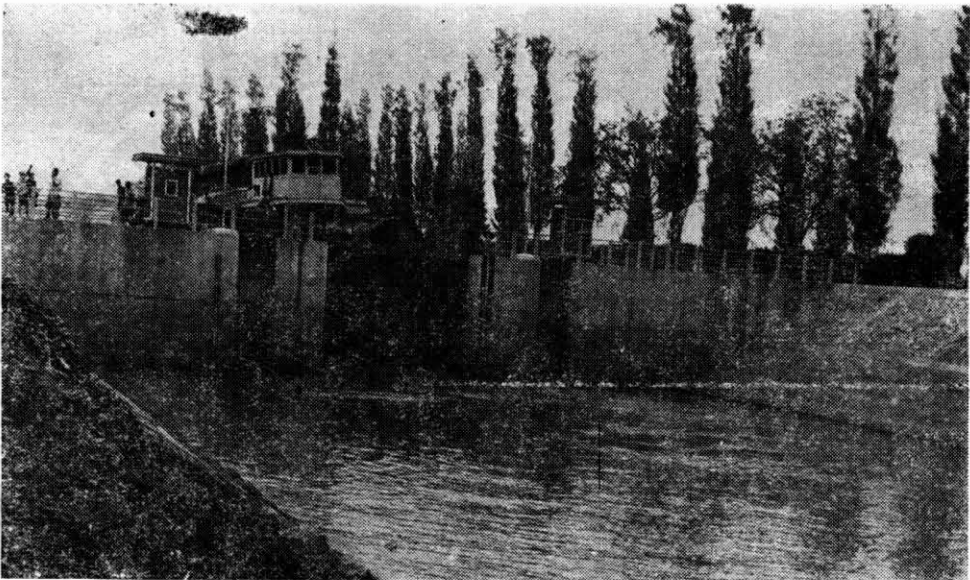
ขบวนเรือโยง ผ่านประตูน้ำเขื่อนเจ้าพระยาในแม่น้ำเจ้าพระยา จังหวัดชัยนาท
ขึ้นไปทางเหนือ

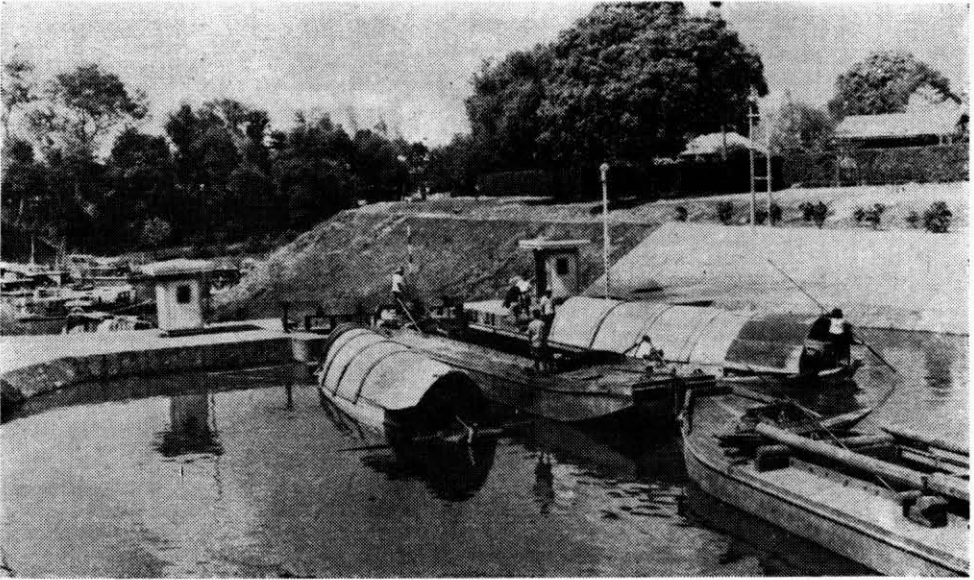
ขบวนเรือโยง กำลังผ่านหัวประตูน้ำเขื่อนเจ้าพระยาในแม่น้ำเจ้าพระยา
จังหวัดชัยนาท ขึ้นไปทางเหนือ

แพซุง เตรียมอกจากอ่างประคบน้ำบรมธาตุ ในแม่น้ำน้อย จังหวัดชัยนาท
ลงไปทางท้ายน้ำ

เรือเตรียมออกจากอ่างประคบน้ำชลมารคพิจารณ์ในแม่น้ำสุพรรณบุรี
จังหวัดสุพรรณบุรี ลงไปทางท้ายน้ำ

เรือเตรียมออกจากอ่างประตุน้ำพระนเรศวร ในแม่น้ำป่าสัก
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ลงไปทางท้ายน้ำ

เรือกำลังผ่านหัวประตุน้ำบางยาง ในคลองดำเนินสะดวก ตำบลแม่น้ำท่าจีน
จังหวัดสมุทรสาคร เข้าในคลอง

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ ให้จัดสร้างขึ้นตามลำดับก่อนหลัง คือ โครงการสุพรรณบุรี โครงการเพชรบุรีฝั่งตะวันออก โครงการป่าสักใต้ โครงการลำปาง ในภาคเหนือ และโครงการ เชียงราก-บางเหี้ย ซึ่งต่อมาเรียก เชียงราก-คลองตำเน

การที่เสนอให้สร้างโครงการ สุพรรณบุรีก่อนโครงการป่าสักใต้ ก็โดยเหตุผล ๒ ประการ คือ

๑. โครงการสุพรรณบุรี เป็นโครงการรับน้ำมาจากแม่น้ำเจ้าพระยา โดยอาศัยแม่น้ำสุพรรณบุรี เป็นคลองส่งน้ำสายใหญ่ ยังไม่ต้องสร้างเขื่อนเจ้าพระยาก็ได้ ค่าก่อสร้างจึงถูกกว่า

๒. พื้นที่ส่วนใหญ่ในโครงการสุพรรณบุรี ยังเป็นที่รกร้างว่างเปล่า ย่อมวางแผนวกลงส่งน้ำให้เหมาะสมกับลักษณะภูมิประเทศได้ดีกว่า พื้นที่ส่วนล่างของโครงการป่าสักใต้ ซึ่งต้องออกแบบให้เข้ากับคลองซอยในทุ่งรังสิต ที่บริษัทขุดคลองและคานาสยามได้ขุดขึ้นไว้เป็นแนวตรงขนานกันไป

แต่รัฐบาลเห็นว่า ทุ่งรังสิตซึ่งราษฎรได้อพยพเข้าไปทำกิน จนถึงกับตั้งเป็นเมืองธัญบุรีขึ้นใหม่นั้น ได้เริ่มเสื่อมโทรมลงเพราะขาดแคลนน้ำ หากสร้างโครงการสุพรรณบุรีขึ้นก่อน ราษฎรก็จะอพยพไปอยู่ในที่ใหม่ ซึ่งอุดมสมบูรณ์กว่า จึงเลือกสร้างโครงการป่าสักใต้ ขึ้นเป็นโครงการแรก ส่วนโครงการสุพรรณบุรีนั้น ได้มาเริ่มงานเมื่อโครงการป่าสักใต้จวนจะเสร็จ

เขื่อนของโครงการป่าสักใต้นี้ เภิมผู้เชี่ยวชาญเสนอให้สร้างกันแม่น้ำป่าสักที่บริเวณ จังหวัดสระบุรี ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๕๙ เมื่อตกลงจะสร้างโครงการนี้ ได้เลื่อนลงมาอยู่ที่กึ่งยางนม ตำบลท่าหลวง อำเภอท่าเรือ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ทางเหนือน้ำหรือทางทิศตะวันออกของที่ว่าการอำเภอไปประมาณ ๖ กม. ทั้งทางถนนหรือทางน้ำ ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ ๒ ประการ คือ

๑. เกี่ยวกับความมั่นคงของฐานราก ซึ่งที่เดิมเมื่อสำรวจรายละเอียดแล้ว เป็นหินคุณภาพดีเพียงบางส่วนเท่านั้น ไม่เหมาะสมในการก่อสร้าง

๒. มีจุดหมายปลายทางว่า ที่ท่าหลวงมีระดับต่ำกว่าสระบุรี ถ้าถึงคราวได้สร้างเขื่อนเจ้าพระยาแล้ว ก็สามารถส่งน้ำจากแม่น้ำเจ้าพระยามาเพิ่มให้อุทุมสมบูรณ์ขึ้นได้ เพราะการสำรวจในระยะต่อมา ปรากฏว่าน้ำในแม่น้ำป่าสักมีไม่เพียงพอที่จะใช้ทั้งโครงการตลอดฤดูทำนา

ทางเข้าเขื่อนจากกรุงเทพ ฯ ไปได้หลายทาง คือ ทางถนนพหลโยธิน แยกที่ หนองแค กม. ๘๗ ไปตามถนนบนคันคลองระพีพัฒน์ อีก ๓๐ กม. รวม ๑๑๗ กม. แยกที่ สระบุรี กม. ๑๐๘ ผ่านเสาไถอีก ๑๔ กม. รวม ๑๒๗ กม. และแยกที่ ห้วยบง กม. ๑๑๕ ผ่าน ท่าด่าน อีก ๑๑ กม. รวม ๑๓๖ กม. ซึ่งทางแยกที่ ห้วยบงนี้ มีฝิวจากรจรที่ตลอดสาย หรือทางหลวงเอเชีย สาย A-๒ แยกที่ กม. ๗๘ ผ่านนครหลวง และภาษีอีก ๓๕ กม. รวม ๑๑๓ กม.

เขื่อนทำหน้าที่กักน้ำในแม่น้ำให้มีระดับ + ๗.๕๐ (ระดับที่ใช้เป็นระดับทะเลปานกลางหรือเรียกย่อว่า ร.ท.ก.) ซึ่งเรียกว่าระดับน้ำเก็บกัก สูงจากกันลำนน้ำประมาณ ๘.๕๐ ม. สูงพอที่จะส่งให้พื้นที่เพาะปลูกในเขตโครงการ ซึ่งอยู่ทางฝั่งซ้ายหรือฝั่งทิศใต้ของแม่น้ำ จากท่าหลวงระหว่างคลองระพีพัฒน์คลองแม่น้ำใน คลอง ๓๒ และคลอง ๑๔ ทางตะวันออก กับทางรถไฟสายเหนือโดยประมาณ คลองพระแก้ว คลองหนองน้ำส้ม คลอง ๖ และถนนพหลโยธิน ทางตะวันตกลงมาถึงคลองรังสิต ในอำเภอท่าเรือ อำเภอภาษี อำเภออุทัย อำเภอวังน้อย อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อำเภอหนองแซง อำเภอหนองแค อำเภอวิหารแดง จังหวัดสระบุรี และอำเภอหนองเสือ อำเภอกองหลวง อำเภอเมือง ฯ อำเภอธัญบุรี จังหวัดปทุมธานี รวม ๖๘๐,๐๐๐ ไร่ นอกจากนี้ยังส่งน้ำที่มีเหลือในบางเวลาไปช่วยพื้นที่ตอนใต้คลองรังสิต และส่งลงไปล้างดินในทุ่งชายทะเล ระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยากับแม่น้ำบางปะกง จากคลองตำโรง ลงไปถึงถนนสุขุมวิท* ในจังหวัดสมุทรปราการ และจังหวัดฉะเชิงเทรา ให้หายเค็มจนถึงกับใช้

* ถนนสุขุมวิท ซึ่งเป็นถนนสายแรกจากกรุงเทพฯ ไปยังชายทะเลฝั่งตะวันออกอ่าวไทยนั้น ระยะจากสมุทรปราการถึงบางปะกง ใช้คันกันน้ำชายทะเลของกรมชลประทาน

ทำนาได้ เป็นเนื้อที่ถึง ๒๐๐,๐๐๐ ไร่ นับเป็นการแปรสภาพที่ดิน สำหรับพื้นที่ผืนใหญ่ เป็นแห่งแรกอีกด้วย

ปัจจุบันได้ยกกระดาน้ำเก็บกักขึ้นอีก ๐.๓๐ ม. เป็น +๗.๘๐ เพื่อสงวนน้ำที่ได้รับเพิ่มจากเขื่อนเจ้าพระยา ทางคลองชัยนาท - ป่าสัก ซึ่งมาลงแม่น้ำป่าสักเหนือเขื่อนขึ้นไปประมาณ ๘๐๐ ม. ไปใช้ในโครงการนครหลวง คือพื้นที่ทางตะวันตกของโครงการป่าสักใต้ตอนบน กับแม่น้ำป่าสัก ลงไปถึงถนนพหลโยธิน ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา รวม ๒๒๐,๐๐๐ ไร่ กับพื้นที่กอนใต้คลองรังสิตลงไปให้ได้ผลสมบูรณ์ขึ้นอีก ๖๖๗,๐๐๐ ไร่

เขื่อนแห่งนี้ กรมพระราชทานนามว่า "เขื่อนพระเกียรติราชา" พร้อมกับงานที่สำคัญในโครงการ คือ

ประตูเรือสัญจรในแม่น้ำป่าสัก	-ประตูพระนเรศวร
คลองส่งน้ำสายใหญ่	-คลองระพีพัฒน์
ประตูปากคลองส่งน้ำสายใหญ่	-ประตูพระนารายณ์
ประตูเรือสัญจรปากคลองส่งน้ำสายใหญ่	-ประตูพระราม
ประตูกลางคลองส่งน้ำสายใหญ่	
และประตูเรือสัญจร	-ประตูเอกาทศรถ
คลองส่งน้ำสายใหญ่แยกใต้	-คลองระพีพัฒน์แยกใต้
ประตูปากคลองส่งน้ำสายใหญ่แยกใต้	-ประตูพระศรีเสาวภาค
ประตูปลายคลองส่งน้ำสายใหญ่แยกใต้	
และประตูเรือสัญจร	-ประตูพระธรรมราชา
คลองส่งน้ำสายใหญ่แยกตะวันตก	-คลองระพีพัฒน์แยกตก
ประตูปากคลองส่งน้ำสายใหญ่แยกตะวันตก	-ประตูพระศรีคีรี
ประตูเรือสัญจรจากคลองส่งน้ำสายใหญ่	
ไปคลองส่งน้ำสายใหญ่แยกตะวันตก	-ประตูพระราเมศวร

๒. พระนามพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ซึ่งทรงเสนอความเห็นให้เชิญผู้เชี่ยวชาญเข้ามาวางโครงการ และเริ่มงานก่อสร้างโครงการป่าสักได้ในสมัยยังทรงพระชนม์อยู่

ประตูปลายคลองส่งน้ำสายใหญ่แยกตะวันออก

ตกและประตูเรือสัญจร

-ประตูพระอินทราชา

ต่อมาจนได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพิธีเปิดเขื่อน ในวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน ๒๔๖๗ แล้ว ระหว่างประทับแรมเพื่อทอดพระเนตรงานในโครงการ ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศเปลี่ยนนาม "เขื่อนพระเทียรราชา" เป็น "เขื่อนพระราม ๖" เมื่อวันที่ ๑ ธันวาคม ๒๔๖๗

เขื่อนพระราม ๖ สร้างในช่องลัด ซึ่งเป็นทางน้ำที่ขุดขึ้นใหม่ทางซ้ายของกึ่ง ยาวประมาณ ๔๐๐ ม. กั้นกว้าง ๕๐.๒๕ ม. ระบายกันช่องลัดค้ำเหนื่อน้ำ ๑.๐๐ ค้ำนท้ายน้ำ - ๑.๐๐ ลาดค้ำถึง ๑:๑.๕ ปากช่องลัดทั้งสองค้ำ + ๑๐.๕๐ + ค้ำนเหนื่อน้ำกว้าง ๑๒๑.๗๕ ม. ค้ำนท้ายน้ำกว้าง ๑๒๔.๗๕ ม.

ตัวเขื่อนมีช่องระบายน้ำกว้าง ๑๒.๕๐ ม. ๖ ช่อง อยู่ระหว่างคอม่อหินก่อซึ่งทนต่อการสึกกร่อนได้ดี และมีความสวยงามกว่าเขื่อนทุกแห่งที่เป็นคอนกรีต คอม่อมี ๗ แถว เป็นคอม่อกลาง ๕ แถว และคอม่อริม ๒ แถว ความกว้างของร่องทางน้ำระหว่างคอม่อริมทั้งสองฝั่ง ๕๐.๒๕ ม. เท่ากับกันช่องลัด คอม่อกลางกว้าง ๓.๐๕ ม. สันยาว ๑๑.๖๐ ม. หัวคอม่อค้ำนเหนื่อน้ำเป็นรูปโค้ง ทั้งตรงลงไปถึงพื้นช่องระบาย ค้ำนท้ายน้ำเป็นรูปครึ่งวงกลม จากสันตรงลงไป ๒.๕๐ ม. แล้วลาด ๑:๐.๒๕ ลงไปอีก ๖ ม. จากนั้นเป็นชันกว้าง ๑ ม. แล้วตรงลงไปถึงพื้นมีความยาวที่พื้น ๑๕ ม. คอม่อริมกว้าง ๓ ม. ยาว ๑๕ ม. หัวคอม่อเป็นรูปสี่เหลี่ยม ตรงลงไปถึงพื้นทั้งสองค้ำ ระบายสันคอม่อ + ๑๒.๑๐ พื้นช่องระบายจากแนวหัวคอม่อ ค้ำนเหนื่อน้ำ ถึงธรณียาว ๕.๗๐ ม. ระบาย + ๐.๑๐ เท่ากับธรณี สูงกว่ากันช่องลัด ๐.๑๐ ม. เมื่อเลยธรณีแล้วลาดเหลือ - ๐.๐๐ ไปอีก ๑ ม. จากนั้นลาด ๑:๘.๕ ลงไปถึง - ๑.๐๐ ในแนวหัวคอม่อค้ำนท้ายน้ำ เท่ากับกันช่องลัดค้ำนนี้ คอม่อค้ำนเหนื่อน้ำสูง ๑๒ ม. ค้ำนท้ายน้ำแถวกลางสูงสุด ๖๒.๗๐ ม. และแถวริม ๑๓.๑๐ ม. หัวคอม่อจากค้ำนเหนื่อน้ำเข้าไป ๕ ม. มีช่องบานระบายกว้าง ๑ ม. ลึกเข้าไปในคอม่อ ๐.๖๐ ม.

กว้าง ๑.๗๐ ม. สูง ๒.๔๐ ม. ยาว ๑๒.๕๐ ม. หนัก ๘๒ ตัน สองท่าของบาน เพื่อไม่ให้ต้องใช้โครงยกสูงเกินไป เป็นเครื่องผ่อนแรงในการปิดเปิดโดยอยู่ทางคานเหนือหน้าของบาน เมื่อปิดบานเต็มที่แล้วระดับสันบาน ในปัจจุบัน + ๗.๘๐ เท่ากับระดับน้ำเก็บกัก ถัดจากสะพานโครงยกไป ๐.๗๐ ม. มีสะพานเหล็กกว้าง ๓.๔๐ ม. ทอดข้ามตอม่อยาว ๕๐.๒๕ ม. เชื่อน้ำออกแบบให้สามารถระบายน้ำได้สูงสุด ๑,๓๖๐ ม.^๓ ต่อวินาที โดยใช้ระดับน้ำสูงสุดปี ๒๔๖๐ เท่ากับ + ๑๐.๕๐

สำหรับอาคารอันเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของห้วงาน ซึ่งมีประคูประนารายณ์ ทำนบดินปิดลำนน้ำเดิม ประคูประนเรศร์ ประคูประนราม ที่สร้างมาแต่เดิม และประคูปากคลอง ที่สร้างเพิ่มขึ้นอีกแห่งหนึ่ง หลังจากมีเขื่อนเจ้าพระยาแล้ว ขอกล่าวเพียงเค้าโครงส่วนใหญ่เท่านั้น

ประคูประนารายณ์ ปากคลองระพีพัฒน์ เพื่อควบคุมปริมาณน้ำที่จะส่งเข้าคลอง มีช่องระบายน้ำกว้าง ๔.๒๐ ม. ๘ ช่อง ทิวอาคารเป็น ๒ ตอน คือ จากท้ายบานระบายไป เป็นท่อแต่ละช่องกว้าง ๔.๒๐ ม. สูง ๓.๓๖ ม. ส่วนบนเป็นโค้งสูงอีก ๐.๘๗ ม. ยาว ๔.๗๐ ม. กำแพงระหว่างท่อหนา ๑.๒๘ ม. มีกำแพงข้างบนตลอดความกว้างของท่อทั้งสองคาน สันกำแพงสูงจากยอดโค้ง ๒.๘๗ ม. คานเหนือหน้าส่วนล่างของกำแพงอยู่ต่ำกว่ายอดโค้ง ๐.๘๗ ม. คานท้ายน้ำอยู่บนของส่วนโค้ง ส่วนตอนเหนือหน้าของท่อก เป็นตอม่อต่อจากกำแพงระหว่างท่อออกไป ตอม่อริมทั้งสองฝั่งกว้าง ๓ ม. ยาว ๔.๒๐ ม. หัวตอม่อเป็นรูปสี่เหลี่ยม อยู่ในแนวกันช่องลัด ตอม่อกลางซึ่งมี ๗ แถว กว้าง ๑ ม. ยาว ๒ ม. หัวตอม่อเป็นรูปครึ่งวงกลม ระดับสันตอม่อและกำแพงบนหลังท่อ + ๑๑.๕๐ กันคลองอยู่ในแนวกันช่องลัดเข้ามา ๐.๕๐ ม. มีระดับ + ๔.๒๐ ม. เท่ากับพื้นช่องระบาย และธรณี คือ สูงกว่ากันช่องลัด ๔.๒๐ ม. ตอม่อริมในแนวหัวตอม่อสูง ๑๑.๕๐ ม. ส่วนที่อยู่บนพื้นช่องระบาย และตอม่อกลางสูง ๗.๓๐ ม. บนสันตอม่อมีสะพานโครงยกระดับพื้นสะพานเท่ากับสันตอม่อ กิตติงเครื่องกว้านปิดเปิดบานระบายเหล็กกว้าง ๔.๖๐ ม. สูง ๓.๗๐ ม. โดยมีถ่วงถ่วงคอนกรีตเสริมเหล็กบรรจุหินใหญ่ กว้าง ๑.๕๐ ม. สูง ๑.๔๕ ม. ยาว ๔.๒๐ ม. เป็นเครื่องผ่อนแรงในการยก เช่นเดียวกับเขื่อน

หลังท่อเป็นสะพานคอนกรีตเสริมเหล็ก กว้าง ๓.๕๐ ม. ยาว ๔๒.๕๖ ม. ระบายพื้นสะพานต่ำกว่าสันกำแพงหลังท่อ ๑ ม. ระบายปากคลองนี้ส่งน้ำได้เต็มที่ ๑๐๐. ม.^๓ ท่อ วินาที ระบายน้ำในคลองกั้นท้ายน้ำ + ๗.๒๐

ท่านบดินทร์คาน้ำเค็ม เพื่อผันน้ำให้ไหลผ่านเขื่อนทางช่องลึก สูงประมาณ ๑๔ ม. ยาวจากฝั่งหนึ่งถึงอีกฝั่งหนึ่ง ๑๐๐ ม. ระบายสันทำนบ + ๑๒.๑๐ เท่ากับสันเขื่อนกว้าง ๘ ม. มีลาดลงไปทั้งสองด้าน ฐานคอนกรีตที่ลึก ๑๒๐ ม.

ประตูพระนเรศวร สร้างในช่องลึกทางฝั่งขวาของเขื่อน ยาวประมาณ ๒๕๐ ม. เพื่อให้เรือผ่านแม่น้ำตอนนี้ ซึ่งมีระดับน้ำทั้งสองด้านแตกต่างกันสูงที่สุดถึง ๗.๕๐ ม. ได้มีช่องเรือผ่านกว้าง ๖ ม. ความยาวอย่าง ๓๗.๑๐ ม. กั้นอย่างกว้าง ๑๐ ม. ปากอย่างกว้าง ๒๗.๗๐ ม. ระบายสันตอม่อหัวประตูทั้งสองด้าน และขอบอย่าง + ๘.๐๐ พื้นตอม่อด้านเหนือหน้า + ๑.๘๐ ธรณี + ๒.๑๐ พื้นตอม่อด้านท้ายน้ำ - ๑.๓๐ ธรณี - ๑.๐๐ ตอม่อด้านเหนือหน้า สูง ๖.๒๐ ม. ยาว ๑๒.๖๐ ม. กั้นท้ายน้ำสูง ๙.๓๐ ม. ยาว ๗ ม. บานประตูเป็นชนิดบานคู่ปิดชนกันเป็นมุม ๑๕๐ องศา บานกว้าง ๓.๑๐ ม. กั้นเหนือน้ำสูง ๕.๕๐ ม. กั้นท้ายน้ำสูง ๙.๐๐ ม. บนตอม่อด้านเหนือหน้ามีสะพานเหล็กกว้าง ๓ ม. ยาว ๔๓.๗๐ ม. ข้ามระดับพื้นสะพาน + ๑๑.๕๐ ช่วงกลางตรงช่องเรือผ่านปิดเปิดได้ การที่กำหนดระดับสันตอม่อ และสันบานต่ำกว่าระดับน้ำนองสูงสุด ก็เพื่อให้น้ำไหลข้ามผ่านประตูไปได้โดยไม่กักเซาะตัวอาคาร และช่วยระบายน้ำเพิ่มขึ้นจากเขื่อนอีกทางหนึ่งด้วย

ประตูพระราม สร้างในช่องลึกจากแม่น้ำทางเหนือหน้าของประตูพระนารายณ์ เข้าคลองระพีพัฒน์ ยาวประมาณ ๔๒๐ ม. เพื่อให้เรือจากแม่น้ำผ่านเข้าคลองหรือจากคลองออกแม่น้ำได้ มีช่องเรือผ่านกว้าง ๖ ม. ความยาวอย่าง ๔๐ ม. กั้นอย่างกว้าง ๑๔ ม. ปากอย่างกว้าง ๓๖.๔๐ ม. ระบายสันตอม่อหัวประตูด้านเหนือหน้า + ๑๑.๐๐ กั้นท้ายน้ำ + ๙.๕๐ เท่ากับระดับปากอย่าง พื้นตอม่อ + ๓.๕๐ และธรณี + ๔.๒๐ ทั้งสองด้าน ตอม่อด้านเหนือหน้า สูง ๗.๑๐ ม. กั้นท้ายน้ำสูง ๕.๖๐ ม. ยาว ๖.๖๕ ม. บานประตูแบบประตูพระนเรศวร สูง ๕.๓๐ ม. ระบายสันบาน + ๙.๕๐ เนื่องจากระดับสันบานต่ำ

กว่าระดับน้ำนองสูงสุด จึงได้ทำช่องสำหรับใส่ไม้เหลี่ยม ที่หัวประตูค้ำเหนือน้ำ เพื่อ
 บล็อกกันน้ำนองไหลเข้าคลองไว้ด้วย

ทางท้ายน้ำของประตูพระรามไป ๘๐ ม. มีสะพานเหล็กกว้าง ๓.๕๐ ม. ยาว
 ๓๐ ม. ข้ามช่องลัด ช่วงกลาง ๖ ม. เป็นสะพานทก ทั้งนี้ยานพาหนะจะข้ามจากฝั่งซ้าย
 โดยผ่านสะพานข้ามท้ายประตูพระราม สะพานข้ามประตูพระนารายณ์ สะพานข้ามเขื่อน
 สะพานข้ามประตูพระนเรศวร และข้ามทำนบกิน ไปยังฝั่งขวาของแม่น้ำได้ ต่อมาเมื่อได้
 สร้างสะพานคอนกรีตเสริมเหล็กข้ามคลองระพีพัฒน์ ท้ายช่องลัดประตูพระราม กว้าง ๘ ม.
 มีทางเท้าข้างละ ๑.๒๐ ม. ยาว ๘๐ ม. แล้วจากฝั่งซ้าย ข้ามสะพานนี้ แล้วไปผ่านสะพาน
 ข้ามต่อไปได้.

กันกันน้ำเหนือเขื่อน มีเฉพาะทางฝั่งซ้าย ซึ่งระดับดินต่ำ ผ่านอำเภอเสนาให้
 ขึ้นไปถึงจังหวัดสระบุรี ยาว ๑๔ กม. เพื่อบล็อกกันน้ำนองป่าเข้าไปท่วมพื้นที่เพาะปลูก
 กันนี้ต่อมาได้เป็นถนนจากสระบุรีเข้าเขื่อน

ประตูปากคลองระพีพัฒน์แห่งที่ ๒ สร้างในช่องลัดระหว่างประตูพระนารายณ์
 กับประตูพระราม ยาวประมาณ ๑๕๐ ม.^๑ เพื่อส่งน้ำเพิ่มขึ้นอีก ๙๓ ม.^๑ ต่อ วินาที เป็น
 ท่อสี่เหลี่ยม กว้าง ๓.๕๐ ม. สูง ๓.๕๐ ม. ๕ แถว สร้างในตอม่อโค้ง ยาวตามแนวศูนย์
 กลาง ๕๗.๒๖ ม. กันดินหลังท่อกว้าง ๒๙.๒๑ ม. ระดับพื้นที่ค้ำเหนือน้ำเท่ากับธรณี
 + ๓.๕๐ พื้นท่อค้ำท้ายน้ำ + ๓.๐๐ หลังกันดิน + ๑๐.๕๐ ปากท่อค้ำเหนือน้ำมีสะพาน
 โคจรยกกีดตั้งเครื่องกว้านปิดเปิดบานระบาย ระดับพื้นสะพาน + ๑๒.๓๐

เพื่อให้ทราบถึงงานในโครงการป่าสักได้ นอกจากที่กล่าวมาแล้วได้พอสมควร
 จึงขอรายงานในระบบส่งน้ำ เพื่อส่งให้พื้นที่เพาะปลูก อันเป็นวัตถุประสงค์ของโครงการ
 มาเสนอไว้โดยย่อดังนี้.

ระบบการส่งน้ำ ประกอบด้วยคลองระพีพัฒน์ ซึ่งเป็นคลองส่งน้ำสายใหญ่
 ชุกออกจากช่องลัดเหนือเขื่อน มีแนวตอนต้นลงทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ แล้วต่อไปทาง
 ทิศตะวันออกเฉียงใต้ ถึงหนองแค ยาว ๓๒,๒๐๐ กม. จากนั้นแยกเป็น ๒ สาย โดยปรับ

ปรุรงคลองเดิมของบริษัทชุกคลองและกุณาสยาม จำกัด คือ คลองระพีพัฒน์แยกใต้ ใช้
 คลอง ๑๓ ไปถึงคลองรังสิต ยาว ๒๒.๐๕๐ กม. สายหนึ่งกับคลองระพีพัฒน์แยกตก ใช้
 คลองหกวาสายบน ไปถึงคลอง ๑ ยาว ๓๕.๒๐๐ กม. อีกสายหนึ่ง จากคลองระพีพัฒน์
 มีคลองซอยและคลองแยกซอย ซึ่งมีแนวไปตามลักษณะภูมิประเทศ ๒๓ สาย ยาว ๑๒๒.
 ๕๕๕ กม. ส่วนจากคลองแยกทั้งสองสาย มีคลองซอยและคลองแยกซอย ซึ่งต้องมีแนว
 ตรงขนานไปกับคลองซอยของเดิมเกือบทุกคลอง ๑๘ สาย ยาว ๒๐๕.๔๖๐ กม. รวมคลอง
 ทั้งหมด ๔๕ สาย ยาว ๔๑๗.๔๖๗ กม. พร้อมทั้งอาคารควบคุมน้ำตามคลอง อาคารใน
 คลองตอนที่ตัดผ่านทางน้ำ ทางคมนาคมทางบก และมีเรือประตูดัญจร ในคลองระพีพัฒน์
 คลองระพีพัฒน์แยกใต้และแยกตกซึ่งมีขนาดใหญ่พอที่จะใช้ในการคมนาคมได้สะดวก ตาม
 ที่กล่าวมาแล้ว ๔ แห่ง คือประตูเอกาทศรถ ประตูพระรามศวร ประตูพระธรรมราชา
 และประตูพระอินทราชา

เมื่อได้สร้างโครงการเจ้าพระยาใหญ่ ก็ได้ชุกคลองส่งน้ำสายใหญ่ของโครงการ
 นครหลวง จากคลองระพีพัฒน์ ที่ กม. ๔ + ๑๑๒ เพื่อส่งไปใช้อีกโครงการหนึ่ง ทั้ง
 กล่าวมาแล้วในตอนต้นด้วย

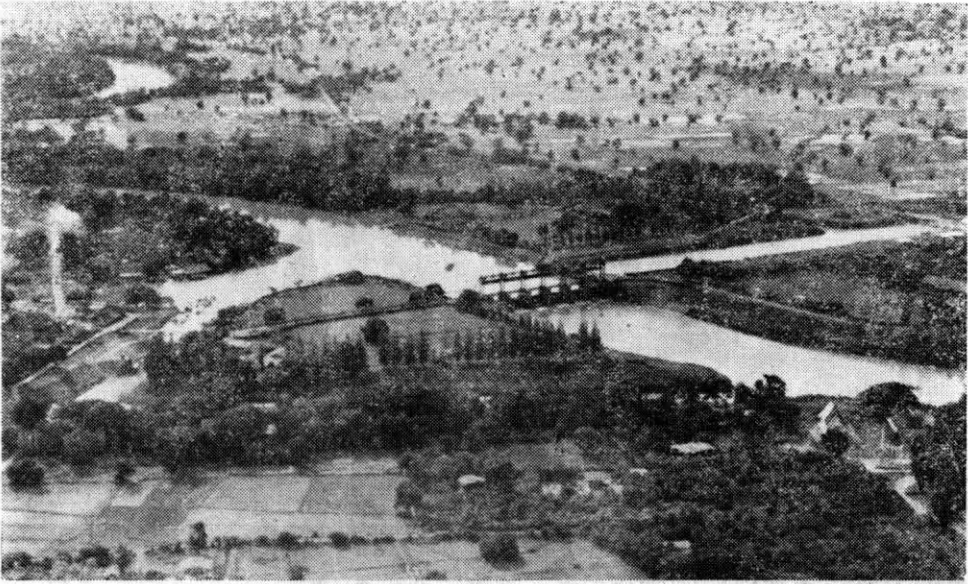
การก่อสร้างโครงการป่าสักใต้ ได้เริ่มเมื่อปลาย พ.ศ. ๒๔๕๕ ขึ้นพระราม
 ๖ และอาคารประกอบที่ห้วงนเสรี เริ่มทค้ำส่งให้พื้นที่ในระบบการส่งน้ำ ส่วนที่
 สร้างเสร็จแล้วได้ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ ส่วนระบบการส่งน้ำเสร็จทั้งหมด ใน พ.ศ. ๒๔๖๗ โดย
 ใช้ค่าใช้จ่ายในการก่อสร้างโครงการนี้เป็นเงิน ๑๕,๗๘๐,๐๐๐ บาท

พิมพ์ครั้งที่ ๑ ในสารานุกรมฉบับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

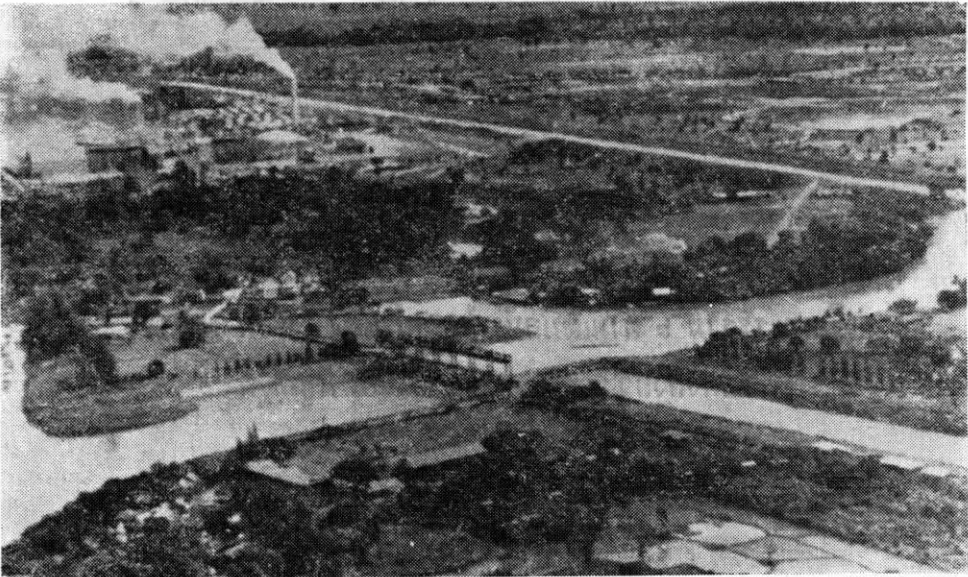
๑ มกราคม ๒๕๒๔

พิมพ์ครั้งที่ ๒ ในการฉาบปกิฉศพ แม่น้ำ อัมโอะฮา

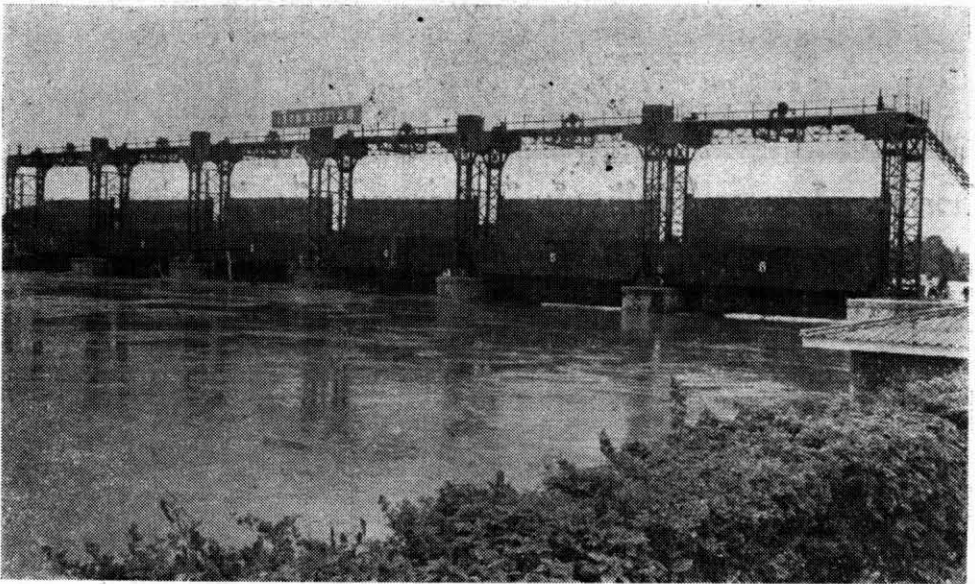
๒๖ พฤษภาคม ๒๕๒๕

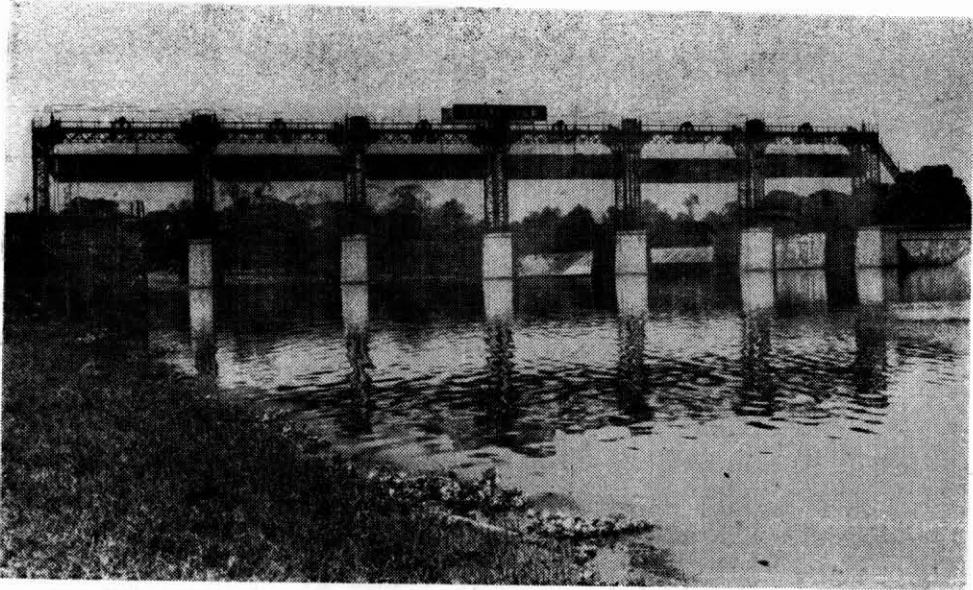
บริเวณห้วงงานโครงการป่าสักใต้ เห็นเขื่อนพระราม ๖ ซึ่งสร้างในช่องลัด อยู่ตอน
กลาง ทางซ้ายของภาพ คือประตูพระนเรศวร ทางขวา คือ คลองระพีพัฒน์

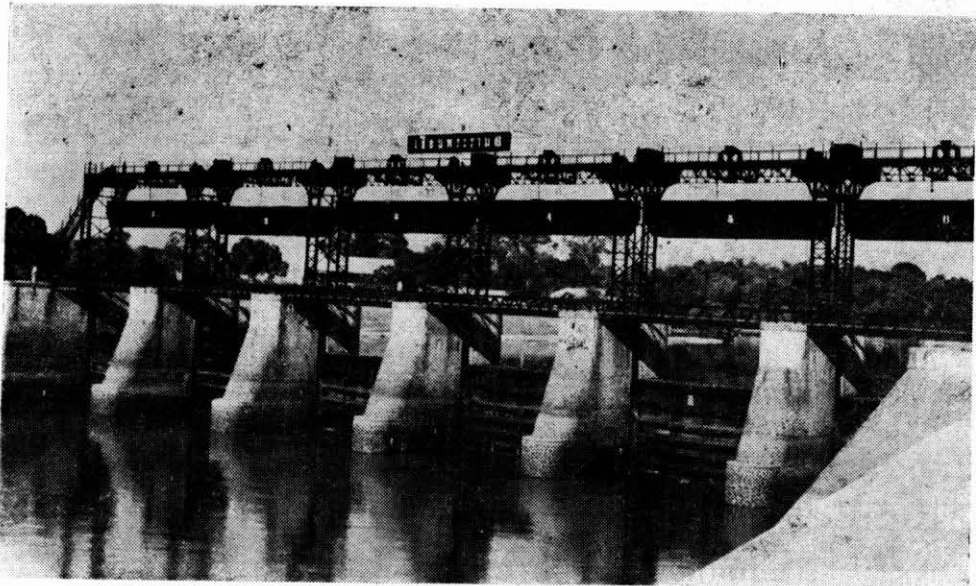
บริเวณห้วงงานโครงการป่าสักใต้ เห็นเขื่อนพระราม ๖ และประตูพระนารายณ์
อยู่ตอนกลาง คลองที่เห็นตอนบน คือ คลองชัยนาท - ป่าสัก
ซึ่งมาลงแม่น้ำป่าสักที่เหนือเขื่อน

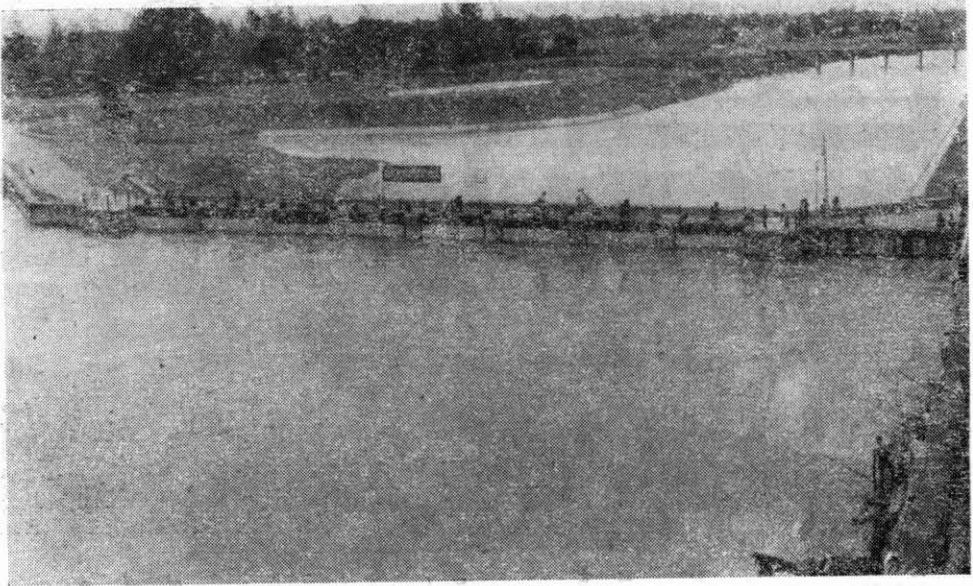
เขื่อนพระราม ๖ ด้านเหนือในฤดูน้ำนอง พ.ศ. ๒๕๒๑
แสดงถึงถ่วงและบานระบายเมื่อเปิดเต็มที่

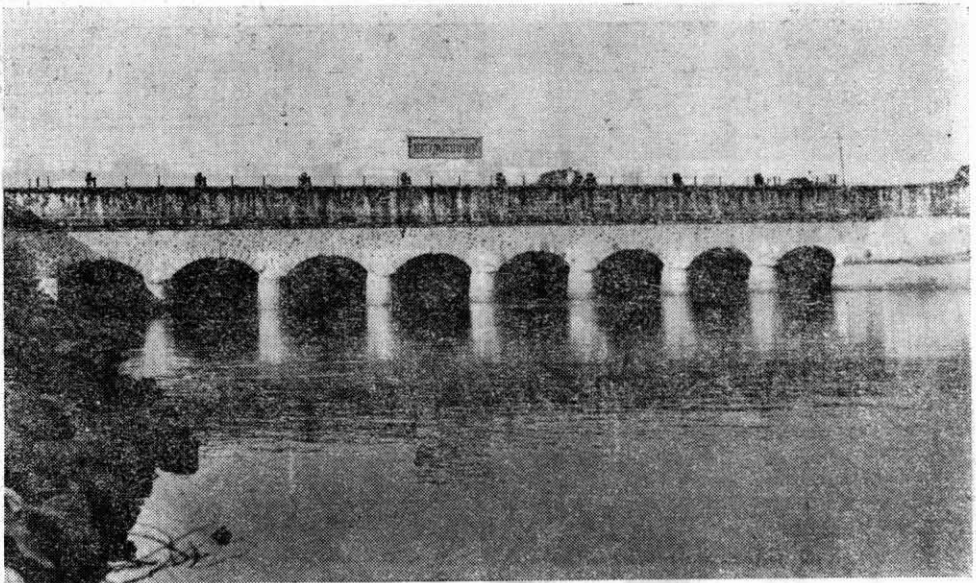
เขื่อนพระราม ๖ ด้านเหนือ น้ำ แสดงถึงถ่วงและบานระบายเมื่อปิดเต็มที่

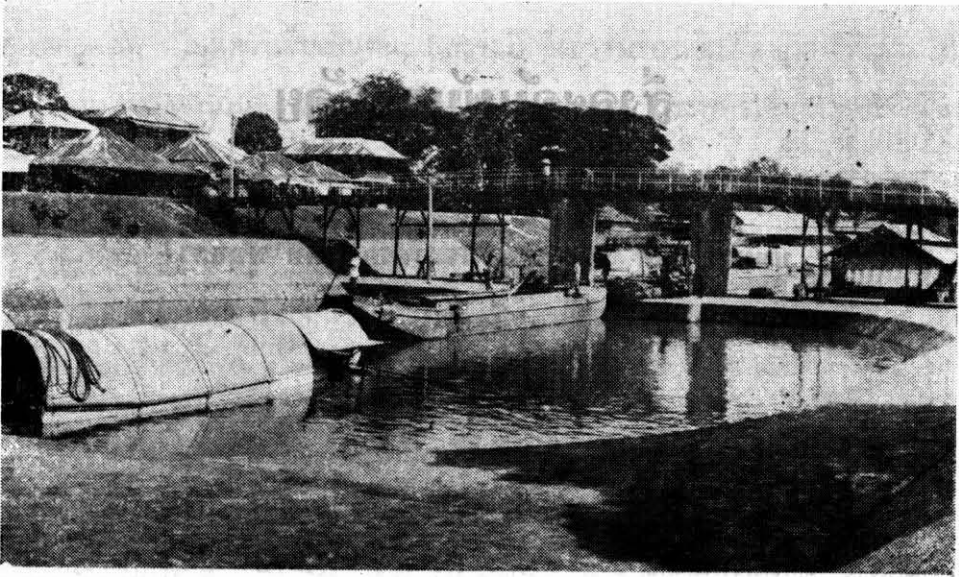
เขื่อนพระราม ๖ ด้านท้ายน้ำ แสดงลักษณะหัวตอม่อ และบานระบาย

ประตุนเรนารายณ์ ด้านเหนือน้ำ ในฤดูน้ำนอง พ.ศ. ๒๕๒๑
แสดงลักษณะหัวตอม่อและถังถ่วง เมื่อปิดบานระบายเต็มที่

ประตุนเรนารายณ์ ด้านท้ายน้ำ แสดงลักษณะของช่องระบายน้ำ
ซึ่งเป็นท่อสี่เหลี่ยมตอมนบนเป็นรูปโค้ง และตัวอาคารส่วนที่เป็นหินก่อ

ประตูประนเรตร์ แสดงอ่าง และหัวตอม่อด้านเหนือน้ำ ซึ่งมีสะพานข้าม

ประตูประนเรตร์ แสดงอ่าง หัวตอม่อด้านท้ายน้ำ
และความแตกต่างของระดับน้ำทั้งสองด้าน

สิ่งละอันพันละน้อย

จาก

บันทึกโอวาท ของสมเด็จพระวันรัต (ทัฬหี พุทฺธสโร)

โดย

อดุล อัมโฆษา

มีโอกาสดิฉันอ่านโอวาทของเจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต (ทัฬหี พุทฺธสโร) วัดโสมนัสวิหาร ที่แสดงไว้ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๒๒ ถึง พ.ศ. ๒๔๒๕ ซึ่งท่านพระครูวินัยธร (จีน อุตฺตโร) จัดบันทึกไว้เป็นวัน ๆ แต่ได้จดไว้เพียง ๑๘๓ วันเท่านั้น การจด ๆ เป็นทำนองกันหลงลืม ใช้ถ้อยคำสำนวนสั้น ๆ อย่างจกรายงานประจำวันสำหรับตัวท่านเอง แล้วเห็นว่าโอวาทนั้น ท่านใช้ถ้อยคำสำนวนง่าย ๆ แม้เวลาล่วงมาเกือบร้อยปีแล้ว ก็ยังอ่านเข้าใจได้ทั่วไป ทุกชั้น ทุกสมัย โดยเฉพาะความเห็นที่ไม่ตรงตามเหตุผลตามความเป็นจริง ที่ท่านพร้อมสอนให้แก่ใครนั้น ยิ่งมากขึ้นเป็นลำดับมาตามกาลเวลาอีกด้วย หากจะนำมาเผยแพร่คงจะเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจได้บ้าง

ฉะนั้น จึงขอนำข้อความเพียงบางตอน พร้อมทั้งได้ทำหัวข้อของตอนนั้น ๆ ซึ่งบางหัวข้ออาจไม่ตรงกับข้อความที่นำมาบันทึก เพื่อเลือกอ่านในหัวข้อที่แต่ละท่านสนใจก็ได้ เป็นการนำเอาสิ่งละอันพันละน้อยจากบันทึกโอวาทของเจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต (ทัฬหี พุทฺธสโร) มาเสนอไว้ ดังต่อไปนี้

ของหาได้ยาก

ชีวิตที่ได้มานี้ก็เป็นของหายาก พระภิกษุว่า ธาตุทั้ง ๔ เหมือนอสรพิษทั้ง ๔ ตัว คอยฉกก็ค้อยเป็นนิตย์ ท่านบอกว่า มนุษย์หายาก ชีวิตก็หายาก ก็เหตุที่จะตายมีมาก มีทั้งเหตุภายนอกและภายใน เหตุภายนอกนั้นมีอาวุธต่าง ๆ และอสรพิษต่าง ๆ เป็นต้น

เหตุภายในนั้น มีไอหืดใช้เจ็บเป็นต้น และจะได้ฟังธรรมของพระกัศยาค ที่เรามาได้ยิน ได้ฟังท่องปบทรงจำไว้ได้ แล้วปฏิบัตินั้นก็เป็นอย่างยิ่ง พระพุทธเจ้ากัศยาค นาน ๆ จึงจะเกิดขึ้น ให้เขาไปคิดจะได้เกิดปราโมทย์

ของอะไรที่จะให้คนว่าดีทั้งโลกไม่ได้

ของอะไรที่จะให้คนว่าดีทั้งโลกไม่ได้ แต่พระพุทธเจ้าคนยังคำ

สังกหัตถุ

สังกหัตถุ ๔ คือ ทาน ๑ ปิยวาจา ๑ อัตถจริยา ๑ สมานัตตตา ๑ ทาน คือให้อามิสและธรรมเป็นทาน แต่ธรรมทานเป็นยอดทาน ปิยวาจา วาจาที่ไม่ปิด ไม่ต่อเสียด บุคคลที่อยากฟัง เยียโสตกลงคอยฟัง แสดงแก่ผู้นั้นบ่อย ๆ เป็นยอดปิยวาจา อัตถจริยา ประพฤติให้เป็นประโยชน์นั้น คือเห็นเขาไม่มีศรัทธา ก็ช่วยตักเตือนว่ากล่าว ให้เขาเป็นคนมีศรัทธาเป็นต้น เป็นยอดอัตถจริยา สมานัตตตา ทำตนให้สม่ำเสมอด้วย ท่านผู้มีคุณมีพระโสคาเป็นต้น เป็นยอดสมานัตตตา แล้วท่านจึงว่าเราประพฤติอย่างพระโสคาไม่ได้ละ เขาแต่อย่างท่านผู้เป็นสัตบุรุษ เห็นท่านมีศรัทธา มีหิริโอตตปปะ มีสุตะ มีวิริยารัมภะ สติปัญญา เหมือนท่านบ้าง อย่างนี้เรียกว่า สมานัตตตา ทำตนให้เสมอ

ทฤษฎี

ทฤษฎีไม่มีใครใคร่เห็นเลย เห็นแต่ทฤษฎีเขียนทฤษฎี แต่ความเกิดเป็นทฤษฎีไม่มีใครเห็น พระพุทธเจ้าพระองค์ทรงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราผู้พระทถาคค แต่ก่อนก็ดี เคียงนก็ดี บัญญัติทฤษฎีบัญญัติกับทฤษฎี ๒ อย่างเท่านั้น พระตรัสอย่างนี้..... พิจารณาทุกขัง อนิจจัง อนัตตาคคี ก็เพื่อจะให้เห็นทฤษฎีเท่านั้น เมื่อเห็นทฤษฎีแล้วก็จะได้หน่ายต่อทฤษฎี พระโสคาท่านว่าร่างกายนี้เป็นทฤษฎี กับหมกเป็นสุข

ไม่ได้ตั้งอยู่ในศีล ทำไม่จึงเกิดเป็นมนุษย์

ยังมีคนสงสัยว่า ต้องตั้งอยู่ในศีล ๕ และกรรมบถ ๑๐ จึงจะได้เกิดเป็นมนุษย์ ถิ่นที่อายุสั้นก็โทษปาณาติบาต ไม่ได้ตั้งอยู่ในศีล ก็ทำไม่จึงได้เป็นมนุษย์เล่า ท่านจึง

แก้วว่า เหมือนบุคคลที่สมาทานศีลอยู่แล้วไปทำปาณาติบาต ส่วนที่รักษาศีลก็ได้เป็นมนุษย์ ส่วนที่ทำปาณาติบาตก็ให้อายุสั้น ท่านแก้อย่างนี้คนก็สิ้นสงสัย

เหตุให้เกิดความร้อนใจ

ทั้งวัดทั้งบ้านเกิดความร้อนใจ ก็เพราะเหตุ ๓ อย่าง คือ โลภะ โทสะ โมหะ นั้นชิมันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ภัยต่าง ๆ แก่สัตว์

ไม่ว่าสัตว์เล็กสัตว์ใหญ่ ไฟ ๓ กอง เผาอยู่ด้วยกันหมดทั้งโลก

การปฏิบัติธรรม

ทุกวันนี้ผู้ปฏิบัติหายาก แต่ที่ศีล ๕ ก็เต็มที คนทุกวันนี้ก็เลสหยา ร้อยคนจะได้อคนหนึ่งก็เป็นดี

อุกฤษยาม

ผู้ใดถืออุกฤษยามแล้ว สรรณคมนั้นเศร้าหมอง เพราะไม่เชื่อพระพุทธเจ้า ๆ ตรีศว่า เวลาใดกายวาจาใจบริสุทธิ เวลานั้นเป็นอุกฤษคิยามดี

สร้างพระเจดีย์ได้บุญมากกว่าสร้างพระพุทธรูป

สร้างพระเจดีย์ได้บุญมากกว่าสร้างพระพุทธรูป ด้วยพระเจดีย์พระพุทธเจ้าอนุญาติให้สร้าง พระพุทธรูปพระองค์ไม่ได้อนุญาต พระพุทธรูปบางที่ทำให้เกิดสติปัญญา คือว่า พระองค์นั้นงาม องค์นั้นเล็ก องค์นั้นใหญ่ จะสร้างก็สร้างให้ถูกมหาปริสถลักษณะของพระองค์ จะให้เกิดความเลื่อมใส สร้างพระเจดีย์นั้น เพื่อจะให้เห็นว่าเป็นแต่ธาตุ เป็นของสูญ จึงว่าได้บุญมาก

รูปพระ รูปผี สร้างไว้ทำไว้ ก็เป็นเครื่องเตือนใจให้คิดถึงพระถึงศีลเท่านั้นเอง คนไหว้พระ ไม่ถูกพระ ไปหลงไหว้อัฐิไหว้ปูนด้วยกันเสียทั้งสิ้น

เหตุผลบางประการ

พราหมณ์มาทูลถามพระพุทธเจ้าว่า ถัถิพราหมณ์เมื่อจะกายเขามา นั่งล้อมเสกให้ขึ้นสวรรค์ ดังนี้ ถัถิของพระองค์จะมีไหม พระองค์จึงตรัสว่า เหมือนหินทิ้งลงไปใต้น้ำ จะประทุมกันทั้งพระนครจะเสกให้ลอยขึ้นได้ไหม ของลอยจะเสกให้จมลงจะได้

หรือไม่ แล้วพระองค์จึงทวิตว่า ใครทำความดีความชอบก็ไปสู่สุคติ ใครทำความไม่ดี ไม่ชอบก็ไปสู่สุคติ ๒ อย่างเท่านั้น

ชัยเสนกุมาร มาทูลถามพระพุทธองค์ถึงเรื่องอ้อนวอนว่า จะสำเร็จประโยชน์ ไหม พระองค์จึงได้ทวิตว่า เหมือนหนึ่งทรายจะกินเอาน้ำจะได้หรือไม่ แกลบจะอ้อนวอน กินเอาน้ำจะได้หรือไม่ แล้วพระองค์จึงทวิตว่า ทำสิ่งไรให้ถูกที่แล้วก็ได้ เหมือนหนึ่งจะ ต้องการน้ำมันก็เอามาจกมันก็จกได้น้ำมัน จะต้องการน้ำมันก็รีดเอาที่นมก็จกได้น้ำมัน ถ้ารีดเอาที่หางก็จกไม่ได้น้ำมัน ฉันทโคกก็ดี เมื่ออยากได้ความสุขก็จงทำบุญทำกุศล ก็จกได้ ความสุขเป็นแน่แท้ เมื่ออยากได้อายุยืนก็อย่าฆ่าสัตว์ เมื่ออยากได้เป็นคนมั่งมีก็อย่าลักทรัพย์ ฯลฯ

การบูชา

ปฏิบัติบูชามีผลมากกว่าอามิสบูชา เพราะจะยังศาสนาให้ถาวร

ของอันควร และไม่ควรสังเสพ

ของอันควรสังเสพ และของอันไม่ควรสังเสพ เหมือนหนึ่งให้ทานก็จะเอา หน้าเป็นต้น ทานนั้นไม่ควรสังเสพ ให้ด้วยกิตตะบูชาเป็นต้น ทานนั้นควรสังเสพ ภาวนาที่เลอะเทอะไม่ควรสังเสพภาวนาที่ถูกคำสอนของพระพุทธเจ้าควรสังเสพ

คุณของพระ

พระเกิดขึ้นในโลก มีคุณ ๔ อย่าง ที่ ๑ อริชชา เหมือนของคว่ำ พระองค์ มาหงายให้เห็นทุกข์ ที่ ๒ สมมุติ บิณฑัง พระองค์มาเบิกเผยให้เห็นขันธ์ อายตนะ ธาตุ นามรูป ที่ ๓ เหมือนคนหลงทาง พระองค์มาชี้หนทางให้ ที่ ๔ พระธรรมของพระองค์ เหมือนหนึ่งประทีปมาส่องให้เห็นขันธ์ เป็นต้น คนที่เขาถึงสรณคมน์ เขาเห็นอย่างนี้

คุณพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เห็นยากนัก แต่พระองค์ยังบังคับพระองค์ เสียเอง นับประสาอะไรพระพุทธอุปะมะมัง ก็พระองค์ทวิตแก่พระวัคคลีว่า ผู้ใดเห็น ธรรมผู้นั้นได้ชื่อว่าเห็นเราผู้ตถาคต เหมือนหนึ่ง ปุ่กกุสวคิก็ไม่รู้จักพระองค์ ต่อพระองค์

แจกธาตุให้ฟัง จึงรู้จักพระองค์ เพราะฉะนั้นจึงว่า รูปพระก็บังพระ หนังสือก็บังพระ
ธรรม สมมติสงฆ์ก็บังพระสงฆ์

การนับถือพระ

จะนับถือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ให้รู้จักพระพุทธ พระธรรม พระ
สงฆ์ เสียก่อน เหมือนจะอยู่กับเจ้านาย ก็ต้องรู้จักเจ้านายเสียก่อน คุณพระพุทธนั้น
ก็คือ ตรีสรู ก็คือบราคะ โทสะ โมหะ คุณพระธรรม คือ เป็นไปเพื่อดับ บราคะ โทสะ
โมหะ คุณพระสงฆ์ คือ ปฏิบัติดับบราคะ โทสะ โมหะ รู้จักอย่างนี้จึงจะนับถือเอาเป็น
ที่พึ่งได้

โรค

โรค ๓ อย่าง ๆ ที่ ๑ รักษาก็ตาย ไม่รักษาก็ตาย อย่างที่ ๒ รักษาจึงหาย
ไม่รักษาไม่หาย อย่างที่ ๓ รักษาก็หาย ไม่รักษาก็หาย เหมือนบุคคลในธรรมวินัยนี้ พวก
ที่ ๑ ถึงจะพากเพียรอย่างไรก็ไม่สำเร็จในชาตินี้ เป็นอกัปปะ พวกที่ ๒ พากเพียรไปจึงจะ
สำเร็จ พวกที่ ๓ ถึงพากเพียรหรือไม่พากเพียรก็สำเร็จในชาตินี้ เหมือนพระพากุล และ
สังกัจจามณเฑาะ ถึงอย่างไร ๆ ก็คงสำเร็จในชาตินี้ไม่ตาย

การพยากรณ์ปัญหา

พยากรณ์ปัญหามี ๔ อย่าง คือ ๑ ปัญหาแก้เขาโดยส่วนเดียว เหมือนเขาถาม
ว่า เทียงหรือไม่เทียง ต้องแก้ว่าไม่เทียง ๒ ปัญหาต้องถามก่อนแล้วจึงแก้ เหมือนเขา
ถามว่า ฉันทำสัตว์ตายจะเป็นปาณาติบาตหรือไม่เป็น ต้องถามว่าท่านแกล้งหรือไม่
๓ ปัญหาต้องแจกแล้ว ๆ จึงแก้ เหมือนเขาถามว่า พระดีหรือคฤหัสถ์ดี ต้องแก้ว่า พระ
ที่ดีก็มี ที่ไม่ดีก็มี คฤหัสถ์ที่ดีก็มี ที่ไม่ดีก็มี ๔ ปัญหาต้องยกเด็ก เหมือนหนึ่งเขาถามถึง
พระอาทิตย์ พระจันทร์ ของจริงแต่ไม่เป็นประโยชน์

บุญบาป อยู่ที่ไหน

บุญอยู่ทุกแห่ง บาปก็อยู่ทุกแห่ง บุญอยู่ที่ถูก บาปอยู่ที่ผิด

ไปสู่ศติได้ยาก

ปลาในแหจะออกได้ยากฉันใด บุคคลที่จะได้ศติก็ยากฉันนั้น

ทาน

องค์ทานมีอยู่ ๓ คือ ให้ด้วยเมตตา ๑ ให้ด้วยความเอ็นดู ๑ ให้ด้วยบูชา
คุณ ๑ ทั้งนี้ ให้ด้วยความรัก ให้ด้วยความสรรเสริญ ให้ด้วยจะเอาตอบแทน ไม่ถูกองค์
ทาน ๆ ไม่มีผล

ทานจะมีผลมากก็ต้องประกอบพร้อมด้วยองค์ ๖ คือ ปฏิภาทก ผู้รับก็คัม
ราคะ โทสะ โมหะ เจ้าของก็พร้อมด้วยเจตนาทั้ง ๓ ทานประกอบด้วยองค์ ๖ นี้ ชื่อ
ฉลยทัทกขินาทาน ผลจะนับประมาณไม่ได้

ธรรมอุเทศ

ธรรมอุเทศ ๕ คือ อุปนิยติ โลโก อรุโว โลกคือสังขารไม่ยั่งยืน อตาโน
โลโก อนนิสสุโร โลกคือสังขารทั้งหลายไม่มีที่พึ่ง อสสุโก โลโก สัพพิ ปหาย คมนนีย
โลกไม่มีอะไรเป็นของ ๆ ตัว จึงต้องละทิ้งสิ่งทั้งปวงไป อุโน โลโค อติโต โย กตเทวาทาโส
โลกคือสังขาร มันพร่องอยู่เป็นนิตย์ เป็นทาสแห่งตนหา

ธรรมวินัยเหมือนองค์พระพุทธเจ้า

ธรรมวินัยเหมือนองค์พระพุทธเจ้า ด้วยพระองค์ทรงตรัสแก่พระอานนทว่า
เมื่อหาไม่เราผู้ตถาคต ธรรมวินัยนั้นแลเป็นพระศาสดาของท่าน ถึงพระองค์ยังอยู่ ผู้ใด
ไม่ปฏิบัติตามธรรมวินัย ก็ไม่พ้นทุกข์ แล้วท่านแสดงว่า พระธรรมเหมือนไฟ พระวินัย
เหมือนโคมรักษาไฟไว้ เพราะเหตุนี้ท่านจึงสังคายนาวินัยก่อน ด้วยศีลมีธรรมก็ไม่
อันตรธาน

กรรมและผลของกรรม

กรรมมี ๑๒ คือ ขนกกรรม (กรรมแต่งให้เกิด) ๑ อุปถัมภกรรม (กรรม
สนับสนุน) ๑ อุปปีฬิกกรรม (กรรมบีบคั้น) ๑ อุปเจตกรรม (กรรมตัดถอน) ๑ เป็น
หมวดที่ ๑ เรียกว่ากิจ ทัฏฐกรรมเวทนิยกรรม (กรรมให้ผลในภพนี้) ๑ อุปัชฌายะเวทนิย-

กรรม (กรรมให้ผลต่อเมื่อเกิดในภพหน้า) ๑. อปรปรเวทนิยกรรม (กรรมให้ผลในภพ
สืบ ๆ ไป) ๑. อโศกกรรม (กรรมให้ผลสำเร็จแล้ว) ๑. เป็นหมวดที่ ๒ เรียกว่ากาล ๑
กรรม (กรรมหนัก) ๑. อาสันนกรรม (กรรมเมื่อจวนเจียนตาย) ๑. อาจิณณกรรม (หรือ
พหุกรรม กรรมชิน) ๑. กศัศากกรรม (กรรมสัทว่าทำ) ๑. เป็นหมวดที่ ๓ เรียกว่า
เหตุให้เกิดผล รวมเป็นกรรม ๑๒ ทั้งนี้ ทั้งฝ่ายกุศล อกุศล ก็เหมือนกัน ๑. ครุกรรมทั้ง
ฝ่ายอกุศล คือ อนันตริยกรรม ๕ ถ้าทำลงคงไปนรกแน่ ก็ครุกรรมฝ่ายกุศล คือ
สมาบัติ ๘ ถ้าได้คงไปเกิดในพรหมโลกเป็นแน่ นี่ถือเป็นตัวอย่าง

อาสันนกรรมนี้แรงนักของครุกรรม ถึงจะทำกุศลสักเท่าใด เมื่อจะตาย
อาสันนกรรมมาให้ผลก็พาไปอบายได้ ที่ว่านี้ อาสันนกรรมข้างบาป ถึงจะทำบาปสักเท่า
ใด เมื่อจะตาย อาสันนกรรมข้างกุศลมาให้ช่อง ก็พาไปสวรรค์ได้

กรรม ๔ อย่าง คือ กรรมดำ คือบาป ให้ผลถึงสัตว์นรกที่มีแต่ทุกข์ฝ่ายเดียว
กรรมขาว คือบุญ ให้ผลมีความสุขฝ่ายเดียวทั้งเทวดา กรรมดำ ๆ ขาว ๆ คือบุญบาปเจือ
กัน ให้ผลสุขบ้าง ทุกข์บ้าง ดังมนุษย์ กรรมไม่ขาวไม่ดำ คือพระนิพพาน กับทุกข์
หมกสนับเชิง

ทุกข์ทั้งปวง มีนรกเป็นต้น นี่เป็นผลของอกุศลกรรมบถ ๑๐ สุขทั้งปวงมี
มนุษย์เป็นต้น นี่เป็นผลของกุศลกรรมบถ ๑๐ ถ้าทั้งอยู่ในกุศลกรรมบถ ๑๐ แล้ว ก็
พยากรณ์ทั่วไคว่า เรามีสุคติเป็นแน่

ทำอะไรไว้แต่หลัง ๆ ก็ไม่รู้ละ กับหน้าสวยผลไปเกิด แต่ชาตินี้อะไรเป็น
ความชั่วก็อย่าทำ ทำแต่ความชอบจะได้ความสุขไปเบื้องหน้า

คนอายุสั้น อายุยืน ก็เพราะกุศล อกุศล ที่ทำไว้ ที่เป็นร่างกายอยู่นี้ เรียก
ว่า วิบาก จะแก้ไขไม่ได้ แม้พระโมกคัลลานะ มีฤทธิ์ ยังต้องนอนให้โจรมันทุบ

เกิดทุกข์หัยอะไรต่าง ๆ ก็เพราะกรรมที่ตนทำไว้ อย่าไปโกรธคนอื่นที่เขาทำ
จะเป็นเวรต่อไปอีก เพราะเหตุนั้น พระพุทธองค์จึงได้สอนให้คิดว่า เรานี้มีกรรมเป็น
ของ ๆ ตน

พระยายมแกสอนสัตว์นรกว่า ทุกข์ของท่านนี้ บิดา มารดา ญาติ สมณะ
พรหมณ์ ผู้หนึ่งผู้ใดไม่ได้ทำให้ ท่านทำของท่านเอง ท่านก็จะได้เสวยผลที่ตนทำไว้

ของไม่ควรปรารถนา

ของไม่ควรปรารถนา เป็นอल्पกณียฐาน ๕ อย่าง คือ แก่อย่าง ๑ เจ็บอย่าง ๑
ตายอย่าง ๑ ความเสื่อมแห่งชีวิตอิทธิย ๑ ความพินาศฉิบหาย ๑ สมณะพรหมณ์ มาร
พรหม เทวดา มนุษย์ ไม่มีใครปรารถนาได้

ของไม่มีนายประกัน

ของไม่มีนายประกัน ๔ อย่าง คือ แก่อย่าง ๑ เจ็บอย่าง ๑ ตายอย่าง ๑
กับบาปกรรมความชั่วที่ทำแล้ว จะไม่ให้เกิดผลคืออย่าง ๑ แล้วท่านสอนว่า ไหน ๆ ก็ไม่มี
นายประกันแล้ว หันเข้าสู่อุทธาเถิก คือ ให้คิดถึงความแก่ เจ็บ ตาย ครั้นมาถึงเข้าจะได้
ไม่เกิดความร้อนใจ คิดว่า ต่ กุเตกถ ลพกา จะได้มาแทนไหนที่จะไม่ให้มันแก่เจ็บตาย

การทำบุญ

ทำบุญด้วยกายสู้อำนาจด้วยใจไม่ได้ พระตรัสว่า ท่านไม่เท่าศีล ศีลไม่เท่าภาวนา
แต่คนทุกวันนี้มานับถือท่าน ทำอีกทีก็กรีกโครม สำคัญว่าได้บุญมาก ถึงศีลจะเศร้าหมอง
ก็ไม่ได้คิด

จะทำบุญกุศลอะไรให้พร้อมด้วยไตรเหตุ คือ ไม่โลภ โกรธ หลง
ทำอะไรที่เป็นบุญเป็นกุศลแล้ว ให้ทำเป็นนิศย์ นานไปก็จะได้เกิดบิณฑิของตัว
ทุกวันนี้ บวชนาค ทอดกฐิน สวดมนต์ เติมก็คิดจะเอาบุญ ปลายเข้าก็เป็น
เล่นไปเสียหมด ทุกวันนี้ก็เลศสัตว์หนานัก บุญญาณ์สำคัญนัก ถ้าไม่มีบุญญาแล้วจะเอา
อะไรมาคิด ศรัทธากับบุญญาเป็นของคู่กัน ถ้าไม่มีศรัทธาและบุญญาแล้ว ก็เลศก็เข้า
ครอบงำ

คนทุกวันนี้โลกมากนัก จะสร้างอะไร จะทำอะไร ก็ให้ใหญ่ให้โต
ถ้าคิดถึงญาติพี่น้องพ่อแม่ที่ตายไป และที่ยังอยู่แล้ว จงทำให้บริบูรณ์ในศีล
ถ้าผู้นั้นเขาคิดถึงเรา เขาก็ได้บุญรำไป เพราะคิดถึงผู้มีศีล

คนจน

ใครไม่มีศรัทธา หิริ โศกทัปปะ วิริยะบัพฺพญา เรียกว่าคนจนในธรรมวินัยนี้
 คนจนแล้วเป็นทุกข์ที่ ๑ ต้องทำหนี้เป็นทุกข์ที่ ๒ ต้องส่งดอกเบี้ยเป็นทุกข์ที่ ๓ เขาทวง
 เป็นทุกข์ที่ ๔ หลบเขาเป็นทุกข์ที่ ๕ เขาจับได้เอาไปจำเป็นทุกข์ที่ ๖ ในธรรมวินัยนี้
 ใครไม่มีศรัทธา ความเชื่อ หิริ ความเกลียด บาย โศกทัปปะ ความสั่นกลัวบาป วิริยะ
 ความเพียรละบาป บัพฺพญา ความรู้จักบุญบาป เป็นคนจนเหมือนคนที่ไม่มีอริยทรัพย์ เป็น
 ทุกข์ที่ ๑ กู้หนี้เหมือนทำบาป เป็นทุกข์ที่ ๒ ดอกเบี้ยเหมือนบาปเจริญขึ้น เป็นทุกข์ที่ ๓
 เขาทวงเหมือนเพื่อนพรหมจรรย์เขาโจก เป็นทุกข์ที่ ๔ หลบเขาเหมือนหลบครุฑา
 อาจารย์เกรงจะว่า เป็นทุกข์ที่ ๕ เขาจับได้เอาไปจำเหมือนตายไปต้องไปตกนรก และเป็น
 ศัตรูเฝ้าจำน เป็นทุกข์ที่ ๖ นี้ จนในธรรมวินัย

ของไม่จริงต้องปิด

ของต้องปิด ๓ อย่าง ที่ปิดนั้นคือของไม่จริงอย่าง ๑ มนต์พราหมณ์อย่าง ๑
 มาตุคามอย่าง ๑ ที่เปิด ๓ อย่างนั้น คือ ธรรมวินัยของพระอย่าง ๑ พระอาทิตย์อย่าง ๑
 พระจันทร์อย่าง ๑ ถ้าใครปิดแล้วอย่าเชื่อเลย ของไม่จริงจึงต้องปิด เหมือนเงินแดงต้อง
 ลักใช้ ถ้าดีแล้วก็ทำให้ฝนเอา เหมือนธรรมวินัยของพระเป็นของดี นำสัตว์ออกจากทุกข์
 ได้จริงไม่ผิด พระสร้างบารมีมากก็เพื่อจะช่วยสัตว์สงเคราะห์สัตว์ให้ออกจากทุกข์

เหตุที่คนทำบาป และการแก้

คนจะทำบาปด้วยเหตุ ๕ อย่าง คือ เมาในความเป็นหนุ่มเป็นสาว ๑ เมา
 ในความไม่มีโรค ๑ เมาในชีวิตว่ายังไม่ตาย ๑ เมาเพราะของรัก ๑ เมาเพราะไม่รู้ว่
 กรรมเป็นของ ๆ คน ๑ พระบอกว่าจะแก้เราได้ก็ด้วยเหตุ ๕ อย่าง คือ ให้มาพิจารณาว่า
 เรามีความแก่เป็นธรรมดา เราเป็นผู้ล่วงความแก่ไปไม่ได้แล้ว ๑ เรามีความเจ็บไข้เป็น
 ธรรมดา เราเป็นผู้ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปไม่ได้แล้ว ๑ เราเป็นผู้มีความตายเป็นธรรมดา

เราเป็นผู้ล่วงพ้นความตายไปไม่ได้แล้ว ๑ เรามีกรรมเป็นของของตน ๑ เราจะเป็นผู้ถือ
เอามรดกของกรรมนั้น ๑ นี้แลเป็นของแก้เมาได้

มุตสาวก

ใครกล่าวมุตสาวกแล้ว .ที่จะไม่ทำบาปไม่มี ถ้าใครไม่กล่าวมุตสาวกแล้ว กุศล
ธรรมทั้งปวงก็บริบูรณ์ในบุคคลนั้น เหมือนตั้งจิตว่า จะรักษาศีล ถ้ากลัวจะเสียดังนี้ ไม่
ล่วง ศีลเหล่านั้นก็เป็นอันบริบูรณ์

เครื่องเศร้าหมองของบรรพชิต

อุปกิเลสเครื่องเศร้าหมองของพระอาทิตย์ มี ๔ อย่าง คือ ราหู ๑ เมฆ ๑
หมอก ๑ กวัน ๑ นี้ฉันใด เครื่องเศร้าหมองของบรรพชิตก็มี ๔ อย่าง คือ เสพเมถุน ๑
กินเหล้า ๑ รับเงินทอง ๑ กุลโทสกอนเสนาะ ๑ ใครปฏิบัติจนเป็นบรรพชิตแล้ว ไม่
เว้นของ ๔ อย่างนี้ ก็ไม่มีอำนาจ เหมือนพระอาทิตย์ไม่สว่าง ไม่เป็นประโยชน์ตนและ
ผู้อื่น

ความตาย

ให้คิดถึงความตายให้เกิดความสังเวชว่า เราก็จะต้องตายอย่างนี้ เมื่อตายไป
พระยายมเขาถาม จะได้บอกเขา

ความเจ็บ ความแก่ ความตาย ก็เห็นอยู่ด้วยกัน แต่กระนั้นก็ยังมีความประมาท
อยู่

คนทุกวันนี้หลงของที่ตายแล้วเอาไปไม่ได้ กลับขาดทุนบุญกุศลของตัวเสีย
หวงของที่เอาไปไม่ได้ กลับทำความชั่วใส่ตัวทั้งวัดทั้งบ้าน

ตายเอาอะไรไปไม่ได้ ก็เห็นอยู่กับตาเป็นพยานของพระ แต่ยังไม่เชื่อพระ
ยังมีความประมาทอยู่

บุคคลไม่กลัวตายเพราะ ไม่ห่วงใยในของภายนอก ๑ ไม่อาลัยห่วงใยในของ
ภายใน ๑ ไม่สงสัยในที่พึ่งของตน คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ๑ ตัวได้ทำกุศล

ไว้ ๑ บุคคลพร้อมด้วยกรรม ๔ ประการนี้แล้ว ก็ไม่กลัวตาย บุคคลที่ไม่พร้อมด้วยกรรม ๔ ประการนี้แล้ว ก็กลัวตาย

การคบคน

ผู้ใดคบคนพาลแล้วก็จะเกิดความร้อนใจ ถ้าคบบัณฑิต นักปราชญ์ จะเกิดความเย็นใจ

วัตถุประสงค์ของการไปเฝ้าศพ

เฝ้าศพจะต้องการ ๒ อย่าง คือ เพื่อจะให้เห็นเอามาเป็นอารมณ์ ๑ เพื่อจะได้ขมา ๑ เหมือนดังบุคคลทำผิดในพระอารยเจ้า ไปขมาเสียในที่แห่งใดแห่งหนึ่งก็พ้นโทษ (มีท่านผู้หนึ่ง เขียนวัตถุประสงค์ของการไปเฝ้าศพในปัจจุบัน ซึ่งก็มี ๒ อย่าง เท่ากัน คือ เพื่อเฝ้าเจ้าภาพซึ่งยังคงเป็นอยู่ ๑ เพื่อรับหนังสือแจก อีก ๑)

สังสารวัฏ

สังสารวัฏ มันหมุนอยู่เป็นปกติไม่มีที่สิ้นสุด ใครไม่คิดก็คู่สบาย ถ้าคิดเข้าก็น่าเบื่อหน่าย

สิ่งที่ไม่ทำอะไรสู้

ทำอะไร สู้ให้ธรรมเป็นทานไม่ได้ รสอะไรสู้รสธรรมไม่ได้ ความยินดีอะไร สู้ยินดีธรรมไม่ได้ สันอะไรสู้สันตคณาไม่ได้

ตัวตน (สมัยนี้มีผู้นิยมใช้ว่า ตัวกู ของกู)

ถ้าลบลรูปเขียนเสียได้ ให้เห็นเป็นแต่ฝุ่นแต่ซาก เป็นตัน ยากจั้นใด ร่างกายนี้ก็เป็นผมเป็นขนยากจั้นนั้น

พระพุทธเจ้าตรัสว่า รูป รส กลิ่น โสภณ ของท่าน สิ่งไรไม่ไช่ของท่าน ๆ จงละเสีย ถ้าท่านละได้จะเป็นความสุขและประโยชน์สืบกาลนาน แล้วพระองค์จึงอุปมาเหมือนหนึ่งใบไม้ในพระเชศวันนี้ใครเอาไปเผาเสีย เอาไปทิ้งเสีย ทำไมท่านจึงเฉยอยู่ได้ ภิกษุทั้งหลายทูลว่า เพราะไม่ถือว่าของเรา พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า ให้ทำรูป รส กลิ่น โสภณ เหมือนใบไม้ ถ้าทำได้ก็เป็นสุขอย่างยิ่ง

ให้ถอนสมมุติเสียก่อน อย่าให้เห็นว่าเป็นตัวเป็นคนเป็นสัตว์เป็นบุคคล แล้ว จึงค่อยฟังอารมณ์ อาตมาปี ผู้มีเพียร สมุชชาโน รู้อบคอบ ก็เห็นว่า ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง สติมา มีสติอยู่อย่างนั้น วิเนยฺย โลก อภิขณาโทมนสฺส อภิขณาโทมนสฺสก็ไม่มี อย่างนี้แล จึงสำเร็จเป็นกัมมภูฐาน ศาสนาของพระก็เพื่อจะให้เห็นเป็นแต่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ถ้าเห็นเป็นแต่รูป ฯลฯ ดังนี้แล้ว ก็ละสลักกายทิฏฐิได้ เป็น องค์ของพระโสดาบัน

สูญจากภาวะ ความถือว่าตัวว่าตน ให้เห็นเป็นแต่ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง ้วยเห็นอยู่อย่างนี้แล้ว ใจก็บริสุทธิ์พ้นจากคณา มานะ ทิฏฐิ

ให้ถอนตนออกเสียให้ได้ อย่าถือว่าตัวตน สัตว์ บุคคล หญิงชาย ถ้าถอน ตนเสียได้ก็พ้นทุกข์ ด้วยพระท่านเห็นสูญอยู่เสมอ เป็นอสมมุพหสฺสตี เป็นผู้ไม่หลง

ขันธ ๕ นี้เป็นโทษ ผู้ใดถือไว้เป็นทุกข์ วางเสียเป็นสุข เหมือนเขาใช้ให้ แบกให้ทาม แบกทามไว้ก็เป็นทุกข์ วางเสียเป็นสุข แต่คนทุกวันนี้ไม่เห็นว่าเป็นทุกข์ เพราะอวิชชา โมหะ ครอบงำสันดานอยู่

ถ้ายังไม่เห็นของจริงแล้ว ก็ยังอยู่ๆ แล้วก็ไม่พ้นทุกข์ ของจริงอย่างว่าสั้นๆ ก็คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง

ให้ละของไม่จริงคือตัวตนเสีย ให้เห็นของจริงว่าแต่เป็นนามรูป ้วยเห็นแต่นามรูปแล้วละนามรูปเสียว่าไม่ใช่ของเรา

พระทวิสสังสอน ขันธ อายตนะ ธาตุ ปฏิจสมุปบาท อริยสัจ ก็เพื่อจะให้เห็น สพเพ ธมฺมํ อนตฺตา ธรรมทั้งหลายไม่ใช่ตัวตน เท่านั้น

เอาตัวเราออกเสีย ร้อนหนาว อยากข้าว อยากน้ำ ก็ไม่มี ที่ร้อนหนาว อยากข้าว อยากน้ำ ก็เพราะถือว่า เราร้อนหนาว อยากข้าว อยากน้ำ ตัวร้อนหนาว อยากข้าว อยากน้ำ ถ้าเห็นเป็นแต่อาการ ๓๑ แล้ว ก็วางเสียได้

ร่างกายนี้ยังมีอยู่ตราบไต่แล้ว ทุกข์ คือ ความร้อนหนาว อยากข้าว อยากน้ำ เจ็บอุจจาระปัสสาวะ ก็ยังมีอยู่ตราบนั้น ไม่ว่าผู้ใดหมดทั้งสิ้น ก็ทุกข์เหล่านี้จะกับได้ก็ด้วย

ปล่อยเสีย วางเสีย ไม่ถือว่า เรา เขา ตัวตน สัตว์บุคคล จะปล่อยเสียได้ก็ด้วยความที่มา
เห็นจริงว่าไม่มีอะไร ผสมต่างหาก ขวบ นามรูปต่างหาก โดยที่สุขทุกข์อย่างเดียวกันได้
ถ้าเห็นอยู่อย่างนี้ ตัณหา ความสะทึงกันร่นก็ดับ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ให้ละบุญและบาปเสีย แต่คนทุกวันนี้สอนไม่ได้ จะเกิด
เป็นมิจนาทิกูฐขึ้น

พิมพ์ครั้งที่ ๑ ในชดสาร

๒๕ เมษายน ๒๕๒๐

พิมพ์ครั้งที่ ๒ ในกรณีงานปกิณศพ แมงัน อิมโธธา

๒๖ พฤษภาคม ๒๕๒๕

สิ่งละอันพันละน้อย

จาก

นิทานสารก ของ พระสาสนโสภณ (เอื้อน ชินตคุโต)

โดย

อคฺล อัมโฆชา

มีโอกาสดำเนินนิทานสารกของท่านเจ้าคุณพระสาสนโสภณ (เอื้อน ชินตคุโต) วัดเทพศิรินทราวาส ซึ่งคณะสงฆ์วัดเขาบางทราย อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในงานพระราชทานเพลิงศพท่าน ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๕๒๑ แล้ว เห็นว่า นิทานหรือคำเล่าเรื่องต่างๆ ที่ท่านแต่งบ้างก่อนนำมาแสดง โดยสารกยกตัวอย่างมาอ้างให้เห็นด้วยนั้น เป็นการสอนธรรมะวิธีหนึ่งซึ่งบางคราวจะสอนตรงๆ ก็ไม่สมควร จึงหาอุบายชักนิทานเล่าให้ผู้ฟังรู้สึกคือ เห็นบาปบุญคุณโทษเอง ผู้นั้นจะได้เว้นชั่ว ประพฤติชอบ ประกอบตนไว้ในทางที่ควร อันเป็นจุดมุ่งหมายของการสอนธรรมะในทุกๆ วิธี นับเป็นสิ่งที่มิประโยชน์ สำหรับนิทานสารกฉบับนี้ นอกจากจะอธิบายเพิ่มเติมประกอบในบางตอนที่ควรมี เพื่อให้เข้าใจได้ชัดเจนยิ่งขึ้นแล้ว ยังได้นำคติในเรื่องตามความเห็นของท่าน ซึ่งบางเรื่องก็มีกว่า ๑๐ ข้อ และบางข้อก็ขยายความออกไปถึง ๒ หน้า มาต่อไว้ท้ายนิทานแต่ละเรื่อง ๒๒ เรื่อง ทำให้ได้ประโยชน์ยิ่งขึ้นอีก

เพื่อให้ผู้อ่านได้รับประโยชน์ดังกล่าวมาแล้วบ้าง จึงขอนำคติในเรื่องบางเรื่องและบางเรื่องนั้น ก็ยกมาเพียงบางข้อ ซึ่งบางข้อก็คัดมาเพียงบางตอน โดยได้ทำหัวข้อของข้อที่ยกมา และรวมข้อที่เป็นคติประเภทเดียวกันไว้ในหัวข้อเดียวกัน เพื่อเลือกอ่านได้ตามความพอใจ เป็นการนำสิ่งละอันพันละน้อยจากนิทานสารกฉบับนี้มาเสนอต่อท่านต่อไป

พ่อแม่

พ่อแม่รักลูกเสมอด้วยชีวิต ลูกเป็นดวงใจของพ่อแม่ พ่อแม่ทำทุกอย่างเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขของลูก ยอมอดๆ ยากๆ ขอให้ลูกกินอิ่มท้องด้วยอาหารเด็ก พ่อแม่เฝ้าใจด้วยเมตตากรุณา ทุกข์ของลูกเพียงเล็กน้อย แต่ก็เป็นที่ทุกข์หนักของพ่อแม่ พ่อแม่รักลูกเพียงไร ไม่มีเครื่องขังที่จะขังได้ ไม่มีเครื่องทวงที่จะทวงได้ ไม่มีเครื่องวัดที่จะวัดได้.....ทุกคนมีพ่อแม่ ควรนึกถึงใจของพ่อของแม่ ทูนพ่อไว้เหนือหัว ทูนแม่ไว้เหนือเกล้า เป็นสิริมงคลอย่างสูงสุดของลูก มารณ

พ่อแม่เต็มใจด้วยเมตตากรุณาปราณีลูก ไม่เป็นภัยแก่ลูก ลูกจะชั่วช้าอย่างไรก็ตาม หมอบคลานเข้าไปหาพ่อแม่ พ่อแม่เช็กน้ำตาให้เสมอ

ยามสุขสบายอย่าลืมพ่อแม่ ควันยามทุกข์ร้อนนึกถึงพ่อถึงแม่.....

รักษาศั้วรอกเป็นยอดดี

สู้ไม่ได้อย่าสู้ หาอุบายเอาศั้วรอกดีกว่า ถึงสู้ได้แต่ไม่ต้องได้สู้ ก็เป็นการดี พระพุทธศาสนาสอนไม่ให้ทำร้ายตอบ เพราะทำร้ายตอบเขา ก็ต้องถูกเขาทำร้ายซ้ำอีก พระพุทธศาสนาสอนมิให้ทำร้ายตอบนั้น มิเป็นการสอนให้โง่ ยอมให้เขาทำร้ายข้างเดียวหรือไม่ใช้อย่างนั้น พระพุทธศาสนาสอนให้ฉลาด คือ ให้เอาศั้วรอกโดยวิธีที่ไม่ต้องถูกทำร้ายแต่แรก

ดี ไม่ได้อยู่ที่ความหวังดีอย่างเดียว

ดี ไม่ได้อยู่ที่ความหวังดี ต้องรู้วิธีที่จะทำให้อีกด้วย ถึงหวังดีจะให้หน้าเบี่ยงหัว รากต้นไม้ จึงถอนต้นไม้ขึ้นมารคน้ที่รากจนทั่ว ต้นไม้ตายหมด ถึงหวังดีแต่ทำไม่ดี

การใช้คน

คนเป็นอย่างหนึ่ง แล้วให้ทำอีกอย่างหนึ่ง ก็เป็นอย่างให้คนเขาเขยยกฝีกหัดม้า ให้เดิน ผลที่ได้ก็คือ ม้าเดินเขาเขยยกตามคนฝีกหัด เพราะฉะนั้น จะให้ใครทำงานใด ต้องดูก่อนว่าคนนั้นทำงานนั้นจะได้ผลเพียงใดหรือไม่

นิสัยติดกันได้

นิสัยติดกันได้ แม้ไม่ตั้งใจ พระพุทธเจ้าทรงว่า ยัม เว เสวทิ ทาทิโส กบคน เช่น ไคเวยั ก็เป็นคนเช่นนั้นละวา

ความสบายอยู่ที่ความพอ

ความเป็นใหญ่ความสุขเป็นเครื่องล่อใจ คนติดอยู่ในเรื่องนี้ ตะเกียกตะกาย ในเรื่องนี้ได้เท่านั้น เป็นใหญ่เท่านั้นยังไม่พอใจ มีความสุขเท่านั้นยังไม่พอใจ ทะเยอทะยาน ยิ่งขึ้นไปอีก ติดฝันติดเหล้ากว่ายากที่จะอดได้ ติดความเป็นใหญ่ ติดความสุข ยิ่งยากที่จะอดใจกว่า ติดแน่นติดหนา ติดเหนียวติดนาน ติดลึกติดลับ ติดจนเป็นบ้าเป็นหลัง คลุ้มคลั่งหลงไหล ต่อกรรมทำเข็ญ ผោงอายุใหม่หมด เท่าไรจึงพอ เท่าไรก็ไม่พอ ไม่พอแล้วเป็นอย่างไร ไม่พอแล้วไม่สบาย ความสบายอยู่ที่ความพอ ไม่ใช่อยู่ที่ได้สิ่งนั้นมากมาย ความพอดีคืออะไร ความพอดีนึกพอ นึกพอเมื่อไรก็ได้ นึกพอเมื่อไรก็พอมื่อนั้น พอเมื่อไรสบายเมื่อนั้น นี่เป็นสัจจธรรมทดลองได้ เขาทั้งหลายไม่สละ เขาทั้งหลายสละไม่ได้ เขาทั้งหลายไม่นึกพอ พระพุทธเจ้าทรงมีสัจจะ จริ่งใจ สละได้ นึกพอแล้ว สบายแล้ว ไม่นึกไม่เห็น นึกฝัน ๆ ก็ไม่เห็นนึกซัง ๆ จึงพอเห็น แล้วจะยกมือสาธุ จริ่งของท่าน

ความสุข ๒ ชนิด

ความสุขในโลก เป็นความสุขอย่างเกาซึกลาก ไม่เกาไม่ได้หรือ ไม่ได้ มันกันเกาสบาย นี่เป็นความสุขชนิดหนึ่ง ไม่มีซึกลากจะเกา ไม่ต้องเกา นี่ก็เป็นความสุขชนิดหนึ่ง ข้างหนึ่งสบายเพราะเกาซึกลาก อีกข้างหนึ่งสบายเพราะไม่ต้องเกาซึก ลาก ข้างไหนสบายกว่ากัน ช.ต.พ. พระพุทธเจ้าทรงสอนในทางสบายไม่ต้องเกาซึกลาก

เหตุที่กิเลสเบาบางไม่ได้

กิเลสไม่กำเรบตีแล้ว ไม่ต้องทำตามกิเลส แต่คนเห็นเป็นไม่สบาย ต้องทำให้กิเลสกำเรบ แล้วทำตามกิเลส เห็นเป็นสบาย ซึกลากไม่มีตีแล้ว ไม่ต้องเกาคะเยอ เห็นเป็นไม่สบาย ทำซึกลากซันได้เกาเห็นเป็นสบาย ปุถุชนเห็นเป็นอย่างนี้ กิเลสพอจะเบาบาง จึงเบาบางไม่ได้

คนคิมไซเป็นที่รักของคนทั้งหมด

คนคิมไซเป็นที่รักของคนทั้งหมด แต่เป็นที่ชังของคนบางประเภทที่ชอบทำไม
ดี ไปห้ามปรามเขา เขาก็ชังเอา

ติเตียนสรรเสริญ

ติเตียนสรรเสริญคู่กันไป ไม่มีใครถูกติเตียนหรือได้สรรเสริญอย่างเดียว เป็น
แต่อย่างไหนมากอย่างไหนน้อยเท่านั้น มีคนที่ใฝ่มีติเตียนสรรเสริญที่นั่น เรายังก็ติเตียน
สรรเสริญเขา ไม่แปลก ติเตียนเขา ก็ติเตียนคนอื่นที่นั่นแล้ว มีสักกี่คนเที่ยว ที่ติเตียน
ตัวเองว่าฉันเห็นแก่ตัว ฉันลำเอียง ฉันยศธรรม ถ้ามีนั่นแหละแปลกละ

ติเตียนนั้นเหมือนบอกให้เราระวังข้อผิดของเรา มิฉะนั้น จะไม่คิดถึงข้อผิดของ
เรา ซึ่งอาจมีอยู่เพราะคนมักไม่ตรวจตัวเอง ชอบแต่ตรวจคนอื่น ถึงตรวจตัวเองก็มักไม่
พบข้อผิด ถึงพบแต่เมื่อไม่มีใครรู้ ก็มักหมกหมกของข้อผิดไว้ ผู้มีใจรักดีควรระวังฟังติเตียน
ถูกติเตียนข้อใดรับฟังไว้สำรวจดู เมื่อจริงของเขา จะได้ไม่ทำซ้ำนั้นต่อไป ถ้าสำรวจด้วย
ตัวเองไม่เห็นก็อย่าปลงใจว่าไม่ผิด ควรให้คนอื่นช่วยสำรวจอีกที ผู้รักดีควรทำอย่างนี้

ถูกติเตียนแล้วรีบสำรวจดู พบว่าจริงของเขาแล้วหยุดเลิก ผู้สรรเสริญคน
เช่นนี้ คนเช่นนี้มีทางดีต่อไป ถูกติเตียนแล้วไม่สำรวจดู หรือสำรวจดูพบว่าจริงของเขา
แต่ขึ้นทำอย่างนั้น คนเช่นนี้ผู้รู้ไม่สรรเสริญ คนเช่นนี้หมดทางดีต่อไป มีแต่ป้ายหน้าลง
สู่อบาย

ติเตียนเขา เขาไม่รู้ ไม่ได้ทำอะไรขึ้นมา เสียเวลาเปล่าช่วยการ เอาเวลาไป
ทำประโยชน์ดีกว่า ติเตียนเขา เขารู้เข้า ลางคนเคืองเอา

คนติเตียนตัวเองได้ คนนั้นมีทางดีขึ้น คนโง่สำนึกตัวได้ว่า เรานี้โง่ เขา
มีทางหายโง่ กลายเป็นคนฉลาดได้ คนโง่แต่สำคัญไปว่า ตนฉลาด เขาคงไม่โง่ต่อไปอีก
พระพุทธเจ้าตรัสไว้อย่างนี้ ครองดู

ขันติ

ขันติ เป็นเครื่องมือตัดเรื่องเดือดร้อนได้ เช่น โกรธขึ้นมา มีขันติไม่กล่าว
คำหยาบ ไม่ทำร้าย ก็ไม่ต้องทะเลาะกัน ไม่ต้องมีเรื่องต่อไป

ไม่มีขันติทำอะไรไม่สำเร็จ เพื่อนกับเพื่อนก็คบกันไม่ยึด เป็นคนปลิวไปตาม
อารมณ์

ขันติทำให้รู้จักยับยั้งชั่งใจ ทำให้มีโอกาสศึกษาศึกษาไตร่ตรอง ทำให้เป็นคน
สุภาพ

ทะเลาะกัน

คนโกรธกันทะเลาะกัน เพราะต่างเข้าใจผิดก็มีมาก ข้างหนึ่งหาว่าอีกข้างหนึ่ง
คิดร้ายให้โทษ

เพราะฉะนั้น ก่อนจะโกรธกัน ก่อนจะทะเลาะเบาะแว้งกัน เพราะเรื่องอะไร
อย่างเพิ่งด่วนลงความเห็น ควรนึกให้ออกว่า อะไรเป็นอะไรก่อนแล้วเช่นนี้ อาจไม่ต้อง
โกรธกันทะเลาะกันหลงโกรธกัน ทะเลาะกัน ภายหลังมารู้ความจริงก็มีมาก

ทะเลาะกันไป ทะเลาะกันมา บั้นปลายทั้งสองฝ่าย ไปได้ศึกษากลาง แบบเรียน
ของเก่าก่อนก็มีเป็นคดี คือ เรื่องทานา ทาอิน ตาอยู่

ทะเลาะกันคือประจานตัวเอง เพราะต่างซุกเอาฝ่ายตรงข้ามขึ้นโพนทะนา
เป็นอย่างสาวไส้ให้กากิน กาไม่ต้องสาวให้ลำบาก คอยกินไส้ที่เขาสาวออกมาเป็นชด ๆ
ก็เหลือเพื่อกินแล้วก็บินหนี

ระวังจะถูกยืมมือ

लगคนตัวเองทำร้ายเขาไม่ได้ หรือไม่ทำเอง ทำเป็นไม่รู้ และที่สนิทสนมกับ
คนที่ตัวมุงร้ายให้เขาตายใจ แต่ยืมมือคนอื่นทำอย่างนี้ก็มี คนควรระวังจะถูกยืมมือและ
และระวังจะถูกเป็นเครื่องเสี้ยง เขาว่าลิงตัวโตเอาลิงตัวเล็กเสี้ยง พลาดพลั้งลิงเล็กนอนยิง
พันตาย เขาคนแบบลิงโตก็มี ถึงคราวได้ประโยชน์ลิงโตได้มากได้ดี ลิงเล็กได้นิดหน่อย
คุหนุฆานชาญสมรเป็นไร ออกรบทั้งที่ได้อย่างคึกคักก็ฝ้อไป

ไม่รู้ย่ออวกคิ

เมื่อไม่รู้ย่ออวกคิ ควรทรมผู้รู้ ก็ได้รู้ขึ้น อวกคิแล้วโง่งอยู่นั่นเอง

คนพาล

คนพาลแล้ว คอยหาช่องให้ร้ายเสมอ

๘๘๘ ตนเองเป็นที่พึ่งของตน

นกกระจาบริ้วก็ทำรังอยู่ของตนเอง ด้วยปาก ด้วยปีก ด้วยนิ้ว ด้วยเล็บ ซึ่ง
เป็นเครื่องมืออยู่ในตัวเอง ไม่ต้องพึ่งรังคนอื่น คนก็ควรเป็นอย่างนี้ อุตทา หิ อุตคโ
นาโต ตนแหละเป็นที่พึ่งของตน

สามัคคี

ตาข่ายสำหรับดักนกกว้างและหนัก นกกระจาบริ้วสองตัวพบินไม่ไหว แต่
นกกระจาบริ้วรวมกันทั้งฝูงเป็นร้อย ๆ พัน ๆ เกิดเป็นกำลังใหญ่ พาด่าขยับบินไปได้ คนก็
เหมือนกันพร้อมเพรียงกัน งานหนัก งานยากปานไร้ก็ทำสำเร็จ สุขา สุขขุส สามัคคี
หมู่ที่พร้อมเพรียงกันทำให้เกิดความสุข

นกกระจาบริ้วทั้งฝูง ตกอยู่ในตาข่ายครอบ หาต้นไม้ว่า ตัวอื่นตาย ตัวเอง
ก็ตายด้วย ดวงอาทิตย์เข้าเด่น เกียงงอนกันชักเข้าอยู่ พรานนกมาจับตาข่ายจับได้ทั้งฝูง คน
ก็เหมือนกัน มัวเกียงกัน งานเบาง่ายก็ไม่สำเร็จ และทุกคนก็เสียหายเหมือนกัน

พูดแต่ปากว่า สามัคคี สามัคคี จะให้เกิดสามัคคี จะให้สามัคคีตั้งอยู่ดูเห็น
จะยากต้องทำเหตุดี เหตุนี้คือเมตตาต่อกันและกัน เห็นอกเห็นใจกัน เมตตาต่อกันและ
กัน เห็นอกเห็นใจกันแล้ว สามัคคีเกิดเอง และถ้าอยู่ตลอดไป ไม่ต้องพูดก็ได้

๘๘๘ ดึกนเคียว

ดึกนเคียวดีไม่ได้ ดีได้ไม่นาน ดีด้วยกันดีได้ ดีได้นาน เพราะฉะนั้น แบ่ง
ดีให้ทั่วกันแต่

๘๘๘ ข้อค้อย่างเคียวไม่พอ

ชื่อ "เทวทัตต์" นี้ดี หมายความว่า "เทวตาให้มาเกิด" แต่ตัวพระเทวทัตต์
ผู้เป็นเจ้าของชื่อ กลายเป็นเสียเพราะความประพฤติ เพราะฉะนั้น ถ้าความประพฤติเสีย
แล้ว ชื่อที่ทรูหราเพราะพริ้งก็ช่วยไม่ได้ กลายเป็นที่เย้ยหยัน

๘๘๘ คนโลกิยะควรมีสติให้มาก

โลกิยะ คือ เรื่องในโลก จะเป็นโลกมนุษย์ โลกเทวตา โลกไหน ๆ ก็ตาม
ไม่แน่นอนสักอย่าง เคียวอย่างนั้น เคียวอย่างนี้ เคียวกลับไปอย่างนั้นอีก ดีก็ดีไม่นาน

พระเทวทัตก็ได้อ่านโลกิยะจึงเสื่อมได้ แม้คนโลกิยะก็ไม่แน่นอน ไม่ว่าจะเด็ก ไม่ว่าจะแก่
เฉา ไม่ว่าจะคฤหัสถ์ ไม่ว่าจะนักบวช ยิ่งถูกรักโลกิธรหลงครอบงำ หรือถูกลายยศสรร
เสริญสุขครอบคลุม ยิ่งเมากันใหญ่ ถ้ามีสติจึงพอนำกราบไหว้ เพราะฉะนั้น คนโลกิยะ
ซึ่งมีความไม่แน่นอนประจำตัว และเป็นทาสของรักโลกิธรหลง ตกอยู่ในห้วงลายยศ
สรรเสริญสุขจึงควรมีสติให้มาก

ผิดหมด ผิดไม่หมด

ผิดไปแล้ว ก็เป็นอันผิดไปแล้ว จะให้กลับเป็นดีไม่ได้ แต่ไม่ให้ผิดต่อไป
ชื่อว่าผิดไม่หมดยังดี สำนึกตัวกลับตัวได้ เป็น ทโม โชติปรายโน มีกมา สว่างไป
ผิดไปแล้วปล่อยให้ผิดไป ชื่อว่าผิดหมด เป็น ทโม ทมปรายโน มีกมา มีตไป

ไม่เที่ยงหนอ

ผ้ากัศนีใช้ไว้กับผู้ใด ผู้ผ้ากัศนีกลับเป็นคนเผาผู้รับผ้ากัศนี อนิจจา วต
พ่อแม่ตายก่อนลูก ลูกตายก่อนพ่อแม่ พ่อแม่ลูกตายพร้อมกัน มีได้.....
อนิจจา วต

โมหาคติ

ผู้มีอำนาจให้คุณให้โทษเขาได้ ถ้าถูกโมหาคติครอบงำ คือ เบาความ หูเบา
เป็นโอกาสสอนดีของผู้ใฝ่หาประโยชน์จะกล่าวโทษกล่าวคุณใครก็ง่าย ผู้มีอำนาจนั้นจะถูกคน
ส่อเสียดใฝ่หาประโยชน์ดูถูก ทุก ตินนิตเดียว แล้วผู้มีอำนาจนั้นก็หมดอำนาจ

โมหาคติ คิดเป็นนิสัยแก้ยาก ตัวผู้กำลังถูกโมหาคติครอบงำ ไม่รู้ตัว เหมือน
กำลังหลับตาไม่เห็นของจริง ยากที่ใครจะว่ากล่าวแนะนำตักเตือน เพราะฉะนั้น
ระมัดระวังให้มาก

คนมีอำนาจ มัวเมาในอำนาจ เผลอตัวเมื่อไร ก็สิ้นอำนาจเมื่อนั้น

ทรชน

ทรชนคงเป็นทรชน แม้ได้อำนาจ ใต้เกียรติ ใต้ศักดิ์ คือค้ำแรงความเป็น
ทรชนให้เขารู้ไม่ได้

ทรงชนอาศัยอำนาจเกียรติศักดิ์ เมื่อยังไม่ทำไม่พูด ก็มีสง่าผ่าเผยขามพอ
แสดงกริยาแย้มพรายบอกมา ก็ทรงชนนั่นเอง

เสียคน

เสียแขน เสียขา เสียตา เสียหู ก็ยังเป็นคนอยู่ แต่เสียคนแล้วหมดความเป็น
คนเลย ไม่มีอะไรเหลือให้เสียอีกแล้ว

เสียแขน เสียขา เสียตา เสียหู ก็ยังใช้ได้ แต่เสียคนแล้ว ใช้ไม่ได้เลย
เรื่องทำให้เสียคนมีมาก แม้ปากเสียก็เสียคน จงระวังจงหนัก ถ้าไม่อย่าก
เสียคน

หัวหน้าหมู

หัวหน้าหมูถือศีลธรรม หมูก็ตามหัวหน้า บ้านเมืองก็มีความสุข
หัวหน้าหมูไร้ศีลธรรม หมูก็ไร้ศีลไร้ธรรมด้วย ว่ากันไม่ได้ ใกล้เคียงกับ
เห็นนมไก่ โบราณว่าไว้

อาวุธในทางสายระงับเวรภัย

เหล็กต้องซื้อ เหล็กเป็นอาวุธในทางวุ่นวายก่อเวรภัย ศีล ๕ ไม่ต้องซื้อ จะ
ให้ ศีล ๕ มีในตัวเองนึกเดียว คือ ปฏิญญา รับจากภิกษุก็ได้ จากสามเณรก็ได้ จาก
กฤตส์ถ์ก็ได้ หรือว่าจะล่วงละเมิดเกิดละอายใจขึ้นมาเวลานั้นก็หยุดได้ไม่ล่วงละเมิด ก็เป็น
ศีลชั้น ศีล ๕ เป็นอาวุธในทางสายระงับเวรภัย

ขอจบลงด้วยคติในเรื่องอีกข้อหนึ่ง ซึ่งมีข้อความดังนี้

ผู้มีกตัญญูทุกเวลาที่ต่อผู้มีพระคุณ มีบิดามารดาเป็นต้น จะประสพสิริมงคล
บุญผล ผาสุกโสมนัส สวัสดิ์สถาพรเถอด.

พิมพ์ครั้งที่ ๑ ในพลกรณฉบับปรับปรุงใหม่

๒๕๒๒

พิมพ์ครั้งที่ ๒ ในกรณีฉบับกิจศพ แม่ชื่อน อิมโสภา

๒๖ พฤษภาคม ๒๕๒๕

สิ่งละอันพันละน้อยจากคำสัมภเวสี

โดย

อคฺล อิมโสภา

คำ สัมภเวสี บางแห่งเขียน สัมภะเวสี สัมพะเวสี หรือ สัมพะเวตี แม้จะไม่ค่อยได้เห็นหรือได้ยินเท่าใดนักก็ตาม แต่ก็ยังมีความหมายแตกต่างกันหลายอย่าง ทั้งที่บางแห่งแปลหรืออธิบายข้อความในพระสูตรตอนเดียวกัน จึงขอนำคำแปลหรือคำอธิบายเท่าที่พบมารวบรวมไว้ เป็นการนำสิ่งละอันพันละน้อยจากคำ สัมภเวสี มาเสนอผู้ที่สนใจตั้งต่อไปนี้

๑. จากพจนานุกรม

๑.๑ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน

- สัมภเวสี - ผู้แสวงหาที่เกิด ได้แก่ผีที่ตายจากมนุษย์ไปแล้ว แต่ยังไม่เกิดในกำเนิดอื่น
- ผู้ต้องเกิด
  - สัตว์โลก

๑.๒ ปทานุกรมบาลี ไทย อังกฤณ สันสกฤต ฉบับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ

- สัมภเวสี - ผู้มักแสวงหาซึ่งความเกิดพร้อม

๑.๓ พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา ของ สุชีพ ปุญญานุภาพ

- สัมภเวสี - ผู้แสวงหาการเกิด

๑.๔ ประมวลศัพท์ศาสนา ของ พ.อ. ปิ่น มุกคุนธ์

- สัมภเวสี - สัตว์ผู้อยู่ในระหว่างหาที่เกิด

อันว่า ทรรคนะของพระพุทธศาสนาว่า จิตของคนที่ตายแล้วอาจเร็วร้อนอยู่ชั่วระยะหนึ่งเพื่อแสวงหาที่เกิด ระยะที่เร็วร้อนอยู่นั้นเรียกว่า

สัมภเวสี จะจกเข้าไปในสัตว์โลกจำพวกใดยังไม่ได้ และในจังหวะนี้เองที่ชาวพทธานิยมทำบุญอุทิศให้

๑.๕ ธรรมเนียมประเพณีมาจากพระนิพนธ์สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์

สัมภเวสี - คำว่า สรรทุกา ภวภเว ท่องเที่ยวอยู่ในภวภวะ ท่านแปลกันว่า ภพน้อยภพใหญ่ หมายถึงสัตว์ที่กำลังเกิดแต่แน่นอน ที่คนแผ่ส่วนกุศลไปไม่ถึง สัตว์ที่มีภพไม่แน่นอนที่เรียกว่า สัมภเวสี อย่างที่ท่านว่าเปรต ไปสวรรค์ก็ได้ ไปนรกก็ได้ อยู่ในมนุษย์ก็ได้ ท่านว่าแผ่กุศลไปถึง สัพพัตถา สัมภเวสี นี้ พระอรชกถาจารย์แก้ไว้อย่างหนึ่ง เมื่อพิจารณาแล้วยังเข้าใจตามท่านไม่ได้ ส่วนสัตว์ที่มีภพแน่นอนนั้น เช่น เทวดา ท่านว่าแผ่กุศลไปไม่ถึง จึงขอให้เทวดาช่วยบอกให้ ถ้าอุทิศส่วนกุศลไป เขารับรู้ได้รับ ตามคำกล่าวอย่างนั้น แค่งสงสัย เพราะคนเราค้ำช่วยกัน ถิ่นฝ่ายหนึ่งตั้งใจนึกถึงให้แน่นอน และฝ่ายโน้นมีจิตไม่ฟังชานอาจกระเทือนถึงกันได้ แต่ยังไม่ถึงเห็นเป็นรูปร่าง เจ้าคุณพรหมมณี (แย้ม อุปวิกาโส) วัชรราชประคิษฐ์ เล่าว่าท่านมุ่งตั้งใจ ๔-๕ วันเขาก็มา ท่านจึงถามเขาว่า ทำไม่ถึงมา เขาบอกว่า รู้สึกว่าอยากจะมาคือรู้สึกถึงแต่ไม่ชักตรงลงไปทีเดียว

ภวภวะ ภวะหมายความว่าภพน้อย อภวะหมายความว่าภพใหญ่ ท่านแปลว่าภพเจริญก็มี ภพของสัตว์ที่เล็ก ๆ น่าจะว่าเป็นภพน้อย ภพของสัตว์ที่มีสุขสำราญมากมายน่าจะเป็นภพใหญ่

๑.๖ คบธรรมเนียม วัชฌมานุกรรม ของ พ.อ. ทวีฆ เปล่งวิชา

สัมภเวสี - สัตว์ที่ยังต้องการแสงหาภพอยู่ จึงเป็นเหตุให้ท้องเวียนวายตายเกิด อยู่ในวิภวสังสาร หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ผู้ที่ยังไม่ได้เป็นพระอรหันต์ย่อมเรียกสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นว่า สัมภเวสี

๑.๗ พจนานุกรมศัพท์พุทธศาสน์ ฉบับครู นักเรียน นักรรรม สำนักวัดพระพิเรนทร์

สัมภเวสี - ผู้แสวงภพ ฤๅภพ

- ภุค ภุคะ - สัตว์ผู้เกิดแล้วหรือเกิดเสร็จไปแล้ว นัยหนึ่งหมายถึงพระอรหันต์ เพราะไม่แสวงหาภพเป็นที่เกิดอีก อีกนัยหนึ่งหมายถึงสัตว์ที่เกิดเต็มตัวแล้ว เช่น คณคลอทยออกจากครรภ์แล้ว ไก่ออกจากไข่แล้ว เป็นต้น
- ต่างกับ สมภเวสี คือ สัตว์ผู้ยังแสวงหาที่เกิด ซึ่งได้แก่บุตร และพระเสขะ ผู้ยังแสวงหาภพที่เกิดอีก หรือ สัตว์ในครรภ์ และในไข่ที่ยังอยู่ระหว่างจะเกิด
- ฝิ อมนุษย์
  - ภุครูป คือธาคู ๔ มักเรียก มหาภุค

๒. จากกรณีเมตตสูตร

ข้อความจากกรณีเมตตสูตร ตอนที่พระพุทธเจ้าตรัสกถาเจริญเมตตา อันเป็นวัตถุประสงค์ของสูตรนี้ มีว่า

สุโขโน	วา	เขมิโน	โหนตุ	สพเพ	สคฺคา	ภวนตุ	สุขิตฺตฺตา	
เย	เกจิ	ปานิภูคฺคฺติ		ตฺสา	วา	ถาวรา	วา	อนวาสฺสา
ทึมา	วา	เย	มหนฺตา	วา		มชฺฌิมา	รสุสฺสา	อณฺุคฺคฺรา
ทิกฺขฺฐา	วา	เขว	อทิกฺขฺฐา		เขว	ทฺเว	วสนฺติ	อวิทฺเระ
ภุคฺตา	วา	สมภเวสี	วา		สพเพ	สคฺคา	ภวนตุ	สุขิตฺตฺตา

ซึ่งมีคำแปล หรือคำอธิบายแต่ละสำนวนคงจะได้กล่าวต่อไป โดยสำนวนแรก จะได้นำมาทั้งหมด ส่วนสำนวนต่อไปขอยกเฉพาะตอน ภุคฺตา วา สมภเวสี วา เท่านั้น

๒.๑ สวคมนตรีแปล ของ พระศาสนโสภณ (แจ่ม จตตสลโล)

ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้มีสุข มีความเกษม มีตนถึงความสุขเถิด สัตว์มีชีวิตทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่งมีอยู่ ยังเป็นผู้สะดุ้ง (คือ มีตัณหา) หรือเป็นผู้มึนงง (ไม่มีตัณหา) ทั้งหมดไม่เหลือ เหล่าไคยวหรือใหญ่หรือปานกลาง หรือสั้นหรือผอมพี เหล่าไคที่เราเห็นแล้วหรือมิได้เห็น เหล่าไคอยู่ในที่ไกล หรือที่ไม่ไกล ที่เกิดแล้ว หรือกำลังแสวงหาภพก็ดี ขอสัตว์ทั้งปวงเหล่านั้นจงเป็นผู้มีตนถึงความสุขเถิด

เมื่ออุสวคมนต์แปล ฉบับพิมพ์เป็นที่ระลึกในการเลื่อนสมณศักดิ์ ของ
ท่านจากพระเทพกวี ขึ้นเป็น พระธรรมปาโมกข์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ ซึ่งเป็นฉบับ
ก่อนใช้ว่า **ที่เกิดแล้วไม่ต้องเกิดอีกต่อไป หรือยังแสวงหากฟต่อไปก็ดี**

๒.๒ **ขุมนุมสวคมนต์ฉบับหลวง แปลของพระราชเวที (พร ชีรกทโท)**

ที่เกิดแล้ว หรือกำลังเร่ร้อนแสวงหาที่เกิดก็ตาม

๒.๓ **หนังสือสวคมนต์วิชาวุธวิทยาลัย**

ที่เกิดแล้วไม่ต้องเกิดอีก หรือยังแสวงหากฟต่อไปก็ดี

ฉบับนี้ เข้าใจว่า จะนำมาจากสวคมนต์แปล ของ พระศาสนโศภน
(แจ่ม จตุตสโล) ฉบับ พ.ศ. ๒๔๖๖

๒.๔ **สวคมนต์เจ็ดตำนาน ฉบับกองทัพอากาศ**

เป็นผู้ที่เกิดแล้ว หรือกำลังแสวงหาที่เกิดอยู่ก็ดี

๒.๕ **ธรรมวิภาคปริเฉทที่ ๒ ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส**

ศัพท์ว่า เปรต แปลว่าผู้ละไปแล้ว หมายถึงผู้ที่เคยเป็นมนุษย์มาก่อน
ยังไม่ได้ไปถือกำเนิดอื่น ได้ในศัพท์ สัมภเวสี ผู้แสวงหาที่เกิดในเมตตสุตตร ภาย
หลังหมายถึงเฉพาะจำพวกทำบาปมีโทษไม่ถึงตกนรก แต่มีรูปร่างชวดทรวง ไม่สม
ประกอบทกยาก ได้ความอยากอยากเป็นล้านเหลือ เตื่อร้อนไปในทางเป็นอยู่ของตน
เอง พวกเปรตนี้ดูเหมือนอาศัยมนุษย์โลกก็มี ฟังเห็นอย่างพวกเปรตพระญาติเก่า
ของพระเจ้าพิมพิสาร ซึ่งกล่าวถึงในติโรกษทสุตตร และในอรรถกถาแห่งสุตตรนั้น
ดูเหมือนมีภูมิสำหรับก็มี ฟังเห็นอย่างเปรตซึ่งกล่าวถึงใน ชาเนุสโสณีสุตตร นอก
จากนี้ยังมีเปรตอีกจำพวกหนึ่งอยู่ปลัดตามลำพังในมนุษย์โลก ได้เสวยสุขเสวยทุกข์
ปนกัน มีวิมานอยู่ มีสมบัติได้เสวยสุขในวิมานในวัน ครั้นกำลังต้องออกจากวิมาน
ไปรับกรรมกรรมเหมือนสัตว์นรกในคืนพอสว่างก็กลับวิมานได้อีก

๒.๖ **ภณียเมตตสุตตเทศนา ของ สมเด็จพระสังฆราช (ปลด กิตฺติโสภโณ)**

เป็นผู้ที่เกิดแล้วก็ดี เป็นผู้ยังเป็นที่สสมานกายยังแสวงหาที่เกิดอยู่ยัง
หาที่เกิดมิได้ ก็ดี

อภิสสมานกาย ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับครู นักเรียน นักธรรม อธิบายว่า กายที่มองไม่เห็น ผู้มีกายไม่ปรากฏ ไม่ปรากฏร่าง มองไม่เห็นตัว กล่าวคือเป็นวิสัยของผู้มีฤทธิ์บางประเภท (วิบุพพฤทธิ์) อาจทำการบางอย่างโดยไม่ให้ผู้อื่นเห็นร่างกาย อีกอย่างหนึ่ง เป็นความเชื่อของพวกพราหมณ์ว่า บรรพบุรุษที่ตายไปมีดินที่อยู่เรียกว่า ปิตุโลก ยังทรงอยู่ด้วยอภิสสมานกาย ความเชื่อนี้คนไทยก็รับมา แต่ให้บรรพบุรุษเหล่านั้นคงอยู่ที่บ้านเรือนเดิม อย่างที่เรียกว่า ผีเรือน

๒.๗ เรื่องเกิดเรื่องตาย ของ ปุ๋ย แสงฉาย

สัตว์ทั้งปวงที่ยังมีกิเลสตัณหาอยู่ตราบติด ก็ต้องเวียนว่ายตายเกิด อยู่ตราบนั้น ต่อเมื่อสิ้นกิเลสตัณหาแล้ว สำเร็จเป็นพระอรหันต์เข้าสู่นิพพานแล้ว จึงไม่เวียนว่ายตายเกิดต่อไปอีก ที่ไปเกิดนั้น คือ วิญญาณของผู้ตายไปเกิด ไปเกิดที่เดียวกัน มีแสงหาที่เกิดอยู่ก็มี มีหลักในพระบาลีว่า ภูตา วา สมภเวสี วา แปลว่า ผู้เกิดแล้วก็มี ผู้ยังแสวงหาที่เกิดก็มี

๒.๘ ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๒ ของพระสัทธัมมโชติกะธัมมาจริยะ

คำว่า สัมภเวสี ในบทสวดมนต์เจ็ดตำนาน ฉบับหลวงแปลว่า สัตว์ที่กำลังเวียนว่ายแสวงหาที่เกิด เมื่อคำแปลว่าดังนี้ ผู้ที่รูบาลีก็ตาม ไม่รูบาลีก็ตาม เมื่อได้อ่านแล้วต่างก็พากันเข้าใจเขาไปว่า สัตว์ที่ตายไปนั้นยังแสวงหาภพใหม่อยู่ ยังไม่ได้ไปเกิดก็มี สัตว์นั้นเรียกว่า สัมภเวสี

สัตว์ที่ชื่อว่าสัมภเวสีนั้น ก็ได้แก่ ปุณฺณ ๔ พระเสกขบุคค ๓ ที่เป็นดังนั้นก็เพราะบุคคลเหล่านั้นมีความเกิดยังไม่สิ้นสุด ต้องแสวงหาภพชาติต่อ ๆ ไปอีกนั่นเอง คำว่า สัมภเวสี นี้เป็นคำคู่กันกับคำว่า ภูตา ซึ่งมีแล้วอยู่ในเมตตาสูตรดังที่พระพุทธองค์ทรงเทศนาว่า

ทิฏฐิ-ฐา วา เขว อทิฏฐา   เขว ทูเร วสนติ อวิทูเร
 กุตา วา สัมภเวสี วา   สหุเพ สคตา ภวนตุ สุขิตคตา

แปลความว่า สัตว์ทั้งหลายเหล่าใดที่เราได้เคยเห็นมาแล้วก็ตาม (ทิฏฐิ-ฐา วา) ที่เราไม่เคยเห็นมาแล้วก็ตาม (อทิฏฐิ-ฐา วา) และสัตว์เหล่าใดที่อยู่ในที่ไกลจากเราก็ดังตาม (ทูเร วา) อยู่ในที่ใกล้กับเราก็ดังตาม (อวิทูเร วา) และสัตว์ทั้งหลายที่ปราศจากกิเลส แต่เคยเกิดในภพชาติต่างๆ มาแล้วก็ตาม ปุณฺณ และพระเสกขบุคคล ๓ ที่ยังต้องเกิดในภพชาติต่อๆ ไปอีกก็ตาม เหล่านั้นมีอยู่ขอสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นจึงมีความสุขสบาย

๒.๙ ถูกท่านโอกาสี่สิ่ง ? โดยพระภิกษุปาสาทิโก

คำว่า “สัมภเวสี” นี้ เมื่อคุณำแปลในปทานุกรม ในพจนานุกรมทุกๆ ฉบับและกำหนดตามเสียงที่ชุมชนพูดกันแล้ว ย่อมหมายความว่า คือดวงวิญญาณที่ล่องลอยไปหาที่เกิดนั้นเอง และดวงวิญญาณนี้ปะเหมาะก็หลอกลอนใครต่อใครให้เกิดตกอกตกใจสนุกไปเอง แต่ปทานุกรมและพจนานุกรมนั้น ท่านก็แปลความหมายของคำนี้ไปตามที่ประชาชนเขาหมายใช้กันอยู่ก่อนแล้วนั่นเอง เพราะความเข้าใจที่ว่า สัมภเวสี คือดวงวิญญาณซึ่งได้แก่ผีที่ล่องลอยไปหาที่เกิดนั้น มีอยู่ก่อนจัดทำปทานุกรมและพจนานุกรมแล้ว ความเข้าใจอันนี้คงต้องโอนไปตามลัทธิของพวกเขาที่ (ลัทธิที่ยืนยันว่า ดวงวิญญาณเป็นอมตะ คือไม่ตายย่อมออกจากร่างไปหาที่เกิดใหม่ในเมื่อคนสัตว์ตาย) ซึ่งมีแพร่หลายอยู่ในบ้านเมืองของชาวเรามานานแล้ว นานก่อนที่ได้รับนับถือพระพุทธศาสนาเป็นเวลานานเท่าไร ไม่มีใครอาจกำหนดได้

คำว่า “สัมภเวสี” นี้ ข้าพเจ้าขอยืนยันตามอธิบายในชั้นอรรถกถา ซึ่งข้าพเจ้าได้อ่านพบมาแล้ว จำได้ว่าไม่น้อยกว่าสองแห่งว่า มิได้หมายความว่า ดวงวิญญาณหรือผีที่ล่องลอยไปหาที่เกิด แต่ความหมายไปอีกอย่างหนึ่ง.....

พระอรรถกถาจารย์ อธิบายความหมายของคำนี้ไว้ ๒ อย่างว่า สัมภเวสี คือผู้ยังเกิดไม่บริบูรณ์ เช่น พวกที่เกิดในครรภ์ แต่ยังไม่ออกจากครรภ์ พวกที่

เกิดในไข่ แต่ยังมีไข่เจาะเปลือกไข่ออกมา เป็นต้น อีกอย่างหนึ่ง สัมภเวสี คือ ผู้ยังต้องมีการเกิด การเปลี่ยนแปลง เปลี่ยนภาวะอีกต่อไป พวกนี้หมายถึงสัตว์บุคคล ทุกๆ ประเภท และพระอริยะ ๗ เบื้องต้น คือพระอริยะผู้ตั้งอยู่ในโสคาบัตติมรรค วลา และพระอริยะบุคคลผู้ตั้งอยู่ในอรรถคตมรรค

คำที่คู่กับสัมภเวสีที่ตรัสไว้ในกรณีเมตตสูตรนั้น คือ ภูท ภูทก็มีความหมาย ๒ อย่าง คืออย่างหนึ่งหมายความว่า “ผู้เกิดบริบูรณ์แล้ว” เช่นพวกเกิดในครรภ์ก็ออกมาจากครรภ์แล้ว พวกเกิดในไข่ก็ออกมาจากไข่แล้ว อีกอย่างหนึ่งหมายความว่า “พระอริยะผู้ตั้งอยู่ในพระอรรถคตผล” คือพระอรหันต์

ความหมาย ๒ นัยของศัพท์คือ สัมภเวสี และภูท ทั้งสองนี้ ข้าพเจ้าศรัทธาในนัยต้นทั้งสองศัพท์ และแม้พระอรรถคตอาจารย์ ผู้ที่อธิบายคำนี้ก็มิหวัหวังว่า ท่านก็หนักในนัยต้น เพราะท่านได้ยกเอานัยต้นขึ้นอธิบายก่อน

๒.๑๐ ทศนะของจิด โดย เสถียร โพธิ์นันทะ

แต่ว่าในบาลีอีกแห่งหนึ่ง คือ กรณีเมตตสูตร มีคำว่า “สัมภเวสี” คนส่วนมากก็เข้าใจ บอกว่า อ้อ สัมภเวสีนี้ ผู้ใฝ่หาที่เกิด คำว่า ใฝ่หาที่เกิด พังศุคล้าย ๆ กับว่าเมื่อคนเราตายแล้ว ก่อนที่จะไปเกิด มีตัวอะไรอีกตัวหนึ่งเที่ยววิ่งมาค้นคว้า ซอกแซก หว่าไครจะเป็นพ่อเป็นแม่ เทียวซอกแซกออกบ้านโน้น เข้าบ้านนี้ ลอยละล่องไปเรื่อยอย่างนั้น ความเข้าใจชาวบ้านเป็นอย่างนั้น เลยบัญญัติกันว่า ไอ้ตัวสัมภเวสี ก็คือพวกผีนี้แหละที่เห็นกันมาหลอกหลอนกันมานี้แหละไม่ใช่ใครเลย ความเข้าใจอย่างนี้ก็เป็นความเข้าใจผิด สัมภเวสีในที่นี้มีได้หมายความว่ามิ ภาวะอะไรออกมา ร้อนเร่เสาะแสวงหาที่เกิด ถูกจริงอยู่คำว่า สัมภเวสี แปลว่าผู้แสวงหาภพ คำว่า แสวงหาภพนี้ ท่านหมายเอาสัตว์ทั้งหลายบรรดาที่มีภวาระอยู่ ชื่อว่า สัมภเวสีทั้งนั้น มีสัตว์ประเภทเดียวที่ไม่ใช่สัมภเวสี คือ พระอรหันต์ เพราะฉะนั้น ตั้งแต่พระอนาคามีลงมาจนกระทั่งสัตว์ในโลกันต์เป็นที่สุก ชื่อว่า สัมภเวสี เหตุว่า ภวาระนี้ยังละไม่ได้ ยังมีความพอใจในภพอยู่ เมื่อยังมีความพอใจในภพอยู่ แม้พระอนาคามีท่านก็ยังมีมีความพอใจอยู่ในภพของท่าน คือในชั้นสุทธาวาสยังต้องมี

การเกิดอีกเป็นเอกชาติ ยังเกี่ยวเนื่องกับการเกิดอีกเพียงชาติเดียว เพราะฉะนั้น พระอนาคามีก็ชื่อว่า สัมภเวสี สัตว์ในนรกก็ชื่อว่า สัมภเวสี มนุษย์เทวดามารพรหม บรรดาที่ไม่ได้เป็นพระอรหันต์ได้ชื่อว่า สัมภเวสีทั้งนั้น เพราะฉะนั้นสัมภเวสีในที่นี้ ไม่ได้หมายความว่า เป็นตัวเจตภูต หรือ อาคมันทีที่เกี่ยวที่คงทน สัมภเวสีอย่างใด ปฏิสนธิจิตก็อย่างนั้น พุ่่ง่ายๆว่า สัมภเวสี กับ คันธัพโภ ก็คือปฏิสนธิจิตนั่นเอง ไม่ใช่อื่นไกลที่ไหนเลย

๓. จากวิชาธรรมกาย ของ พระมงคลเทพมุนี (หลวงพ่อดาวดึงส์)

๓.๑ วิธีสอนสมาธิเบื้องต้น ของ พระมงคลเทพมุนี (หลวงพ่อดาวดึงส์) ซึ่งพระทิพย์ ปริญา (รูป กัลมषะสุต) บันทึกไว้

กายข้างนอกคือตัวเราที่มองเห็นกันด้วยตาเนื้อนี้ เรียกว่า กายมนุษย์ แต่ภายในกายมนุษย์ ยังมีอีก ๔ กาย ละเอียดดัดกันไปเป็นชั้น ๆ หรือเรียกว่า ซ้อนกันเป็นชั้น ๆ เข้าไป คือ ๑ กายมนุษย์ ๒ กายทิพย์ ๓ กายรูปพรหม ๔ กาย อรูปพรหม ๕ กายธรรม หรือ ธรรมกาย.....

มาเกิด ไปเกิด นั่นคือ การเกิด การตาย มนุษย์ที่จะเกิดนั้นมาจากกาย ทิพย์ กายทิพย์นั้นเป็นกายละเอียดตาเนื้อไม่เห็น ต้องตาละเอียดเหมือนกัน หรือ ยิ่งกว่ากันจึงเห็น เรียกตามบาลีว่า ตัวสัมภเวสี เมื่อจะมาเกิด กายทิพย์นี้เข้าทาง จมูกบิคาเข้าไปในกึ่งกลางกายของบิคา ก่อน แล้วออกทางจมูกบิคาเข้าสู่จุมมารดา ท้องเข้าทางซ้าย ขายเข้าทางขวา แล้วไปสู่ขั้วมดลูกของมารดาซึ่งเรียกว่า กละละรูป เป็นจุดอยู่เท่าเมล็ดโพธิ์ เมล็ดไทร แล้วพักตัวเป็นกายมนุษย์ชั้น จำเดิมแต่เป็นรูป กลม ๆ แล้วแตกเป็น ๕ สาขา ชั้น ๕ คือ เป็น มือ ๒ เท้า ๒ ศีรษะ ๑ จึงเติบโต เป็นรูปกายมนุษย์ขึ้นมา โดยย่อเรียกว่า มาเกิด ส่วนการไปเกิดนั้นก็คือที่เราเรียกว่า การตายนั้น คือ การที่กายทิพย์ออกจากกายมนุษย์ไป กายมนุษย์เมื่อไม่มีกายทิพย์ อยู่เลี้ยงรักษาก็เน่าเปื่อยไป ส่วนกายทิพย์นั้นก็ไปแสวงหาที่เกิดต่อไป เรียกว่า สัมภเวสี

๓.๒ ทางสายใหม่ ของ มโน เลหาวิช

นั่นไม่ใช่ตุ๊กตา แต่ก็คือกายมนุษย์ละเอียด กายนี้เป็นกายที่อยู่ซ้อนกายของเราเข้าไปอีก เป็นกายในกาย กายนี้ทำหน้าที่เป็นการไปเกิดมาเกิดของสัตว์จึงชื่อว่า กายสัมภเวสี นอกจากนั้นยังทำหน้าที่ในการผันอีก จึงได้ชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า กายผัน เมื่อเราหลับฝันไป กายนี้จะออกจากร่างไปสถานที่ต่าง ๆ ไปในอนาคตบ้าง เมื่อกลับเข้ากายนี้ก็จะมารายงานกายมนุษย์หยาบ ทำให้จำได้ ฝันบางครั้งของเราจึงตรงความจริง

ในเรื่องนี้มีกาย ๖ ชั้น คือ กายมนุษย์ กายมนุษย์ละเอียด กายทิพย์ กายรูปพรหม กายอรูปพรหมและกายธรรม หรือธรรมกาย คือเพิ่มกายมนุษย์ละเอียดระหว่างกายมนุษย์ กับกายทิพย์ อีกชั้นหนึ่ง

๓.๓ เห็นธรรม ของ วัคควณัฏฐกัณโณ

เรื่องนี้ไม่ได้กล่าวถึงสัมภเวสี แต่ได้บรรยายถึงเรื่องกายในกายไว้ตอนหนึ่งว่า ทุกคนในโลกนี้ไม่ได้มีกายที่ประกอบด้วย เลือด เนื้อ กระดูก ฯลฯ ที่เห็นเป็นส่วนหยาบเพียงกายเดียว ยังมีกายที่ละเอียด ๆ ซึ่งไม่สามารถเห็นได้ด้วยตาเปล่า ซ้อนอยู่ภายในอีกหลายกาย เรียกว่า กายในกาย กายในกายเหล่านี้ละเอียดมาก จนกระทั่งเข้าไปนั่งอยู่ในกลางดวงธรรมได้

ในที่นี้ จัดกายไว้เป็น ๙ ชั้น พร้อมทั้งมีภาพแต่ละกายประกอบ คือ กายมนุษย์หยาบ กายมนุษย์ละเอียด กายทิพย์หยาบ กายทิพย์ละเอียด ทั้ง ๔ กายนี้จัดเป็นพวกกามภพ มีทั้งเพศหญิงและชาย กายรูปพรหมหยาบ กายรูปพรหมละเอียด ทั้ง ๒ กายนี้เป็นพวกรูปภพ กายอรูปพรหมหยาบ กายอรูปพรหมละเอียด ทั้ง ๒ กายนี้ เป็นพวกอรูปภพ ทั้งรูปภพและอรูปภพไม่แสดงเพศ และธรรมกาย

หน้าที่สำคัญของกายมนุษย์ละเอียดขึ้นไปถึงกายอรูปพรหมละเอียด รวม ๗ ชั้นนั้น มี ๓ ประการ โดยขอเรียงตามหน้าที่ซึ่งมีลักษณะเดียวกันก่อน คือ

๑. ทำหน้าที่ไปเกิด - มาเกิด

๒. ทำหน้าที่ควบคุมใจของกายที่อยู่ติดลงไป ๑ ชั้น เช่น กายมนุษย์ ละเอียต ควบคุมใจกายมนุษย์หยาบ กายทิพย์หยาบควบคุมกายใจมนุษย์ละเอียต

๓. ทำหน้าที่ฝัน สำหรับกายมนุษย์ละเอียต และกายทิพย์หยาบ และ ทำหน้าที่ศึกษาความเป็นไปของสวรรค์ สำหรับกายทิพย์ละเอียต ของรูปพรหมใน รูปภพสำหรับกายรูปพรหมทั้งสอง และอรุปรหมในอรุปรหมสำหรับกายอรุปรหม ทั้งสอง

๔. จากหลักโยคะศาสตร์

๔.๑ แว่นส่องจักรวาท โดย พ.ค.อ. ชลธ อุทกกาชน์

ในแว่นส่องจักรวาท เขียน สัมพะเวสี และมีกล่าวถึงมากกว่าเรื่องอื่นๆ ที่เคยพบจะขอยกหรือย่อมาเพียงบางตอนเท่านั้น

โยคะ จัก สัมพะเวสี ไว้เป็นภพหนึ่ง เรียกว่า ภพสัมพะเวสี โดยอยู่ในพวกวิญญาณชั้นต่ำ ในชั้นของวิญญาณ ๖ ชั้น คือ

๑. วิญญาณชั้นสูงที่สุด - วิญญาณพรหมพระผู้เป็นเจ้า (เทียบกับพรหมสุทธาวาส ซึ่งเป็นพระอนาคามีทางพุทธศาสนา)
๒. วิญญาณชั้นสูงอันดับที่หนึ่ง - วิญญาณชั้นพรหม มีอรุปรหม ๔ ชั้น และอรุปรหม ๑๕ ชั้น
๓. วิญญาณชั้นสูงอันดับที่สอง - วิญญาณชั้นเทพมี ๖ ชั้น
๔. วิญญาณชั้นกลาง - วิญญาณมนุษย์
๕. วิญญาณชั้นต่ำ - วิญญาณสัมพะเวสี* สัตว์โลก (ดิรัจฉาน) และอสุรกาย (รวมเปรตด้วย)
๖. วิญญาณชั้นต่ำที่สุด - วิญญาณสัตว์เรก

ก็มีภพสัมพะเวสี เพิ่มจากในภพทางพุทธศาสนา อีก ๑ ภพ

* วิญญาณสัมพะเวสีในเรื่องนี้บางแห่งจัดอยู่ในพวกวิญญาณชั้นกลาง

ส่วนภพของวิญญาณแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. ประเภทชลาพุชะ คือวิญญาณเข้าถึงในร่างหยาบ และเกิดมาเป็น
ตัวคน เช่น มนุษย์และสัตว์ (ชนิดนี้เรียกมาเข้าทรงไม่ได้) วิญญาณประเภทนี้เกิด
ต้องมีการผสมพันธุ์

๒. ประเภทอุปปาติกะ คือวิญญาณไปสิงในร่างทิพย์ (เรียกเข้าทรงได้)
โดยลอยไปเกิดไม่ต้องเกิดจากการผสมพันธุ์ ระหว่างตัวสเปอรมาโทซัวของบิคา และ
ไข่ของมารดา วิญญาณจำพวกนี้เรียกว่า กายทิพย์ เช่น พวกเทพ พรหม สัมพะเวสี
เปรต อสุรกาย สัตว์นรก

ผู้ที่ทำกรรมดีไว้มาก วิญญาณของผู้นั้นจะไปเกิดในสวรรค์ หรือมนุษย์
หากกระทำความชั่วไว้มาก จะไปเกิดในนรกหรือสัตว์เดรัจฉาน ทำกรรมชั่วไว้เพียง
เล็กน้อยก็จะมาเกิดเป็นสัมพะเวสี

ภาษาที่พวกพรหม พวกเทพใช้เรียกว่า ภาษาคุโบัส ส่วนพวกที่ต่ำ
กว่าเทพซึ่งมีสัมพะเวสีรวมอยู่ด้วยใช้ภาษาคุตึบ

วิญญาณภพสัมพะเวสี อาจจะกลับมาเกิดเป็นมนุษย์ หรือสัตว์เดรัจฉาน
หรือเทพก็ได้ แล้วแต่กุศลกรรม และอกุศลกรรมของผู้นั้นจะบังเกิดไป

ทางโยคะมีวิธีติดต่อกับวิญญาณของผู้ตายไปแล้ว เรียกมาสั่งการ เชื้อ
เชิญให้มาเข้าทรง หรือเมื่อพบวิญญาณพวกฟองตกอยู่ในฐานะลำบาก ก็ส่งให้ไป
เกิดโดยเปลี่ยนภพใหม่ การส่งวิญญาณไปเกิดในภพใหม่ต้องทำบุญแผ่กุศลให้ หรือ
แผ่กุศลทางจิต แล้วเรียกวิญญาณมาพบแล้วอ่านมนต์ให้ฟัง วิญญาณได้ฟังพระเวท
ก็จะได้สติเกิดกรรมนิมิตที่ดี และจะคับจากภพสัมพะเวสีไปเกิดในภพใหม่ที่ดีกว่าที่
เป็นอยู่เดิม

เรื่องผู้ที่เคยเกิดในภพสัมพะเวสีนี้ ผู้เขียนได้ยกตัวอย่างท่านเจ้าคุณพระ
ธรรมวิสุทธิญาณ* ซึ่งได้จากการเปลี่ยนภพของท่านได้ นับแต่ท่านได้กับจิต จนกระทั่ง

* ต่อมาได้เลื่อนเป็นพระเทพสุทธาจารย์ เจ้าอาวาสวัดชีราลงกรณวราราม มณฑลพายัพแล้ว

ไปปฏิสนธิใหม่ในภพสัมพะเวสี และเปลี่ยนภพจากสัมพะเวสีเข้าร่างเด็กชายผู้เป็น บุตรน้องสาว และมีชีวิตอยู่มาจนถึงปัจจุบัน เพราะดวงวิญญาณดวงเดิมนั่นเอง ท่านจึงสามารถระลึกชาติถึงเหตุการณ์ในชาติก่อนได้ การเปลี่ยนภพใหม่ของพระองค์ เจ้าออกจะแปลกกว่าผู้อื่นสักหน่อย กล่าวคือ พระคุณเจ้าได้เปลี่ยนภพในตอน ที่เด็กผู้เป็นหลานได้คลอดออกจากครรภ์มารดาแล้ว วิญญาณและกายทิพย์ของพระองค์ เจ้าได้เข้าสวม เด็กในตอนนั้น ฉะนั้นวิญญาณเดิมของเด็กผู้นั้นก็ไม่อาจอยู่ในร่างของ ตนต่อไปได้ จำต้องออกจากร่างไปแสวงหาภพใหม่ในทันทีที่วิญญาณและกายทิพย์ ของพระคุณเจ้าเข้าสวมเด็กผู้นั้น

๔.๒ สาวตาทิพย์ โดย ฉวีวรรณ คำรงพงศ์

ภาษาภูตบ้านนั้นใช้เฉพาะชั้นอธิวิญญาณ คือประเภทสัมพะเวสี ได้แก่ วิญญาณอิสระที่ไม่ขึ้นแก่ใคร เป็นวิญญาณที่ล่องลอยยังไม่ไปเกิด ไม่ใช่วิญญาณที่ ต้องได้รับโทษทัณฑ์ทุกขเวทนา วิญญาณประเภทนี้ไม่ถึงขั้นเทพเจ้า

เทพเจ้าชั้นสูง เมื่อทำการติดต่อกับวิญญาณประเภทนี้ใช้ภาษาภูตบ้าน ในการพูด และวิญญาณสัมพะเวสี ก็สามารถพูดภาษาคุโบ๊สได้เพื่อใช้พูดกับเทพเจ้า ชั้นสูง แต่ไม่ใช่เมื่ออยู่ในหมู่ประเภทเดียวกัน

๕. จากท่อน

๕.๑ มหาตัมหาสังขยสูตรแปล ของ พระธรรมวราภรณ์ (เจริญ สุวฑฒโน)*

ภิกษุทั้งหลาย อาหารทั้งหลายเหล่านี้ ๔ อย่าง (เป็นไป) เพื่อความ ดำรงอยู่แห่งสัตว์ทั้งหลาย ผู้เกิดเป็นแล้ว (ภูตะ) หรือเพื่ออนุเคราะห์สัตว์ทั้งหลายผู้ แสวงหาความเกิด (สัมพะเวสี) อาหาร ๔ อย่างเป็นไฉน อาหารคือข้าวที่ทำให้เป็นคำ อันหยาบหรือละเอียด อาหารที่ ๒ คือ ผัสสะ อาหารที่ ๓ คือ มโนสัญเจตนา (ความ จงเจตนาแห่งใจ) อาหารที่ ๔ คือ วิญญาณ

* ปัจจุบัน คือ สมเด็จพระญาณสังวร

๕.๒ กุญแจชีวิต ของ จิตตกรโกโบกิกุขุ

ชีวิต คือความเป็นอยู่ สัตว์ทั้งหลายที่ได้ชีวิตมาทุกรูปทุกนาม แล้วแสวงหาชีวิตกันอยู่อย่างนี้ (สัมภเวสี) ในภพน้อยบ้าง ภพใหญ่บ้าง แสวงหาในทางที่ถูกบ้าง ในทางที่ไม่ถูกบ้าง ถ้าไปถูกทางก็พอจะเอาชีวิตเป็นสุขได้บ้าง (สุคติภูมิ) ถ้าไม่ถูกทางชีวิตก็ถล่มลงไปลึก (อบายภูมิ) ไม่สามารถที่จะถอนตนออกจากหล่มอันนั้นได้

๕.๓ มารธี่ตุศุตรมมันท์กัประกอบ โดย พระภิกษุ ปาสาทิโก

ในขณะที่ลูกช้างที่กำลังเจริญเติบโตอยู่ในครรภ์ของช้างพังเชือกนั้น ท่านเรียกว่า สัมภเวสี เพราะกำลังเป็นสัตว์ที่แสวงหาการเกิดที่ครบประการ ต่อเมื่อออกมาจากครรภ์ของช้างพังตัวนั้นแล้ว ท่านจึงเรียกว่า ช้างที่เกิดแล้ว (ภุตะ)

๕.๔ ไหว้องค์พระพุทธรูปได้บุญไหม ? โดย พระภิกษุ ปาสาทิโก

เพราะไม่รู้จักความหมายแห่งคำ สัมภเวสี จึงกลายเป็นมิจจาภิภูฐิฝ่าย สัสสคัทฏิฐิกันจนเต็มทั้งวัดเต็มทั้งบ้าน เพราะคนส่วนมากมีความคิดเห็นว่า สัมภเวสี คือดวงวิญญาณที่ออกจากร่างของคนที่ยายแล้ว เทียวเสาะแสวงหาที่เกิดใหม่

คำ สัมภเวสี จากที่ท่านแปลและอธิบายไว้ พอที่จะประมวลความหมายโดยย่อได้ดังนี้

๑. ผู้ที่ตายไปแล้ว แต่ยังไม่ได้เกิดในกำเนิดอื่น คู่กับผู้ที่เกิดแล้ว
๒. ผู้ที่ยังมีกิเลส เมื่อตายแล้ว ยังจะต้องเกิดต่อไปอีก คู่กับผู้ที่หมดกิเลสแล้วไม่ต้องเกิดอีกต่อไป

๓. สัตว์ที่มีภพไม่แน่นอน แผลกุศลไปถึง ได้แก่เบเรต ไปสวรรค์ก็ได้ ไปนรกก็ได้อยู่ในมนุษย์ก็ได้ คู่กับสัตว์ที่มีภพแน่นอน เช่น มนุษย์ เทวดา แผลกุศลไปไม่ถึง

๔. สัตว์ที่อยู่ระหว่างจะเกิด ได้แก่ สัตว์ที่ยังอยู่ในครรภ์ และในไข่
 คู่กับสัตว์ที่เกิดเต็มตัวแล้ว เช่น คนคลอดออกจากครรภ์แล้ว ไข่ออกจากไข่แล้ว

๕. ภายในกาย ซึ่งทำหน้าที่ไปเกิด มาเกิด คือ การตาย การเกิด ใน
 วิชาธรรมกาย

๖. สัตว์ในภพหนึ่ง ซึ่งอยู่ระหว่างมนุษย์ กับ อบาย ตามหลักโยคะ
 ศาสตร์

ส่วนสัตว์โลกนั้นเป็นความหมายที่กว้างเกินไป โดยความหมายข้อนี้
 รวมความหมายตั้งแต่ข้อ ๑ ถึง ๖ พร้อมทั้งคำที่คู่กันไว้ด้วย

กรมชลประทาน ในเมืองลับแล ในสมัยรัชกาลที่ ๕

โดย
อคฺล อ๋มโອซา

เมืองลับแล ปัจจุบันเป็นอำเภอในจังหวัดอุตรดิตถ์ เป็นที่อุดมสมบูรณ์ด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหาร ทั้งนี้เพราะประชาชนรู้จักและร่วมมือกันทำการทค่น้ำและส่งน้ำ หรือการเหมืองฝาย ซึ่งเป็นการชลประทานแบบหนึ่งขึ้นใช้ การทค่น้ำและส่งน้ำในเมืองลับแลนี้ แม้จะได้เริ่มจัดทำขึ้นในตอนกลางสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นเวลาไม่นานมานักก็ตาม แต่ก็คงทราบถึงพระเนตรพระกรรณพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างดี ดังจะเห็นได้จากในคราวเสด็จประพาสมณฑลฝายเหนือ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ ให้เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรการชลประทานในเมืองลับแล อนึ่ง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เสด็จประพาสเมืองพระร่วง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ นอกจากจะเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรการชลประทานนี้แล้ว ยังได้ทรงช่วยประชาชนทำฝายทั้งได้พระราชทานชื่อฝายอีกด้วย และในโอกาสนั้นก็ให้ทรงเปิดโรงเรียนที่ข้าราชการและประชาชนเรียกร่วมกันสร้างขึ้น แสดงให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์อันเนื่องมาจากการชลประทานที่ได้จัดทำขึ้นเป็นอย่างดี ปรากฏตามพระราชหัตถเลขาและพระราชนิพนธ์ที่ขอเชิญมา ดังนี้

จากพระราชหัตถเลขาคราวเสด็จมณฑลฝายเหนือ ในรัชกาลที่ ๕ วันที่ ๒๘ ตุลาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๐ (พ.ศ. ๒๔๔๔) เวลาเช้า ๑ โมง ได้ขึ้นม้าจ้านกรลำปาง (ออกจากเมืองอุตรดิตถ์) ไปตามถนนริมน้ำแล้วเลี้ยวขึ้นถนนอินทคีรีไปเมืองลับแล ระยะทาง ๒๐๐ เส้นเศษ ทั้งแต่ริมน้ำขึ้นไปเป็นที่น้ำท่วมและเป็นป่าแดง แล้วจึงถึงป่าไม้ ซึ่งเป็นที่ร่มมากกว่าที่แจ้ง ป่าไม้ริมถนนนี้เขาได้ห้ามไว้ข้างละ ๕ เส้น ไม่ให้ผู้โคกตัด พอออกจากป่าก็ถึงพลับพลาเมืองลับแล แลเห็นภูเขาทั้งเป็นกันเทือกใหญ่ยาว ที่ปากถนนนั้นก็มีบ้านเรือนตั้งขึ้นมากมายหลายหลัง ทั้งแต่พอพ้นจากบ้านนี้ไป ภูมิประเทศก็เปลี่ยน

แลดูเหมือนประเทศชวา ในมณฑลเปริยงการ์^๑ ถนนผ่านไปในท้องนา มีสายน้ำไปริมทาง บ้างข้ามไปบ้าง เป็นน้ำซึ่งปิดด้วยฝายให้ล้นมาตามลำราง เมื่อจะเปิดเขื่อนาแห่งไหนก็ตั้ง ทำนบเล็ก ๆ ให้น้ำขึ้นถึงนาได้ เมื่อน้ำมากเขาก็ไขให้ตกไปเสียได้ ต้นข้าวในท้องนาอ้วน ลิ่งและรวงใหญ่งามสะพรั่งสุดสายตา คิดว่าที่ชวาเป็นอันมาก แต่กระนั้นพวกราษฎรยังพูด ว่าที่นี่ฝนน้อยไป ไม้งามเหมือนปีกลาย การที่ฝนมากไปถ่านน้อยไป ไม่เป็นอันตรายทำให้เสีย ข้าวในนานั้นเลย คงจะได้ข้าวอยู่เสมอ เว้นแต่ฝนงามก็ กอข้าวก็ยิ่งใหญ่งามมากขึ้น เมื่อสุกที่นา ก็ถึงหมู่บ้านซึ่งล้วนเป็นสวนต้นผลไม้ มีหมากเป็นต้น ปลูกยึดเยียดกันเต็ม แน่น หมู่บ้านเช่นนี้คล้ายกันกับที่ชวา แต่ของเราดีกว่า ล้วนแต่เป็นต้นไม้มีผลทั้งสิ้น และเป็นหมู่ใหญ่ ๆ กว่า ที่ริมถนนก็ขึ้นข้าวและปลูกเรือนเป็นบ้าน ๆ ติดกันไป แปลก อย่างเดียวแต่เรือนสูงกับเรือนต่ำเท่านั้น แต่เป็นเรือนหลังใหญ่ ๆ เสาโต ๆ ไม่มีเรือนไม้ไผ่ เมื่อเข้าไปหมู่บ้านแล้วก็กลับออกท้องนาเช่นนั้นไปตลอดจนถึงเขา ที่ว่าการอำเภอตั้งที่เขา จำศีลเป็นเขาย่อม แต่ตั้งอยู่ในกลางทุ่ง ล้อมรอบวงมณี เขาตั้งพลับพลารับบนยอดเขา นั้น ซึ่งได้ซุกเป็นรางน้ำเดินรอบเขา และมีทางขึ้นหลายสายขึ้นได้ด้วยม้า บนพลับพลา นั้นแลเห็นแผ่นดินรอบเป็นทั้งดงงามมาก ราษฎรได้ตั้งขบวนแห่บ้องไฟแลปราสาทผึ้ง มี ข้างในขบวนนั้นถึง ๒๕ เชือก ราษฎรได้ขึ้นมาหาเป็นอันมาก แจกเสมาแลแจกเงินตาม สมควร ได้ปักหลักกลางยอดเขานั้นไว้เพื่อจะสร้างลับแลมีขุมน้อยด้วยศิลาแดงอันมีอยู่ มากในแถบนั้น แล้วจะได้เชิญพระเหลือ^๒ ซึ่งได้สร้างขึ้นใหม่ด้วยทองขบวนพระชินราช ซึ่งหล่อใหม่ตามแบบองค์เดิม ขึ้นมาให้ไว้เป็นที่สักการบูชาในเมืองลับแลนั้น ครั้นกิน ข้าวกลางวันแล้วมีเทศน์เรื่อง พระแทนศิลาอาสน์กัณฑ์ ๑ แล้วขึ้นข้างพลายเชียงอินทร์ ของเจ้านครเมืองแพร่ สูง ๕ ศอกเศษ ผูกสัปคับแมงดาเขียนทอง เครื่องข้างและเบาะ หมอนล้วนแต่ทำอย่างประณีต เจ้านายแลข้าราชการก็ขึ้นข้างทั้งสี่ ออกจากเขาจำศีลเพื่อ ไปดูฝายต้นน้ำ^๓ ระยะทางสัก ๕๐ เส้นเศษ อันการที่ทำฝายนั้นเขาฉลาดทำมาก ใช้แต่ หลักไม้สักเล็ก ๆ บักเรียงตลอดขวางลำห้วยลงไปเป็นชั้น ๆ ให้ลาดเทลงไปคล้ายรูปล้อก ที่กันด้วยซีเมนต์แล้วขนบด้วยไม้ไผ่ทั้งลำ กรด้วยกิ่งไม้กรวดทราย ฝายนั้นกว้างก้นน้ำอยู่ ประมาณ ๖ วา ๗ วา น้ำข้างในสูงกว่าข้างนอก ๕ ศอกเศษ เกือบ ๕ ศอก ถ้ามกาก็ไหล

ข้ามฝายไป ฝายนี่ว่าเป็นฝายเล็ก ๆ ลำห้วยกว้างประมาณสัก ๗ วา ๘ วา ฝายใหญ่ ๆ ยังมีอีกหลายแห่ง แต่ระยะทางไกลเวลาไม่พอจะไปดู ในเมืองลับแลนี้ว่ามีประมาณสัก ๓๐ ฝายกลับโดยทางเดิมมาจนถึงแยกถนนศรีพนม จึงได้เลี้ยวไปตามถนนศรีพนม ถนนนี้ไประหว่างท้องนาและสวน จนสิ้นเขตเมืองลับแลก็พอเข้าป่าเป็นแขวงเมืองทุ่งยั้ง

จากเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ เมื่อดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เมื่อวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๖ (พ.ศ. ๒๔๕๐) ข้าพเจ้าได้ไปเที่ยวที่ลับแล ออกจากอุตรดิตถ์ขึ้นม้าไปทางบ้านท่าอิฐ เดินตามถนนอินทโชนีไปเมืองลับแล พระศรีพนมมาศได้จัดแต่งที่พักไว้ที่ตำบลม่อนชิงช้า ที่ริมที่พักนี้พระศรีพนมมาศกับข้าราชการ และราษฎรที่ได้เรียโรกันสร้างโรงเรียนขึ้นโรงเรียนหนึ่ง ซึ่งขอให้ข้าพเจ้าเปิด ข้าพเจ้าได้เปิดให้ในเวลาบ่าย วันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ นั้น และให้นามว่า "โรงเรียนพนมมาศพิทยากร" แล้วได้เลยออกไปที่เขาม่อนจาศิล บนนอกเขานี้แลดูเห็นแผ่นดินโดยรอบได้ไกล มีทุ่งนาไปจนสุดสายตา แลเห็นเขาเป็นทิวเทือกซ้อนสลับเป็นชั้น ๆ ราวกับกำแพงนำคู่นักหนา

รุ่งเช้าวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ ข้าพเจ้ากับพวกที่ไปด้วยกันช่วยกันเริ่มถมทำนบปิดลำน้ำซึ่งอยู่ริมม่อนชิงช้า เป็นความคิดของพระศรีพนมมาศ จับทำฝาย ๔ ต่อไป เหมืองฝายในเขตเมืองลับแลนี้ พระศรีพนมมาศได้จัดทำขึ้นไว้มากแล้ว เป็นประโยชน์ในการเพาะปลูกมาก เพราะมีน้ำใช้ได้ตลอดปี ที่ลับแลบริบูรณ์มากทั้งไร่นาและสวน ผลไม้ต่าง ๆ หากินได้เสมอ นับว่าพระศรีพนมมาศเป็นนายอำเภอตัวอย่างยิ่งคนหนึ่ง

เพื่อให้ข้อความที่นำมาเสนอไว้ในตอนต้นว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังได้ทรงช่วยประชาชนทำฝาย ทั้งได้พระราชทานชื่อฝายอีกด้วยให้สมบูรณ์ จึงขอเชิญเรื่อง ระยะทางสมเด็จพระมหาสมณะ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส) เสด็จตรวจการคณะสงฆ์ ในมณฑลฝ่ายเหนือ พ.ศ. ๒๔๕๗ ตอนที่บรรยายถึงเรื่องดังกล่าว มาเสนอไว้ ดังนี้ วันที่ ๒๗ พฤศจิกายน ๒๔๕๗ เวลา ๓ โมงเช้าเศษ เสด็จอำเภอลับแล โดยรถยนต์พร้อมด้วยพระสงฆ์และข้าราชการ เข้า ๔ โมง ๔๐ นาที ถึงพลับพลาที่ประทับพัก พลับพลานี้เขาคกแก่งด้วยบรรดาคันไม้ใบไม้ต่าง ๆ

ทั้งนั้น โดยไม่ต้องเสียมูลราคา คู่ก็งามพอใช้ ทั้งเย็นสบายดีด้วย ตั้งอยู่ที่ติดกับที่ว่าการ
อำเภอ ฯ ระยะทางแก่จวนที่ประทับถึงอำเภอฉบับเลข ๒๒๐ เส้นเศษ รถเดิน ๑ ชั่วโมง
๓๘ นาที มีพระสงฆ์ราว ๑๕๐ รูป และข้าราชการ ราษฎร ราวพันคน คอยเฝ้ารับ
เสด็จ เสด็จลงจากรถแล้วที่นั่งแล้ว ทรงพระดำเนินจรอบบริเวณพลับพลา เพื่อให้ราษฎร
ได้เฝ้าทั่ว ๆ กัน แล้วเสด็จทอดพระเนตรฝ่ายสำหรับกันน้ำ ซึ่งสมเด็จพระบรมพิตรพระราช
สมภารเจ้า รัชกาลที่ ๕ พระราชทานชื่อไว้ว่า “ฝ่ายสมเด็จพระเจ้า” ฝ่ายนี้เขาทำในที่ที่
พื้นไม่เสมอกัน ลุ่ม ๆ ดอน ๆ สำหรับขังน้ำไว้แล้วไซ้ไปในนาและสวนในเวลาที่ต้องการ
ค้ำน้ำ ใหญ่ขนาด ๖-๗ วา ท่วงที่ก็ทำคล้ายทำนบ แต่ไม่ชันเหมือน ทำลาด ๆ ไซ้ไม้
ซุงที่เป็นชั้น ๆ กล้ายันโค เพื่อให้หน้าไหลที่ละน้อย เสด็จกลับมาประทับ ณ พลับพลา
ทรงปฏิสันถารแก่พวกราษฎร และผูกข้อมือเด็กอยู่จนเวลาเพล ประทับเสวยเพลที่นั่นพร้อม
ด้วยพระสงฆ์ผู้ตามเสด็จ และพระสงฆ์เจ้าถิ่น มีพวกราษฎรนำภัตตาหารมาถวายราว
๔๐๐ ราย เสวยแล้วประทานพระธรรมเทศนา.....
เมื่อจบพระธรรมเทศนาแล้วทรงยลา พระสงฆ์สวดอนุโมทนา ต่อไปพวกพระสงฆ์และ
ชาวบ้านถวายดอกไม้ธูปเทียน พระสงฆ์ที่เป็นเจ้าคณะและอธิการ พวกนั้นถวายของมีค่า
เป็นต้นว่าหมอนทำในเมืองนั้น ทรัพย์สินพระธรรมราชาจารย์ ผู้รั้งเจ้าคณะมณฑลว่า
คราวนี้ห้ามอย่าให้พระถวายของมีค่าต่อไป ก่อนนี้เคยตรัสห้ามทีหนึ่งแล้ว เข้าพระทัยว่า
จะทราบทั่วกันแล้ว พระสงฆ์อยู่ได้ปกครองอาตุลย์ช้วนหรือนัก ผู้เฒ่าเฒ่าและมีกำลัง
คงพอใจ ผู้ศักดิ์ไม่มีจะถวายจะต้องขวนขวายหรือทนเคื้อ เป็นความลำบากแก่เธอ
แล้วประทานของแจกแก่พระสงฆ์และพวกราษฎร แล้วเสด็จจากพลับพลาเที่ยวทอดพระ
เนตรวัดและภูมิตถสถานในเขavnั้น คือ วัดม่อนปราง วัดทุ่งเอียง ซึ่งพระครูบุญเจ้าคณะ
แขวงอยู่ วัดทองลับแล วัดคอยสัก ฝ่ายหลวง ฝ่ายนี้ใหญ่กว่าฝ่ายสมเด็จพระเจ้า ซึ่งทอด
พระเนตรเมื่อก่อนเสวย วัดอยู่ตามทางที่เสด็จผ่านไป ไม่ได้เสด็จเข้าทอดพระเนตรเพราะ
มีเวลาน้อย มีปะรำปลุก พระสงฆ์สวดถวายชัยมงคล พวกราษฎรคอยเฝ้าอยู่วัดละมาก ๆ
ทรงสั่งให้หยุดรถทรงปฏิสันถาร และประทานของแจกเรื่อยไป

๑. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสชวา (ปัจจุบันคืออินโดนีเซีย) ๓ ครั้ง คือ

ครั้งที่ ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๓

ครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๘ และ

ครั้งที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ ก่อนเสด็จมณฑลฝ่ายเหนือคราวนี้ ๔ เดือนเศษ

และในคราวนี้ ได้มีข้อความกล่าวถึงเมืองเปริยงการ์ ตามจดหมายเหตุระยะทางเสด็จพระราชดำเนินประพาสประเทศชวาตอนหนึ่งว่า วันที่ ๒๘ มิถุนายน รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๐ (พ.ศ. ๒๔๔๔).....ครั้นได้เวลาเช้า ๑ โมง ๕๘ นาที รถไฟออกจากสแตชั่นเมืองบันดอง ไปตามระยะทางทิศตะวันออก หยุดพักที่สแตชั่นจิตยาลังกา ๕ นาที ที่จิมมาต ๕ นาที ที่มารุงบันเครก ๑๐ นาที เพื่อจะสวนกับรถเอกซ์เพรสที่นั่น แล้วเดินต่อไปไม่ได้หยุดแห่งใด ระยะทางตอนนี้เป็นที่เขาน้ำให้ไหลทำให้เป็นประโยชน์ได้ ไม่มีที่ว่างเปล่าแม้แต่เขาสูง ๆ ก็ทำไร่ทำนาขึ้นเป็นคัน ๆ ให้น้ำให้ไหลท่วมพอรักษาต้นข้าวได้ตลอดการเพาะปลูกข้าว ไม่ต้องมีนียมเวลาฤดูใด ตามนาแลเห็นต้นข้าวขนาดต่าง ๆ ตั้งแต่แรกปักไปจนที่เกี่ยวแล้วก็มี ที่บนเขาสูง ๆ ขึ้นไปก็ทำได้จนเกือบถึงยอด นำสรรเสริญยิ่งนัก.....เวลาบ่าย ๑ โมง ๔๑ นาที ออกรถไฟต่อไปตามระยะทางหยุดพักตามสแตชั่นต่าง ๆ คือที่บ้านวา ๕ นาที ที่จิปารี ๔ นาที ระยะทางตอนหลังนี้ข้างต้นๆ เป็นทางเลียบริมเขาบ้าง จนตอนปลายเป็นที่ลุ่มมาก ในตอนมณฑลเปริยงการ์ ซึ่งเป็นเมืองมีเขามาก การเพาะปลูกไร่นาบริบูรณ์ดังกล่าวนั้นแล้ว จนตอนปลายเข้าเขตมณฑลบันโยมาศเป็นที่ลุ่มมากการไร่นาเพาะปลูกน้อย เป็นที่รกร้างลุ่มไปโดยมาก

๒. พระเหลื่อ ตามตำนานปรากฏว่า ในสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชที่ ๑ (พระเจ้าลิไทย) ได้รวบรวมเศษทองที่เหลือจากการหล่อพระพุทธรชินราช มาหล่อพระขึ้นอีกหนึ่งองค์หน้าตักกว้างสองเศษ เป็นพระปางมารพิชัย เศษทองที่เหลือจากหล่อพระเหลื่อเอามาหล่อพระอัครสาวก คือพระสารีบุตร และพระโมคคัลลาน์ ขึ้นอีก ๒ องค์ประดิษฐานอยู่ที่หน้าพระวิหารพระพุทธรชินราชเจียงไปทางใต้ ในระหว่างคันโพธิ์สามเส้า

บนแท่นชุกชี ซึ่งเป็นที่หล่อพระ ๓ องค์ คือ พระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ พระศรีศาสตรา ซึ่งชาวเมืองเรียกว่า “โพธิ์สามเสา” มาจนทุกวันนี้

ในโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสมณฑลฝ่ายเหนือคราวนี้ ได้ทรงหล่อพระพุทธชินราชจำลองขึ้นที่วัดพระศรีมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก เพื่อเชิญมาเป็นพระประธานในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตร ได้ทรงปลูกต้นไม้โพธิ์ทรงที่หล่ออีกต้นหนึ่ง ต่อต้นไม้โพธิ์สามเส้าลงมาทางใต้ แล้วทรงหล่อพระเหลือจำลองอีกหนึ่งองค์ ซึ่งโปรดให้เชิญมาประดิษฐานไว้บนเขาม่อนจำศีล เป็นที่สักการะของชาวเมืองลับแลมาจนบัดนี้

๓. ฝ่ายแห่งนี้ คือฝ่ายหลวง ซึ่งได้กล่าวไว้ในเรื่องระยะทางสมเด็จพระมหาสมณะเสด็จตรวจการคณะสงฆ์ในมณฑลฝ่ายเหนือ พ.ศ. ๒๔๕๗ กันห้วยแม่พล่อง ลำน้ำสำคัญที่สุดในอำเภอลับแล อยู่เหนือที่ตั้งอำเภอขึ้นไป ๒ กม. เศษ โดยที่เป็นฝ่ายกิ่งถาวรขนาด้วยไม้ไผ่ ทรุด้วยกิ่งไม้กรวดทราย ดังกล่าวมาแล้ว จึงถูกน้ำนองในเดือนตุลาคม ๒๔๖๐ ซึ่งมีมากเป็นประวัติการณ์พัดขาดเสียหาย กรมชลประทานเมื่อยังเป็นกรมทตน้ำ ได้ซ่อมแซมให้พอใช้การได้ใน พ.ศ. ๒๔๖๑ และได้สร้างเป็นฝ่ายถาวรขึ้นใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๒ ฝ่ายหลวงนี้ทคน้ำส่งให้พื้นที่เพาะปลูก ๕๐๐ ไร่ ได้ซ่อมแซมใหญ่ใน พ.ศ. ๒๔๕๕

๔. ฝ่ายแห่งนี้ คือฝ่ายสมเด็จพระ ที่ในเรื่องระยะทางสมเด็จพระมหาสมณะ เสด็จตรวจการคณะสงฆ์ เรียกฝ่ายสมเด็จพระเจ้า อยู่บริเวณอำเภอลับแล กันห้วยปู่เจ้า ซึ่งเป็นสาขาของห้วยแม่พล่อง กรมชลประทานได้สร้างเป็นฝ่ายถาวรขึ้นใหม่เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๕๕ ทคน้ำส่งให้พื้นที่เพาะปลูกได้ ๕๐๐ ไร่

นอกจากฝ่ายหลวงและฝ่ายสมเด็จพระแล้ว กรมชลประทานยังได้สร้างฝ่ายถาวรขึ้นแทนฝ่ายเดิมในห้วยแม่พล่อง อำเภอลับแล อีก ๒ แห่ง คือฝ่ายตาก อยู่ตอนล่างติดต่อกับเขตอำเภอเมืองอุตรดิตถ์ และฝ่ายเก่นอ้าย อยู่ทางเหนือหน้า เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒ และ ๒๔๕๘ โดยช่วยพื้นที่เพาะปลูกได้ ๓,๐๐๐ ไร่ และ ๑,๐๐๐ ไร่ ตามลำดับ

๕. ที่ถูกเป็นรัชกาลที่ ๖ เพราะเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ นั้น ฝ่ายสมเด็จพระนเรศวรมหาราชยังไม่ได้สร้าง จึงไม่ได้ทรงกล่าวถึง มาสร้างระหว่างพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ ซึ่งได้ทรงเริ่มถมทำนบช่วยด้วย.

พิมพ์ครั้งที่ ๑ ในชลกร

เมษายน ๒๕๐๘

พิมพ์ครั้งที่ ๒ ในชลประทาน

ตุลาคม ๒๕๑๖

พิมพ์ครั้งที่ ๓ ในการฉาบปกิฉพแม่ชัน อัมโธชา

๒๖ พฤษภาคม ๒๕๒๕

การเปลี่ยนแนวของแม่น้ำเจ้าพระยา จากบางแก้วถึงบางไทร

โดย

อคฺล อัมโสภา

การเปลี่ยนแนวของแม่น้ำเจ้าพระยาในตอนต่าง ๆ นั้น ส่วนใหญ่เกิดจากการชุกคลองลัดระหว่างคิ่งของแม่น้ำเจ้าพระยาเอง เพื่อต้องการให้ระยะทางสั้นเข้า การคมนาคมจะได้สะดวกและรวดเร็วขึ้น การชุกคลองลัดนี้หากไม่สามารถควบคุมน้ำที่จะให้ไหลผ่านคลองได้ น้ำย่อมกักเซาะคลองลัดซึ่งเป็นทางตรงให้กว้างออกไปและลึกลง ในขณะเดียวกันแม่น้ำเดิมซึ่งเป็นทางอ้อมก็จะแคบเข้าและตื้นขึ้น จนถึงระยะหนึ่งคลองลัดก็จะเปลี่ยนสภาพจากคลองกลายเป็นแม่น้ำ ส่วนแม่น้ำเดิมก็จะเปลี่ยนในทางตรงกันข้ามคือจากแม่น้ำเป็นคลองไป การเปลี่ยนแนวในลักษณะเช่นนี้ เมื่อเปลี่ยนไปแล้วก็แล้วกัน และใช้แนวที่เปลี่ยนใหม่เป็นแนวแม่น้ำ ไม่มีข้อยุ่งยากในการเรียกชื่อทั้งแนวเดิมและแนวใหม่

แต่การเปลี่ยนแนวแม่น้ำจากสามแยกบางไทร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ขึ้นไป มีข้อยุ่งยากทั้งในการเรียกชื่อและแนวแม่น้ำ ดังจะเห็นได้จากแผนที่ มาตราส่วน ๑:๕๐,๐๐๐ ของกรมแผนที่ทหารบก ฉบับที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน ซึ่งพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔ (สำรวจ พ.ศ. ๒๔๙๗-๒๔๙๘) ใช้ชื่อแม่น้ำทั้งที่แยกไปบางปะอินทางตะวันออก และสีกุกทางตะวันตก ว่าแม่น้ำเจ้าพระยาทั้งสองทางเมื่อคุยต่อขึ้นไป แม่น้ำทางตะวันออกคงเรียกแม่น้ำเจ้าพระยา ผ่านเกาะเมืองอยุธยา ตั้งแต่บ่ออมเพชรไปถึงหัวแหลม แล้วผ่านบ้านใหม่ไปออกที่วัดจุฬามณี ในท้องที่อำเภอบางบาล ส่วนทางตะวันตกจากสีกุกขึ้นไปลำน้ำมีขนาดลัดลงเรียกแม่น้ำบางบาล และตอนที่ผ่านอำเภอบางบาลก่อนจะออกไปที่วัดจุฬามณี เรียกคลองบางบาล

ครั้นค้นแผนที่ซึ่งพิมพ์ก่อนขึ้นไปคือพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๘ (พิมพ์ตามต้นฉบับเดิม พ.ศ. ๒๔๖๙ ตำรวจ พ.ศ. ๒๔๕๙) แม่น้ำที่แยกไปทางตะวันออกหามีชื่อเขียนไว้ไม่ และตอนจากบ้านใหม่ขึ้นไปถึงวัดจุฬามณี ก็มีขนาดเล็กเป็นเพียงคลองเรียกคลองบ้านกุ่ม ส่วนที่แยกไปทางตะวันตก ยังคงเรียกแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำจากสี่กุกขึ้นไปถึงวัดจุฬามณี จะไม่ได้เขียนชื่อไว้ แต่ก็มีขนาดกว้างกว่าในฉบับพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔ มาก เห็นชัดว่าเป็นแม่น้ำ เข้าใจว่าในสมัยนั้นคงเรียกตอนนั้นว่า แม่น้ำเจ้าพระยาด้วย ถ้าไม่เรียกแม่น้ำเจ้าพระยาก็คงขาดตอนไป เพราะเรียกทางที่ลงมาบ้านใหม่ ว่าคลองบ้านกุ่มเสียแล้ว

จากเรื่องอุทกภัยในลุ่มน้ำเจ้าพระยา ซึ่งหลวงสินธุกิจปริชา* เรียบเรียงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๖ มีกล่าวไว้ตอนหนึ่งดังนี้ :-

“เมื่อแม่น้ำเจ้าพระยาได้ไหลผ่านพื้นที่ราบนี้มา ก็ได้แตกแขนงใหญ่ออกเป็น ๓ แขนงด้วยกันคือ

ก. แม่น้ำสุพรรณบุรี แยกออกทางฝั่งขวาที่อำเภอวัดสิงห์ จังหวัดชัยนาท แล้วไหลผ่านจังหวัดสุพรรณบุรี ไปออกทะเลที่สมุทรสาคร

ข. แม่น้ำน้อย แยกออกทางฝั่งขวาที่ตอนใต้จังหวัดชัยนาท และไหลขนานไปกับแม่น้ำเจ้าพระยา แล้วเลี้ยวเข้าบรรจบกันที่ตำบลสี่กุก อำเภอบางบาล จังหวัดอยุธยา

ค. แม่น้ำลพบุรี แยกออกทางฝั่งซ้ายที่บางพุทรา จังหวัดสิงห์บุรี ไหลผ่านจังหวัดลพบุรีไปบรรจบกับแควป่าสักที่จังหวัดอยุธยา ครั้นแล้วจึงไหลรวมกันไปบรรจบกับแม่น้ำเจ้าพระยา ที่อำเภอราชคราม (คืออำเภอบางไทรปัจจุบัน) จังหวัดอยุธยา”

ข้อความข้างบนนี้จะเห็นได้ว่า ในระยะนั้นเรียกลำน้ำจากสี่กุกขึ้นไปถึงวัดจุฬามณี ว่าแม่น้ำเจ้าพระยา และจากบางไทรไปบางปะอิน เกาะเมืองอยุธยา ว่า แม่น้ำป่าสัก

จากแผนที่ทั้ง ๒ ฉบับ พอจะกล่าวได้ว่า แม่น้ำเจ้าพระยาจากวัดจุฬามณี ซึ่งเรียกตามแผนที่ฉบับพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๘ ว่า ปากคลองบ้านกุ่ม และพิมพ์เมื่อ พ.ศ.

* หลวงสินธุกิจปริชา (วงศ์ กุลพงศ์) นายช่างใหญ่กรมชลประทาน ซึ่งต่อมาได้เลื่อนขั้นเป็นอธิบดี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐ เป็นผู้เรียบเรียงและบรรยายวิชาวิศวกรรมชลประทาน เป็นคนแรกในประเทศไทย

๒๕๐๔ ว่า ปากคลองบางบาล ลงมาถึงบางไทร ได้เปลี่ยนแนวที่เคยลงทางอำเภอบาง-บาล สึกูก มาทางบ้านใหม่ เกาะเมืองอยุธยา บางปะอิน ในระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๕ ถึง พ.ศ. ๒๔๙๗ แต่จะเปลี่ยนแน่นอนเมื่อใต้นั้นยังหาหลักฐานไม่พบ

เป็นที่ทราบกันดีว่า พระนรศรีอยุธยา ที่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) ทรงสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๙๙๓ นั้น สร้างขึ้นบริเวณที่แม่น้ำสายใหญ่ ๓ สาย คือ แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำลพบุรี และแม่น้ำป่าสัก มาประสมกัน ซึ่งทรงเห็นว่าเป็นที่สำคัญ เพราะนอกจากจะเป็นที่บริบูรณ์ด้วยข้าวปลาอาหารแล้ว ยังเป็นประตูบ้านของเมืองเหนือทั้งปวงอีกด้วย แนวของแม่น้ำทั้ง ๓ สาย ในเวลานั้นคงเป็นดังนี้ แม่น้ำลพบุรี ไหลลงมาจากเหนือทางลำน้ำบ้านม่วง มาถึงมุกพระนคร ตรงทิศตะวันออกเฉียงเหนือที่วัดแม่นางปลื้ม แล้วเลี้ยวไปทางตะวันตกตามคลองเมือง ซึ่งขณะนั้นยังเป็นลำน้ำใหญ่ เป็นแม่น้ำค้ำเหนื่อของพระนคร ไปบรรจบกับแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งไหลลงมาจากตะวันตกเฉียงเหนือ ทางบ้านใหม่ที่หัวแหลม มุกพระนครทางตะวันตกเฉียงเหนือ แล้วแม่น้ำเจ้าพระยาไหลลงมาจากทิศใต้เป็นแม่น้ำค้ำตะวันตกของพระนคร ถึงมุกพระนครทางตะวันตกเฉียงใต้ จึงเลี้ยวไปทางตะวันออกเป็นแม่น้ำค้ำใต้พระนคร ไปบรรจบกับแม่น้ำป่าสัก ซึ่งไหลมาจากตะวันออกทางคลองข้าวสาร หน้าวัดสุวรรณคदारารามเดี๋ยวนี้ ที่บ่อมเพชร มุกพระนครทางตะวันออกเฉียงใต้ ต่อจากนั้นแม่น้ำเจ้าพระยาจึงไหลลงทางใต้ เมื่อผ่านบางปะอินแล้วเลี้ยวไปทางตะวันตกไปออกบางไทร

พระนรศรีอยุธยาเมื่อแรกสร้างมีแม่น้ำเพียง ๓ ค้ำ คือ ค้ำเหนื่อแม่น้ำลพบุรี ค้ำตะวันตก และค้ำใต้แม่น้ำเจ้าพระยา ส่วนค้ำตะวันออกนั้นแม่น้ำป่าสักยังไหลลงทางคลองหันตรา (บางแห่งว่าทางคลองวัดเคิมซึ่งเดี๋ยวนี้เป็นคลองแยกจากคลองหันตราอีกที่หนึ่ง) มาออกคลองข้าวสารยังอยู่ห่างจากพระนคร จึงได้ขุดลำคูชื่อหน้า คือ แม่น้ำป่าสักในปัจจุบัน จากแม่น้ำลพบุรีตรงมุกพระนครทางตะวันออกเฉียงเหนือมาออกแม่น้ำที่บ่อมเพชร เป็นลำน้ำค้ำตะวันออกของพระนคร เป็นอันว่าพระนรศรีอยุธยาเป็นเกาะมีลำน้ำล้อมรอบทั้ง ๔ ค้ำ ตั้งแต่นั้นมา

แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำลพบุรี และแม่น้ำป่าสัก บริเวณพระนครศรีอยุธยา ทั้ง ๓ สายนี้ มีการเกี่ยวโยงถึงกันและกันมาก และต่างก็เปลี่ยนแนวใหม่ด้วยกันทั้งนั้น หากจะไม่นำการเปลี่ยนแนวของแม่น้ำลพบุรีและแม่น้ำป่าสัก มากล่าวไว้ด้วย ก็ดูเรื่องนี้ จะขาดความสมบูรณ์ไป ครั้นจะนำมารวมกล่าวไว้เรื่องก็จะยาวไป และที่สำคัญก็อาจเขียนเรื่องนี้ไม่ทันเวลา ฉะนั้น จึงขอนำไปกล่าวเป็นเรื่องหนึ่งในโอกาสต่อไป

เมื่อกล่าวมาถึงตอนนี้ ข้อความในตอนต้นที่ว่า แม่น้ำเจ้าพระยาจากบ้านใหม่ ผ่านเกาะเมืองอยุธยา บางปะอิน มาบางไทร เป็นแนวที่เปลี่ยนใหม่ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๔ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๗ กลับกลายเป็นแนวเดิมไป ส่วนแนวแม่น้ำทางอำเภอบางบาล สี่กุก บางไทร ก็กลายเป็นแนวใหม่ของแนวใหม่อีกชั้นหนึ่ง

ในเมื่อการดังกล่าวกลายเป็นเช่นนี้ ทั้งได้พบจากตำนานกรุงเก่าที่พระยาโบราณราชธานินทร์เรียบเรียงขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ ตอนหนึ่งว่า

“ต่อมาในราว ๕๐-๖๐ ปี ล่วงมานี้ มีทางน้ำเกิดขึ้นใหม่แยกจากแม่น้ำเจ้าพระยาที่ข้างวัดจุฬา ตำบลบ้านกุ่ม สายน้ำพัดแรงจัด กัดคลองลึกกว้างมาบรรจบแม่น้ำบ้านใหม่ มะขามหย่องเป็นทางตรง”

ซึ่งแสดงโดยชัดเจนว่า คลองบ้านกุ่มไม่ใช่แม่น้ำเดิม และคลองนี้มีขึ้นเมื่อ ราว พ.ศ. ๒๔๐๐ นี้เอง ฉะนั้น แนวแม่น้ำตอนเหนือบ้านใหม่จึงขาดหายไป

ได้พบข้อความเกี่ยวกับแม่น้ำตอนเหนือบ้านใหม่นี้ ในเรื่องปีคน้ำบางแก้ว จากพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงนิพนธ์ไว้ตอนหนึ่ง ดังนี้

“ในปีระกาเบญจศกนั้น* โปรดให้เจ้าพระยาอมราช (น้อย) ซึ่งได้เลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยาอภัยภูธรที่สมุหนายก เมื่อเจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ (กุน) ถึงอสัญกรรม เป็นแม่กองเกณฑ์คนเมืองนครราชสีมา ตลอดจนเมืองเวียงจันทน์ และหัวเมืองฝ่ายตะวันออก

* พ.ศ. ๒๓๕๖

ออกเมืองนครราชสีมาออกไป เข้ามาระดมกันทำงานบักน้ำที่เมืองอ่างทอง เพื่อจะให้
สายน้ำไหลเข้าทางคลองบางแก้วซึ่งสิ้นเงิน ให้กลับไปใช้เรือเดินได้ตลอดปีดังก่อน

เนื้อความที่กล่าวในพระราชพงศาวดารตรงนี้ ผู้ที่ไม่ได้ทราบเรื่องทางน้ำใน
ประเทศนี้แต่โบราณมา แม้จะไปดื่มน้ำที่คลองบางแก้วในเวลานี้น่าจะประหลาดใจว่า ทำไมจึง
เกณฑ์คนเข้ามาทำงานบักน้ำแม่เจ้าพระยาในครั้งนั้น อันความจริงที่เป็นมาแต่เดิมนั้น
ลำแม่น้ำเจ้าพระยาไม่ได้ลงทางหน้าเมืองอ่างทองทุกวันนี้ ลำแม่น้ำเข้าทางบางแก้วมาทาง
คลองเมืองกรุงเก่า ลงทางวัดพุทไธศวรรย์ มาออกตรงบ่อมเพชร แม่น้ำตอนใต้บางแก้ว
เดิมเป็นแต่คลองขุดมาต่อลำแม่น้ำน้อย แต่สายน้ำมาเดินเสียทางคลองขุดนี้ก็แผ่นดิน
กว้างลึกออกไปเป็นลำแม่น้ำ ทางบางแก้วจึงสิ้นเงินขึ้นทุกทีจนใช้เรือไม่ได้ในฤดูแล้ง
ด้วยเหตุนี้ จึงไปทำงานบักทางใหม่ซึ่งน้ำกัด ประสงค์จะให้สายน้ำกลับไปเดินทางบาง
แก้วซึ่งเป็นลำน้ำเดิม แต่ทำนบซึ่งทำเมื่อปีระกาเบญจศกนั้นทานกำลังไม่อยู่ ถึงฤดูน้ำ
เหนือหลากทำนบก็พังไม่ได้ประโยชน์ดังคาด สายน้ำลำแม่น้ำเจ้าพระยาจึงลงมาทางเมือง
อ่างทองจนทราบเท่าทุกวันนี้

จากพระนิพนธ์นี้เป็นอันได้ความว่า แม่น้ำเจ้าพระยาแต่เดิมลงทางคลองบางแก้ว
เกี้ยววัน แต่บริเวณพระนครศรีอยุธยา หากแม่น้ำลงทางคลองเมืองก็ต้องมาจากลำน้ำบ้านม่วง
ซึ่งเป็นแม่น้ำลพบุรีสายเดิม แม่น้ำลพบุรีสายเดิมจะต้องมาบรรจบแม่น้ำเจ้าพระยาอย่างน้อย
ก็ต้องไม่ต่ำกว่าวัดรนายกรังสรรค์ อำเภอบางปะหัน ปากคลองบ้านม่วงในปัจจุบัน ซึ่ง
อยู่เหนือพระนครขึ้นไปมากไม่ใช่แม่น้ำ ๓ สาย มาประสมกันที่บริเวณพระนคร

ในตำนานกรุงเก่านี้เอง ได้พบข้อความที่กล่าวถึงลำน้ำบ้านใหม่ อีกตอน
หนึ่งว่า

“แม่น้ำอีกสายหนึ่งแยกจากแม่น้ำเจ้าพระยา ที่บางแก้วลงบางนางร้า มาทุ่ง
บ้านนนทรี ออกปากน้ำฟุคเล่า บรรจบแม่น้ำสายที่มาจากแม่น้ำลพบุรี ที่มุมพระนคร
ด้านตะวันออก ซึ่งเรียกว่าหัวแหลมนั้น”

เมื่อพิจารณาแผนที่ฉบับสำรวจเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ จะเห็นว่า แนวลำน้ำบ้านใหม่ คือ คลองบางแก้ว และก่อนจะบรรจบแม่น้ำลพบุรีที่อำเภอมหาราช เลี้ยวลงคลองบ้านแจ้ง คลองบางนางรำ คลองบ้านรี คลองนนทรี ซึ่งแผนที่ฉบับสำรวจต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗-๒๔๕๘ เรียก ๒ คลองหลังนี้ว่า คลองบางแพ่งมาออกบ้านใหม่ ผ่านคลองพุดเล่าซึ่งเรียกว่าปากน้ำพุดเล่า มาหัวแหลม ตรงตามทีกกล่าวไว้ในตำนานกรุงเก่า และเมื่อยังหาหลักฐานที่ตึกว่าไม่ได้ ฉะนั้น ในชั้นนี้จึงขอสันนิษฐานว่าลำน้ำบ้านใหม่คือแม่น้ำเจ้าพระยาเดิม ที่ลงทางบางแก้วมาพระนครศรีอยุธยาไปก่อน ถ้านำเอาข้อความในสารานุกรมที่จาก ๔๕ ที่กล่าวถึงแม่น้ำน้อย ไว้ตอนหนึ่งว่า

“มีแม่น้ำน้อย (ที่ตึกเมืองสรรค) อีกสายหนึ่งมาใกล้กับแม่น้ำเจ้าพระยา ที่บ้านอ่างทองข้างใต้บางแก้ว แล้วลงมาผ่านบ้านป่าโมกมาออกแม่น้ำเจ้าพระยาที่บางไทร” และอีกตอนหนึ่งว่า “อยู่มาคงเป็นเพราะชุกคลองลัดจากแม่น้ำเจ้าพระยา จากบางแก้วมาทะลุแม่น้ำน้อย ใกล้ ๆ บ้านอ่างทอง ตั้งแต่ในสมัยกรุงศรีอยุธยา”

มาประกอบกับพะที่จะประมวลเรื่องการเปลี่ยนแนวของแม่น้ำเจ้าพระยา จากบางแก้วถึงบางไทร ได้ตามลำดับดังนี้

เดิมแม่น้ำเจ้าพระยาไหลลงมาทางบางแก้ว คลองบ้านแจ้ง คลองบางแพ่ง มาออกบ้านใหม่ ผ่านพระนครศรีอยุธยา บางปะอิน มาบางไทร

ครั้นในสมัยอยุธยาได้ชุกคลองลัดจากบางแก้ว ลงมาบรรจบแม่น้ำน้อยที่อ่างทอง ซึ่งอยู่ใต้ลงไปเล็กน้อย คลองลัดในแผนที่แสดงไว้ชัดเจนว่าชุกออกจากท้องคู้ น้ำจึงไหลลงทางคลองลัดแรงทำให้แม่น้ำทางบางแก้วลงไปคั้นเขินโดยลำดับ มาจนปลายสมัยอยุธยา หรือต้นสมัยรัตนโกสินทร์ แม่น้ำเจ้าพระยาจึงเปลี่ยนแนวมาทางแม่น้ำน้อยสายเดิม คือจากบางแก้ว มาป่าโมก วัตถุประสงค์ บางบาล สีสุก มาบรรจบกับแม่น้ำตามแนวเดิมที่บางไทร นับเป็นการเปลี่ยนครั้งที่ ๑

ด้วยเหตุที่เกาะเมืองอยุธยาเป็นที่รวมของแม่น้ำใหญ่ถึง ๓ สาย นอกจากนี้ยังยังมีคลองหัวสะพานซึ่งชุกขึ้นในสมัยอยุธยา และคงเป็นคลองขนาดใหญ่ เพราะปรากฏว่า

ในสมัยนั้นมีเกาะมหาพราหมณ์ อยู่ในคลองนี้ ชุกจากแม่น้ำน้อยสายเดิมที่ได้อำเภอบางบาลมาต่อกับแม่น้ำเจ้าพระยาที่ไต่บ้านใหม่ ฉะนั้น แม่น้ำเจ้าพระยาที่ลงทางบางแก้วจะตันเขินกลายเป็นคลองไป แม่น้ำตอนไต่บ้านใหม่ลงมาจึงยังคงเป็นแม่น้ำน้อย ทั้งความทรงจำที่ว่า พระนครศรีอยุธยาตั้งอยู่บนแม่น้ำเจ้าพระยาได้มีมาช้านาน แม้ในแผนที่จะไม่ได้เขียนชื่อแม่น้ำเจ้าพระยากำกับแนวแม่น้ำไว้ สามัญชนก็ยังคงเข้าใจและเรียกว่าแม่น้ำเจ้าพระยาอยู่ตามเดิม

ต่อมาประมาณ พ.ศ. ๒๔๐๐ ได้ชุกคลองบ้านกุ่มจากวัดจุฬามณี เป็นคลองลัดมาลงแม่น้ำที่บ้านใหม่ แล้วยังชุกออกจากท้องคุ้งเช่นเดียวกัน น้ำไหลลงทางคลองนี้แรงและเชี่ยวจัด ทำให้แม่น้ำทางอำเภอบางบาลตันและแคบเข้า ในเวลาไม่ถึงร้อยปี แม่น้ำเจ้าพระยาจากวัดจุฬามณี ก็เปลี่ยนแนวกลับมาจากบ้านใหม่ เกาะเมืองอยุธยา บางปะอิน บางไทร ซึ่งเป็นแม่น้ำเดิม นับเป็นการเปลี่ยนเป็นครั้งที่ ๒ และยังคงเป็นอยู่มาจนทุกวันนี้

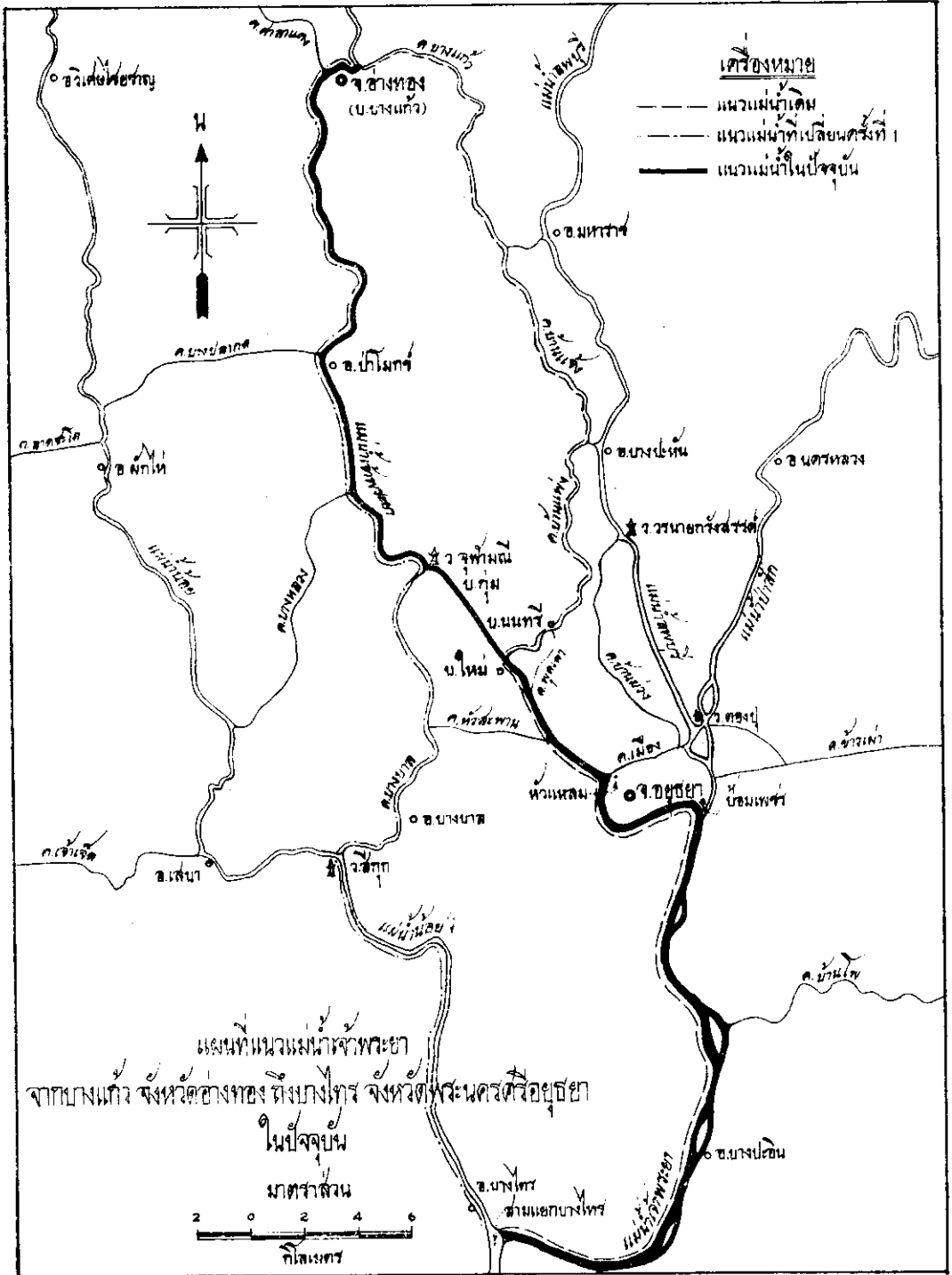
ที่สี่ก็เช่นเดียวกับที่เกาะเมืองอยุธยา โดยเป็นที่รวมของแม่น้ำสี่กุก ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของแม่น้ำน้อยในปัจจุบัน และแม่น้ำน้อยสายเดิมซึ่งเป็นแม่น้ำเจ้าพระยาที่เปลี่ยนเป็นครั้งที่ ๑ และเป็นคลองบางบาลในปัจจุบัน ฉะนั้น แม่น้ำทางคลองบางบาลจะตันเขิน แม่น้ำจากสี่กุกลงมาบางไทรก็ยังคงเป็นแม่น้ำน้อยและก็เพิ่งเปลี่ยนมาไม่นาน ในแผนที่ฉบับพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔ จึงยังคงเรียกว่าแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นอันว่าในแผนที่ฉบับนี้ แม่น้ำเจ้าพระยามี ๒ ทาง ดังกล่าวมาแล้วในตอนต้น

เป็นที่น่ายินดีว่าในอักษรานุกรมภูมิศาสตร์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๑ ซึ่งพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖ ได้เรียกแม่น้ำน้อยต่อจากสี่กุกมาจนออกบางไทร นับว่าเป็นไปตามหลักวิชาการ เช่น ที่หลวงสินธุกิจปริชา เคยเรียกแม่น้ำจากบ่อมเพชรผ่านบางปะอินมาบางไทร ในเมื่อแม่น้ำเจ้าพระยายังลงทางบางบาล สี่กุก บางไทร ว่า แม่น้ำป่าสัก

เรื่องนี้ขอจบลงด้วยข้อความว่า การเปลี่ยนแนวของแม่น้ำเจ้าพระยาจากบางแก้วถึงบางไทร เปลี่ยนโดยการชุกคลองลัดจากแม่น้ำเจ้าพระยา ไปต่อกับแม่น้ำสายอื่นทั้ง ๒

คราว และมีข้อยุ่งยากในการเรียกชื่อทั้งแนวเดิมและแนวใหม่ เป็นข้อแตกต่างไปจากการเปลี่ยนแนวของแม่น้ำเจ้าพระยาในตอนอื่น ๆ แต่ก็หวังว่าจากเรื่องนี้พอที่จะช่วยให้ข้อยุ่งยากบรรเทาลงไปได้บ้าง.

- พิมพ์ครั้งที่ ๑ ในชลกรฉบับรับน้องใหม่ ๒๕๑๒
- พิมพ์ครั้งที่ ๒ ในสายชล ปีที่ ๒ เล่มที่ ๕ ตุลาคม ๒๕๑๒
- พิมพ์ครั้งที่ ๓ ในที่ระลึกงานสังสรรค์นักเรียนช่างชลประทานรุ่น ๘-๑๐
๒๒ เมษายน ๒๕๑๕
- พิมพ์ครั้งที่ ๔ ในบทความบางเรื่องของแผนกสถิติวิจัย ๒๗ มิถุนายน ๒๕๑๕
- พิมพ์ครั้งที่ ๕ ในบทความบางเรื่องของแผนกสถิติวิจัย พิมพ์ครั้งที่ ๒
๒๗ มิถุนายน ๒๕๑๖
- พิมพ์ครั้งที่ ๖ ในการฉาปนกิจศพ แม่ชื่อน อัมโสภา ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๒๕

ลุ่มน้ำแม่กลอง

จาก

โครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่กลอง

โดย

อคต อิมโອชา

โครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่กลอง

เขื่อนวชิราลงกรณ ซึ่งกั้นแม่น้ำแม่กลองที่อำเภอท่าม่วง ใต้ที่จังหวัดกาญจนบุรีลงมา ๑๔ กิโลเมตรนั้น เป็นเสมือนหัวใจของโครงการแม่กลองใหญ่ สร้างขึ้นเพื่อทดน้ำส่งให้ทุ่งราบสองฝั่งแม่น้ำแม่กลอง ทุ่งราบนี้เป็นส่วนหนึ่งของทุ่งราบภาคกลางอันเป็นอยู่ข้าวอู่นาของประเทศ

ทุ่งราบภาคกลางมีลักษณะรูปคล้ายรูปสามเหลี่ยมหน้าจั่ว ซึ่งมีมุขยอดอยู่ที่จังหวัดนครสวรรค์ และมีเส้นฐานอยู่ชายทะเลตอนเหนือของอ่าวไทย มีเนื้อที่เกือบ ๑๓ ล้านไร่ ทุ่งราบทั้งสองเป็นที่เนิน ซึ่งน้ำในแม่น้ำไม่ท่วมทันขึ้นไปถึงได้

ทุ่งราบใหญ่นี้เป็นที่ซึ่งเกิดจากตะกอนของแม่น้ำ ๓ สาย รวมกันคือ

๑. ทางตะวันออก เกิดจากแม่น้ำบางปะกง ซึ่งเป็นที่รวมของแม่น้ำนครนายก และแม่น้ำปราจีนบุรี

๒. ทางตะวันตก เกิดจากแม่น้ำแม่กลอง ซึ่งเป็นที่รวมของแม่น้ำแควใหญ่ หรือแม่น้ำศรีสวัสดิ์ และแม่น้ำแควน้อยหรือแม่น้ำไทรโยค

๓. ส่วนตอนกลางระหว่างลุ่มน้ำทั้งสองนี้ เกิดจากแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งก็เป็นที่รวมของแม่น้ำปิง แม่น้ำวัง แม่น้ำยม และแม่น้ำน่าน ที่จังหวัดนครสวรรค์ แม่น้ำสะแกกรัง ที่จังหวัดอุทัยธานี และแม่น้ำป่าสัก ที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เมื่อแม่น้ำเจ้าพระยาไหลผ่านที่ราบนี้มา ก็มีสาขาใหญ่แยกออกเป็น ๓ สายด้วยกันคือ

(๑) แม่น้ำมะขามเฒ่า แยกออกทางฝั่งขวาที่อำเภอวัดสิงห์ จังหวัดชัยนาท แล้วไหลไปลงทะเลที่ จังหวัดสมุทรสาคร ตอนที่ผ่านจังหวัดสุพรรณบุรี เรียกแม่น้ำสุพรรณบุรี ผ่านจังหวัดนครปฐม เรียกแม่น้ำนครชัยศรี และผ่านจังหวัดสมุทรสาคร เรียกแม่น้ำท่าจีน

(๒) แม่น้ำน้อย แยกออกทางฝั่งขวาที่จังหวัดชัยนาทไหลขนานไปกับแม่น้ำเจ้าพระยา แล้วเลี้ยวเข้าบรรจบกันที่อำเภอบางไทร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

(๓) แม่น้ำลพบุรี แยกออกทางฝั่งซ้ายที่จังหวัดสิงห์บุรี ไหลผ่านจังหวัดลพบุรี ไปบรรจบกับแม่น้ำป่าสัก ก่อนที่แม่น้ำสายนี้จะบรรจบแม่น้ำเจ้าพระยา

ในระหว่างแม่น้ำสายต่าง ๆ ในตอนล่างของทุ่งราบ มีคลองที่ขุดขึ้นต่อยอกกันเป็นจำนวนมาก ฉะนั้น น้ำจากแม่น้ำสายหนึ่ง ก็อาจแผ่อิทธิพลไปถึงแม่น้ำอีกสายหนึ่งได้ จึงเป็นการยากที่จะขีดแนวเส้นแสดกเขตลุ่มน้ำของแม่น้ำแต่ละสายในบริเวณนี้ให้แน่นอนได้

๑. ลุ่มน้ำแม่กลอง

สภาพภูมิประเทศ

แม่น้ำแม่กลอง เริ่มจากตรงที่แม่น้ำแควใหญ่และแม่น้ำแควน้อยมาบรรจบกันที่ปากแพรก ที่ตั้งจังหวัดกาญจนบุรี แม่น้ำทั้งสองสายนี้ ต่างก็มีต้นน้ำจากทิวเขาในตอนที่เป็นเส้นพรมแดนกับประเทศพม่า ไหลผ่านภูมิประเทศที่เป็นหุบเขาปกคลุมด้วยป่าดงดิบป่าแดงหรือป่าเต็งรัง และป่าเบญจพรรณ ; ซึ่งส่วนใหญ่เป็นป่าไผ่ ลำน้ำมีความลาดเทชันมาก มีแก่งเกือบตลอดสาย

แม่น้ำแควใหญ่ มีต้นน้ำจากเขาคอดลินสทรีบีกส์ ในทิวเขาถนนธงชัย ในอำเภออุ้มผาง จังหวัดตาก ไหลลงทางทิศใต้ เมื่อจวนจะเข้าเขตจังหวัดกาญจนบุรี แนวลำน้ำเปลี่ยนลงทางตะวันออกเฉียงใต้ ผ่านท้องที่อำเภอทองผาภูมิ และเมื่อจะเข้าเขตอำเภอศรีสวัสดิ์ลำน้ำไหลลงตามเส้นแบ่งเขตจังหวัดกาญจนบุรี กับจังหวัดอุทัยธานี อยู่ระยะหนึ่ง ถึงวังศาลามีห้วยขาแข้ง ซึ่งเป็นสาขาใหญ่ ๑ ใน ๒ สายของแม่น้ำนี้ มีต้นน้ำจากเขาปลายห้วยขาแข้งในอำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี ไหลลงทางทิศใต้ ผ่านบริเวณ

ที่เป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง มาบรรจบทางฝั่งซ้าย ต่อจากนั้นแนวลำน้ำลงทางตะวันออกเฉียงใต้ เมื่อจวนจะเข้าอำเภอเมืองกาญจนบุรี ทางฝั่งขวาเป็นวนอุทยานแห่งชาติ เขาสลอบ ในบริเวณวนอุทยานมีน้ำตกเอราวัณ ฝั่งซ้ายตรงข้ามกับวนอุทยานเป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า เขาสลักพระ ซึ่งตั้งขึ้นเป็นแห่งแรกในประเทศก่อนจะถึงบ้านลาดหญ้า ที่ตั้งเมืองกาญจนบุรี ในสมัยกรุงศรีอยุธยา มีลำตะเพินสาขาใหญ่อีกสายหนึ่ง มาบรรจบทางฝั่งซ้ายเช่นเดียวกับสาขาแรก ลำตะเพินมีต้นน้ำจากเขายันโตในอำเภอกะม่างนางบวช จังหวัดสุพรรณบุรี ไหลลงทางทิศใต้ เข้าเขตจังหวัดกาญจนบุรี ผ่านท้องที่อำเภอศรีสวัสดิ์ อำเภอบ่อพลอย ในอำเภอนี้มีแร่เหล็กที่เขานิคมกริม เป็นจำนวนมาก มีบ่อพลอยหลายแห่งและมีที่ราบทั้งสองฝั่งเป็นตอน ๆ ไปติดต่อกับที่ราบทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำแควใหญ่ที่บ้านลาดหญ้า ลงไปเกือบถึงปากแพรก

แม่น้ำแควใหญ่มีความยาวประมาณ ๔๕๐ กิโลเมตร และมีเนื้อที่ลุ่มน้ำหรือเนื้อที่รับน้ำฝน ๑๔,๖๓๐ ตารางกิโลเมตร

แม่น้ำแควน้อยอยู่ในท้องที่จังหวัดกาญจนบุรี ตลอดทั้งสายอยู่ทางตะวันตกของทิวเขาถนนธงชัย ซึ่งเป็นสันปันน้ำกับแม่น้ำแควใหญ่ แม่น้ำแควน้อยเริ่มที่สามสบ ซึ่งเป็นที่แม่น้ำทั้ง ๓ สาย คือ แม่น้ำรันตี แม่น้ำซองกาเลีย และแม่น้ำบีตี้ มาสบหรือบรรจบกันที่ใกล้ ๆ บ้านท่าคินแดง เหนือที่ตั้งอำเภอสังขละบุรีเล็กน้อย

แม่น้ำรันตี มีต้นน้ำอยู่ระหว่างเขาใหญ่ กับเขาเคลยกู่ ในทิวเขาถนนธงชัย ในอำเภอสังขละบุรี ไหลลงทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ มีความยาวประมาณ ๔๕ กิโลเมตร

แม่น้ำซองกาเลีย มีต้นน้ำจากเขาครอนโตในทิวเขาตะนาวศรี ในอำเภอสังขละบุรี ทางตะวันออกเฉียงเหนือของค่านพระเจดีย์สามองค์ ซึ่งเป็นทางผ่านไปมากับประเทศพม่า ที่สำคัญมีชื่อปรากฏในประวัติศาสตร์ คู่กับค่านแม่ละเมา ซึ่งปัจจุบันเรียกค่านแม่สอด ในจังหวัดตาก และเมื่อมหาสงครามโลกครั้งที่ ๒ ญี่ปุ่นก็ได้สร้างทางรถไฟจากจังหวัดกาญจนบุรี ข้ามแม่น้ำแควใหญ่ เลียบแม่น้ำแควน้อยตลอดสาย แล้วข้ามแม่น้ำซองกาเลียไปเชื่อมกับทางรถไฟที่ทำมาจากเมืองมะละมาะ ในประเทศพม่าที่ช่องทางผ่านนี้ ทางรถไฟสายนี้ และสะพานข้ามแม่น้ำแควใหญ่เป็นที่รู้จักกันเกือบทั่วโลกว่า ทางรถไฟ

สายมรณะและสะพานข้ามแม่น้ำแคว แม่น้ำของกาเลีย ไหลลงทางทิศใต้ มีความยาวประมาณ ๔๕ กิโลเมตร

แม่น้ำบีคีมีต้นน้ำจากเขามะงาจอ ในทิวเขาตะนาวศรี ในอำเภอทองผาภูมิ ไหลลงทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ มีความยาวประมาณ ๖๐ กิโลเมตร

จากสามสบ แม่น้ำแควน้อยไหลลงทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ผ่านอำเภอทองผาภูมิ อำเภอนี้มีเหมืองทั้งสแตน หรือวูลเฟรม ซึ่งมีไม่กี่แห่งในประเทศ และมีเหมืองที่บุกหลายแห่งตอนผ่านอำเภอไทรโยคมีทิวทัศน์สวยงามมาก มีน้ำตกหลายแห่งที่รู้จักกันดีมี ๒ แห่งคือน้ำตกไทรโยค และน้ำตกเขาพัง หรือไทรโยคน้อย น้ำตกเขาพังนี้อยู่ห่างจากสถานีน้ำตกปลายทางรถไฟในปัจจุบันเพียงเล็กน้อย ทางตะวันออกของสถานีท่ากิเลน มีปราสาทศิลาแดงสมัยขอมที่เมืองสิงห์ เมื่อเข้าท้องที่เมืองกาญจนบุรีที่ใกล้ ๆ สถานีบ้านเก่า เป็นบริเวณที่พบ และต่อมาได้ขุดค้นได้เครื่องมือหินและโครงกระดูกมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์เป็นแห่งแรก เป็นการแสดงให้เห็นว่า จังหวัดกาญจนบุรี เคยเป็นที่อยู่ของมนุษย์สมัยนี้มาก่อนแล้ว ต่อจากนั้นมีลำภาชี ซึ่งเป็นสาขาใหญ่เพียงสายเดียวของแม่น้ำสายนี้ มีต้นน้ำจากเขาวานมี ในทิวเขาตะนาวศรี ในอำเภอจอมบึง จังหวัดราชบุรี ไหลจากทิศใต้สู่เหนือมาบรรจบทางฝั่งขวาที่ปากลำภาชี มีที่ราบอยู่ตอนหนึ่งเลยลำภาชีไปเล็กน้อย แลวลำน้ำไหลลงทางตะวันออกเฉียงเหนือไปบรรจบกับแควใหญ่ ซึ่งไหลลงทางตะวันออกเฉียงใต้

แม่น้ำแควน้อย มีความยาวประมาณ ๓๒๐ กิโลเมตร และมีเนื้อที่ลุ่มน้ำ ๑๐,๙๖๐ ตารางกิโลเมตร

เมื่อแม่น้ำทั้งสองสายรวมกันเป็นแม่น้ำแม่กลองแล้ว ได้เริ่มไหลออกสู่ทุ่งราบอันเป็นส่วนหนึ่งของทุ่งราบภาคกลางตั้งกล่าวมาแล้ว มีไร่และสวนริมลำน้ำทั้งสองฝั่งต่อเนื่องกันตลอดไป แม่น้ำมีแนวลงทางตะวันออกเฉียงใต้ ผ่านอำเภอท่าม่วง ที่ตั้งของเขื่อนวชิราลงกรณ อำเภอท่ามะกา มีพระแท่นดงรัง ซึ่งสร้างสมมติเป็นพระแท่นที่ปรีนิพพานของพระพุทธองค์ นับเนื่องในสังเวชนียสถาน ๑ ใน ๔ แห่ง คือ ที่ประสูติที่ท้าวสรี ที่ทรงแสดงปฐมเทศนา และที่ปรีนิพพาน มีซากเมืองโบราณสมัยทวารวดีใหญ่

โตที่พังตึก เข้าเขตจังหวัดราชบุรี ผ่านอำเภอบ้านโป่ง ตลาดการค้าที่สำคัญในลุ่มน้ำแม่กลอง หนึ่ง จากจังหวัดกาญจนบุรีลงมาถึงอำเภอบ้านโป่ง มีโรงงานอุตสาหกรรมซึ่งใช้วัตถุดิบจากบริเวณใกล้เคียง เช่น โรงงานกระดาษและโรงงานน้ำตาลอยู่หลายแห่ง จากนั้นแม่น้ำเปลี่ยนแนวลงทางใต้ ผ่านอำเภอโพธาราม ที่ตั้งจังหวัดราชบุรี ซึ่งเมืองเดิมในสมัยทวารวดีตั้งอยู่ที่คูบัว ไต่ลงไปตามทางรถไฟ ๑๘ กิโลเมตร ทั่วได้ขุดพบซากโบราณสถานในสมัยนั้นหลายแห่ง ต่อมาในสมัยขอมเรืองอำนาจ ได้ย้ายมาอยู่ระหว่างตอนเหนือที่ตั้งในปัจจุบันกับวัดมหาธาตุ ซึ่งยังมีพระปรางค์ศิลาแดงองค์ใหญ่ เดิมเป็นฝีมือในสมัยนั้นอยู่ในสภาพดี ใน พ.ศ. ๒๓๖๐ ได้ย้ายไปตั้งอยู่ฝั่งตรงข้าม คือที่ตั้งกรมทหารทุกวันนี้ เพื่อประโยชน์ทางยุทธศาสตร์ จน พ.ศ. ๒๔๓๘ จึงได้ย้ายข้ามกลับมาอยู่ ณ ที่ตั้งในบังกั้นเป็นครั้งสุดท้าย จากจังหวัดราชบุรี แนวของแม่น้ำลงทางตะวันออกเฉียงใต้ตามเดิม มีแม่น้ำอ้อมแยกออกไปทางฝั่งขวา ลงไปบรรจบแม่น้ำเดิมที่อำเภออัมพวา ผ่านท้องที่อำเภอดำเนินสะดวกเข้าจังหวัดสมุทรสงคราม เริ่มจากอำเภอบางคนที อำเภออัมพวาซึ่งเป็นทีประสูติของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในสมัยที่สมเด็จพระบรมชนกนารถยังดำรงพระยศเป็นที่หลวงยกกระบัตรเมืองราชบุรี พระนิเวศนสถานเดิมคือบริเวณที่ได้ถวายสร้างเป็นวัดอัมพวันเจติยาราม ในเมื่อประดิษฐานพระบรมราชจักรีวงศ์แล้ว จากนั้นแม่น้ำไหลลงทะเลทางใต้ที่ตั้งจังหวัดสมุทรสงคราม ซึ่งเดิมเรียกว่าเมืองแม่กลอง มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาแล้ว แม่น้ำตอนที่อยู่ไนท้องที่จังหวัดนี้มีส่วนมะพร้าว และบ้านเรือนติดต่อกันไปทั้งสองฝั่ง เป็นแม่น้ำตอนที่มีทิวทัศน์งามที่สุดในบรรดาแม่น้ำสายต่าง ๆ ที่ไหลผ่านทุ่งราบ

แม่น้ำแม่กลองมีความยาวประมาณ ๑๓๐ กิโลเมตร และมีเนื้อที่ลุ่มน้ำเฉพาะตัวแม่น้ำแม่กลอง ๘,๐๑๕ ตารางกิโลเมตร ถ้าวรวมทั้งแควใหญ่และแควน้อยด้วย ๓๒,๖๐๕ ตารางกิโลเมตร

ทุ่งราบสองฝั่งแม่น้ำแม่กลอง

ทุ่งราบทางฝั่งซ้าย หรือฝั่งตะวันออกของแม่น้ำแม่กลอง เป็นทุ่งราบกว้างใหญ่ มีความลาดเทเสมือนรูปพัด คือไปทางตะวันออกเฉียงเหนือ ตะวันออกและตะวันออก

เฉียงใต้จดแม่น้ำท่าจีน ทางใต้จดทะเลที่จังหวัดสมุทรสงคราม มีคลองแม่กลอง - ท่าจีน เชื่อมแม่น้ำแม่กลองกับแม่น้ำท่าจีนที่จังหวัดสมุทรสาคร จากนั้นมีคลองมหาชัย คลองควาคะนอง มาเชื่อมกับแม่น้ำเจ้าพระยา ใช้เป็นทางคมนาคมระหว่างแม่น้ำทั้งสามมาตั้งแต่สมัยอยุธยามาจน พ.ศ. ๒๔๐๙ ได้ขุดคลองภาษีเจริญ จากคลองบางกอกใหญ่ไปเชื่อมกับแม่น้ำท่าจีนที่อำเภอกระทุ่มแบน และขุดคลองดำเนินสะดวกออกไปออกแม่น้ำแม่กลองที่อำเภอบางคนที เนื้อคลองแม่กลองขึ้นไป ๑๙ กิโลเมตร เป็นทางคมนาคมเพิ่มขึ้นอีกสายหนึ่ง

บริเวณจังหวัดนครปฐม ตอนกลางของทุ่งราบเคยเป็นดินแดนที่เรียกว่าสุวรรณภูมิ เป็นเมืองที่ใหญ่โตมีความเจริญรุ่งเรืองมาจนถึงสมัยทวารวดี ได้พบซากโบราณสถาน ศิลปวัตถุในสมัยนั้นและสมัยก่อนขึ้นไป เช่น ศิลากำหลักเป็นรูปกวางหมอบ รูปธรรมจักร ซึ่งเป็นของที่สร้างขึ้นก่อนสมัยมีพระพุทธรูป พระปฐมเจดีย์ ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างครอบพระเจดีย์องค์เดิม รูปทรงบาตรคว่ำ ก็เป็นแบบเดียวกับสถูปเจดีย์ที่พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงสร้างไว้ในประเทศอินเดีย ภายหลังจากที่พระเจ้าอโนรุทธมหาราชแห่งประเทศพม่า มาตีได้เมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๖๐๐ ประกอบทั้งลำน้ำที่คั่งเมืองต้นเขินขาดเป็นห้วง ๆ จึงกลายเป็นเมืองดอนและรกร้างไป ที่ตั้งจังหวัดในปัจจุบัน ได้ย้ายจากเมืองนครไชยศรี ซึ่งตั้งขึ้นที่ริมแม่น้ำนครไชยศรี เมื่อ พ.ศ. ๒๑๐๔ กลับมาอยู่บริเวณที่เดิมเมื่อราว พ.ศ. ๒๔๔๔ เมื่อมีทางรถไฟไปถึงแล้ว

ส่วนทุ่งราบทางฝั่งขวาหรือฝั่งตะวันตกเป็นทุ่งแคบ ๆ ระหว่างแม่น้ำกับทิวเขาทางตะวันตก อันเป็นสันปันน้ำระหว่างลำภาชี สาขาของแม่น้ำแควน้อยกับแม่น้ำแม่กลองเอง จากท่าม่วง มีทางระบายธรรมชาติอยู่ตอนกลางของทุ่งไหลลงมาออกแม่น้ำแม่กลองที่เหนือจังหวัดราชบุรี ทุ่งฝั่งขวามีลาคทะเลงทางใต้ไปจดกับทุ่งราบทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำเพชรบุรี

ทุ่งราบทั้งสองฝั่งแม่น้ำแม่กลองนี้ ครอบคลุมพื้นที่ส่วนใหญ่ทางตะวันตกของทุ่งราบภาคกลาง รวม ๗ จังหวัด คือจังหวัดกาญจนบุรี จังหวัดราชบุรี จังหวัดสมุทรสงคราม กับบางส่วนของ จังหวัดสุพรรณบุรี จังหวัดนครปฐม จังหวัดสมุทรสาคร และจังหวัดเพชรบุรี มีเนื้อที่ประมาณ ๓ ล้านไร่ มีดินดีเหมาะแก่การเพาะปลูก

เนื้อที่และประชากรในกลุ่มน้ำแม่กลอง พ.ศ. ๒๕๐๓

ลุ่มน้ำ	เนื้อที่ กม. ๒	ประชากร คน	เกษตรกร		เนื้อที่ถือ ครองทำการ เกษตร ไร่	จำนวน ครัวเรือน เกษตรกร	เนื้อที่ ถือครอง ต่อครอบ ครัว ไร่
			คน	ร้อยละ			
แควใหญ่	๑๔,๖๓๐	๑๐๔,๓๐๐	๘๓,๗๐๐	๘๐.๒	๓๒๕,๑๐๐	๑๔,๔๕๒	๒๒.๔๙
แควน้อย	๑๐,๙๖๐	๖๓,๔๐๐	๔๘,๘๐๐	๗๖.๙	๑๕๔,๘๒๕	๗,๘๕๑	๑๙.๗๒
ตัวแม่น้ำแม่กลอง	๗,๐๑๙	๑,๒๘๘,๔๐๐	๘๐๑,๖๐๐	๖๙.๔	๒,๘๒๙,๒๗๕	๑๓๘,๐๖๕	๒๐.๔๙
รวม	๓๒,๖๐๙	๑,๔๖๖,๑๐๐	๑,๐๓๔,๑๐๐	๗๐.๕	๓,๓๐๙,๒๐๐	๑๖๐,๓๖๘	๒๐.๖๓

สภาพน้ำ

ลุ่มน้ำแม่กลองได้รับฝนจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ ในเดือนพฤษภาคม-ตุลาคม และอาจได้รับฝนใหญ่จากพายุไซโคลนของอ่าวเบงกอล ที่ต้นลำภาชีได้ในราวเดือนพฤษภาคมและที่ต้นแม่น้ำแควน้อยหรือแม่น้ำแควใหญ่ในราวเดือนมิถุนายน ส่วนฝนใหญ่ของลมใต้ฝนก็เกิดขึ้น ไปถึงลุ่มน้ำนี้ได้เหมือนกัน และอาจตกหนักที่สุดที่ต้นแม่น้ำแควใหญ่ และแม่น้ำแควน้อยได้ในเดือนกันยายน สำหรับที่ต้นลำภาชีมักจะล่าไปถึงเดือนตุลาคมและพฤศจิกายน

ฉะนั้น ระดับน้ำทำในแม่น้ำแม่กลอง จึงขึ้นสูงได้ถึง ๓ คราว คือในราวเดือนพฤษภาคมต่อมิถุนายนเป็นครั้งแรก เป็นการเริ่มขึ้นของระดับน้ำประจำปี น้ำจะขึ้นสูงกว่าระดับน้ำในฤดูแล้งราว ๓-๔ เมตร แล้วจะยุบลงไปราว ๒ เมตรชั่วขณะหนึ่งในราวเดือนกรกฎาคมเป็นเวลา ๑ เดือน แล้วระดับน้ำจะกลับขึ้นใหม่โดยรวดเร็วในเดือนสิงหาคม ไปเกิดเป็นยอดที่สอง อันมักจะเป็นยอดสูงสุดของปีเสมอ ในปลายเดือนสิงหาคมหรือในเดือนกันยายน แล้วในบางปีก็อาจมียอดที่สามในเดือนตุลาคมและพฤศจิกายนได้อีกด้วย แต่ยอดคนจะไม่สูงเท่ายอดที่สอง

เนื่องจากลำน้ำแม่กลองมีขนาดไม่โตกว่าแม่น้ำแควใหญ่และแม่น้ำแควน้อยมากนัก ฉะนั้น ถ้าเวลาแควใดมีน้ำเกิดมากอย่างเต็มที่บ้างลงมาทางแควนั้นเพียงแควเดียว ระดับ

น้ำในแม่น้ำแม่กลองก็จะขึ้นจนเกือบถึงขอบฝั่งได้ และถ้าน้ำท่าเกิดสองแควพร้อมกันเมื่อไร เมื่อนั้นน้ำในแม่น้ำแม่กลองก็จะตลิ่งฝั่ง ฉะนั้น ในเดือนสิงหาคมหรือกันยายน น้ำจึงอาจล้นตลิ่งได้เสมอ และทุ่งฝั่งซ้ายเป็นทุ่งราบลุ่มที่ใหญ่มาก โดยเฉพาะจากตอนใต้อำเภอบ้านโป่งลงมา มีระดับต่ำกว่าตลิ่งเกือบ ๓-๔ เมตร น้ำที่ล้นฝั่งจึงมีอ่างเป็นที่พักอยู่ชั่วคราว ในขณะที่ยังไหลลงทะเลไม่ทันได้ แม้แต่ระดับน้ำในแม่น้ำจะยังไม่ขึ้นถึงตลิ่งน้ำก็ยังไหลเข้าไปสู่ทุ่งทางคลองต่าง ๆ ได้ ทุ่งนี้จึงเกิดน้ำท่วมปีละสองครั้งเป็นอย่างน้อยได้ทุกปี ครั้นเมื่อที่ดินในทุ่งนี้ได้ถูกบุกเบิกเป็นนาเพิ่มขึ้นเป็นลำดับมา ฉะนั้นเวลาน้ำหลากลงมาและไหลบ่าเข้าไปในทุ่ง จึงทำอันตรายให้แก่นาทุกคราวไป ในตอนต้นฤดูน้ำไหลเข้าไปน้อยแต่ต้นข้าวยังเล็กอยู่จึงเสียหาย ในปลายฤดูต้นข้าวสูงแล้วก็จริง แต่มีน้ำบ่าเข้าไปมากก็เกิดเสียหายอีก

ที่จังหวัดราชบุรีทางรถไฟและทางหลวงอยู่ริมฝั่งแม่น้ำทางฝั่งซ้าย และภูเขาอยู่ทางฝั่งขวา ทำให้พื้นที่ราบสองฝั่งแม่น้ำตรงนี้เป็นคอคอด ฉะนั้น น้ำในแม่น้ำจึงทันเข้าไปท่วมที่ลุ่มทางฝั่งขวาตอนเหนือจังหวัด ที่เรียกว่าทุ่งเขางูถึงกับทำการเพาะปลูกในฤดูน้ำไม่ได้ ต้องทำนาปรังเวลาน้ำลดแล้วทดแทนเป็นประจำทุกปีมา

- พิมพ์ครั้งที่ ๑ ในที่ระลึกในการเสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีเปิด
เขื่อนวชิราลงกรณ์ ๑ สิงหาคม ๒๕๑๓
- พิมพ์ครั้งที่ ๒ ในชลกร ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๒ พฤศจิกายน ๒๕๑๓
- พิมพ์ครั้งที่ ๓ ในการฉาปนกิจศพ แม่ชื่อน อัมโสภา ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๒๕

คลองภาษีเจริญและคลองดำเนินสะดวก จากการชลประทานในรัชกาลที่ ๕

โดย

อคูล อัมโອชา

คลองภาษีเจริญ

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๘ พระภาษีสมบัติบริบูรณ์* ซึ่งเป็นเจ้าภาษีฝิ่น และมีโรงจักรหีบอ้อยอยู่ที่บ้านคอนไก่อี ริมแม่น้ำนครไชยศรี แขวงเมืองสมุทรสาคร ได้กราบบังคมทูลขอให้ทรงขุดคลองจากบ้านคอนไก่อีมาออกคลองบางกอกใหญ่ริมวัดปากน้ำ ทรงพระราชดำริเห็นด้วย แต่เนื่องจากในปีนั้นต้องเลิกอากรสวนใหญ่ และภาษีเข้าก็เก็บไม่ได้ พระราชทรัพย์หลวงที่จะจ่ายออกมาเป็นทุนอย่างขุดคลองอื่น ๆ จะไม่พอ พระภาษีสมบัติบริบูรณ์จึงได้กราบบังคมทูลต่อไปว่า เมืองอื่นเขาขุดคลองไม่ต้องเอาเงินแผ่นดินใช้ เป็นแต่เขาเรียไรกัน ถ้าไม่พอเขาจึงขออำนาจแผ่นดินช่วย ได้ถวายความเห็นเป็น ๒ อย่าง คือ ๑) เก็บเงินจากเรือแพที่เดินเข้าออก ๒) ตั้งโรงหอยที่เมืองนครไชยศรี และเมืองสมุทรสาคร ๓) ปล่อยให้เงินเป็นค่าจ้างขุด

มาจนถึง พ.ศ. ๒๔๑๐ จึงโปรดให้พระภาษีสมบัติบริบูรณ์ เป็นแม่กองขุดคลองนี้ มีขนาดกว้าง ๗ วา ลึก ๕ ศอก ยาว ๖๒๐ เส้น (๒๔.๕๐๐ กม.) โดยหักเงินภาษีฝิ่น** อันเป็นส่วนที่พระภาษีสมบัติบริบูรณ์จะต้องส่ง พระราชทานเป็นค่าจ้างขุดคลอง ๑๒๐,๐๐๐ บาท และพระราชทานชื่อว่า คลองภาษีเจริญแต่มาขุดเสร็จในรัชกาลที่ ๕ ได้เสด็จพระราชดำเนินเปิดคลอง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๕

* ต่อมาได้เลื่อนเป็นพระยาพิสดาศสมบัติบริบูรณ์

** ภาษีฝิ่นในรัชกาลที่ ๕ เก็บเงินได้ปีละ ๖,๐๐๐-๗,๐๐๐ ชั่ง มากกว่าเงินค่านาซึ่งเก็บได้ปีละ ๔,๐๐๐-๕,๐๐๐ ชั่ง

คลองดำเนินสะดวก

เรื่องคลองภาษีเจริญได้ทรงปรึกษากับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ท่านจึงคิดจะขุดคลองจากแม่น้ำนครไชยศรีที่ตำบลบางยาง ไปออกแม่น้ำแม่กลอง ที่ตำบลบางนกแขวกบ้าง ได้โปรดให้ท่านเป็นแม่กองขุดคลองโดยเริ่มใน พ.ศ. ๒๔๐๕ ขุดกว้าง ๖ วา ลึก ๖ ศอก ยาว ๘๔๐ เส้น (๓๓.๖๐๐ กม.) ขุดเสร็จโปรดให้ท่านไปเปิดคลองเมื่อวันที่ ๒๕ พฤษภาคม ๒๔๑๑ พระราชทานชื่อว่า คลองดำเนินสะดวก ค่าจ้างขุดเป็นเงินในเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ๑,๐๐๐ ชั่ง ของหลวงพระราชทาน ๔๐๐ ชั่ง รวม ๑,๔๐๐ ชั่ง (๑๑๒,๐๐๐ บาท)

การที่ขุดกว้างเพียง ๖ วา ในเมื่อคลองประเภทเดียวกันที่ขุดในรัชกาลนี้ เช่น คลองมหาสวัสดิ์ และคลองภาษีเจริญ เป็นต้น กว้าง ๗ วา มีปรากฏในพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จประพาสมณฑลราชบุรี ใน พ.ศ. ๒๔๕๒ ตอนหนึ่งว่า “สมเด็จพระเจ้าพระยาเห็นว่าที่ขุดคลองให้กว้างนั้น ไม่สามารถที่จะทำประโยชน์ให้ยืนยาวได้ อย่างเช่นคลองมหาชัย แรกลงมือขุด ๘ วา สายน้ำเดินไม่พอก็ชักตื้น ถ้าขุดแต่คลองแคบ ๆ ให้ตื้นสายน้ำก็จะกัดกว้างออกไปเอง คลองดำเนินสะดวก สายน้ำทำจีน (นครไชยศรี) ไหลชันลงทะเลแรง จึงได้กัดปากคลองข้างตะวันออกกว้างได้เร็ว เป็นพยานความเห็นของสมเด็จพระเจ้าพระยา เป็นเรื่องสำหรับท่านยกขึ้นพูดอยู่เสมอถึงว่าใหญ่แต่ปากคลองใน ๆ เข้าไปที่ไม่ใหญ่ ก็ยังมีความหวังว่าน้ำจะกัดลึกได้ตลอดจนเดี๋ยวนี้ (พ.ศ. ๒๔๕๒) ก็ยังหาตลอดไม่”

ในพระราชหัตถเลขาฉบับนี้ ยังได้ทรงกล่าวถึงเงินที่ขุดคลองด้วยว่า “เงินที่ขุดนั้นสมเด็จพระเจ้าพระยาไม่ต้องออก พระราชทานเงินภาษีน้ำตาลซึ่งจ่ายในหัว คือยกไว้เป็นเงินสำหรับสร้างวังเพชรบุรี ไม่ต้องส่งคลังเลย ถึงวังเพชรบุรีแล้วสำเร็จ เงินนั้นไม่ส่ง คลังก็ไม่ทราบจำนวนว่าเท่าใด สำหรับมีการอะไรที่เป็นราชการก็ใช้บ้างแล้ว แจกจ่ายข้าราชการในกรมกลาโหมบ้าง นอกนั้นอยู่ในสมเด็จพระเจ้าพระยา จึงทรงมอบให้เอาเงินรายนั้นใช้ แต่สมเด็จพระเจ้าพระยาท่านว่าของท่านขุดเพราะความจริงก็เป็นอยู่ ถ้าไม่เอามาใช้ขุดคลอง เงินก็คงเป็นของสมเด็จพระเจ้าพระยา แต่ที่ดินสองข้างคลอง สมเด็จพระเจ้าพระยาได้

ผลประโยชน์มาก โดยแจกจ่ายให้แก่ภรรยา พี่น้อง ลูกหลาน และคนซึ่งฝากตัว แต่ถ้าผู้อื่นจะจับจ้องต้องเสียเงินมากบ้างน้อยบ้าง”

คลองภาษีเจริญและคลองดำเนินสะดวก ทั้ง ๒ คลองนี้ กะแผนที่จะขุดในคราวเดียวกัน เป็นแต่ลงมือขุดคลองดำเนินสะดวกก่อน ขุดคลองภาษีเจริญทีหลังเมื่อขุดเสร็จแล้วก็เส้นทางคมนาคมที่สำคัญมาแต่แรก แต่เนื่องจากเป็นคลองที่ขุดเชื่อมระหว่างแม่น้ำ ฉะนั้นคลองตอนที่น้ำชนกันจึงตื่นเขินขึ้นอย่างรวดเร็ว ทำให้คนอื่น ๆ ตื่นตามขึ้นมาด้วยต้องขุดลอกกันเสมอมา

มาในสมัยกรมคลอง* ก็ได้ขุดลอกคลองภาษีเจริญเป็นคลองแรก โดยเริ่มปิดทำนบเมื่อวันที่ ๑ ธันวาคม ๒๔๔๕ จ้างเงินขุดลอกตลอดคลองกับให้ทำทางโยงเรือทั้ง ๒ ฝั่งคลองด้วย ขุดลอกเสร็จในเดือนเมษายน ๒๔๔๖ เป็นเวลา ๔ เดือนเศษ สิ้นเงิน ๘๘,๒๒๔ บาท เปิดให้เรือเดินได้ตามเดิมเมื่อวันที่ ๑๐ พฤษภาคม ๒๔๔๖ โดยเก็บเงินค่าธรรมเนียมเดินเรือในคลองจนกว่าจะได้ครบค่าลงทุนแล้วจึงจะเลิก และใน พ.ศ. ๒๔๔๗ ก็ได้ขยายความกว้างของปากคลองจาก ๑๒ ม. เพิ่มขึ้นเป็น ๑๖ ม. เพื่อให้สะดวกในการเดินเรืออีกด้วย สิ้นเงิน ๑๗,๔๕๕ บาท รวมการขุดลอกและปรับปรุงคราวนี้เป็นเงิน ๑๐๕,๖๗๙ บาท

สำหรับคลองดำเนินสะดวกนั้น ก็ได้ปิดทำนบจ้างเงินขุดลอก เมื่อวันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ ๒๔๔๖ ขุดลอกได้ประมาณ ๓ เดือน ยังไม่ทันถึงระดับกันคลองที่กำหนดไว้ก็ต้องเปิดให้เรือเดินเมื่อวันที่ ๑๐ พฤษภาคม ๒๔๔๗ สิ้นเงิน ๓๗,๔๙๒ บาท โดยได้เก็บเงินค่าธรรมเนียมเช่นเดียวกัน

การเก็บเงินค่าธรรมเนียมคลองทั้งสองนี้ ได้เก็บมาจนถึงเดือนพฤษภาคม ๒๔๔๘ ได้เงินรวมทั้งสิ้น ๑๔๙,๘๑๒ บาท ครบค่าลงทุนแล้วจึงได้เลิกเก็บ

แม้จะได้ขุดลอกอยู่เสมอก็ตาม ในเวลาน้ำลงถ้าไม่ใช่ฤดูน้ำ เรือที่กินน้ำลึกก็ยังคงรอน้ำขึ้นอยู่ ดังจะเห็นได้จากในคราวเสด็จประพาสต้นครั้งแรก ซึ่งนายทรง

* ในรัชกาลที่ ๕ โปรดให้ตั้งกรมคลอง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๕

ในรัชกาลที่ ๖ โปรดให้เปลี่ยนชื่อเป็นกรมทตนา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑

และในรัชกาลที่ ๗ โปรดให้เปลี่ยนเป็นกรมชลประทาน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐

อาภาภพบันทึกไว้ตอนหนึ่งว่า “วันที่ ๑๕ กรกฎาคม ๒๔๔๗ เวลาเช้า ออกกระบวนเรือ ล่องลงมา (มาจากที่ประทับแรมหน้าวัดเขมาภิรตาราม) เข้าคลองบางกอกใหญ่และคลอง ภาษีเจริญ.....ประจบเวลาหัวน้ำลง เมื่อพ้นหนองแขมเจอเรือไฟที่ไปก่อนติดขวางคลอง อยู่ลำหนึ่งฉันจึงปล่อยเรือไฟที่จูงเรือให้คอยตามเรือลำหน้า ส่วนตัวฉันเองให้คนแจวเรือ ล่องเลยไปจอดคอยเรือไฟที่น้ำลึกบ้านกระทุ่มแบน รอ ๆ อยู่เท่าใด ๆ ก็ไม่เห็นเรือไฟตาม ออกมา.....จอตอรกระบวนเสด็จอยู่จนค่ำ กลางคืนน้ำขึ้น เรือไฟพ่วง่วงหน้าหลุด ออกมาได้ทีละลำสองลำ ตามมาก็ไม่ได้คิดว่ากระบวนเสด็จอยู่ที่ไหน จนยามกว่าจึงได้ ความจากเรือลำหนึ่งว่าประทับแรมอยู่ที่หน้าวัดหนองแขม.....” ประกอบทั้งเรือที่ เดินในคลองทั้งสองนี้ได้เพิ่มมากเป็นลำดับมา ฉะนั้นกรมคลองจึงได้สร้างประตูระบายและ ประตูเรือสัญจรที่ปากคลองทั้งสองข้าง เพื่อเก็บน้ำในคลองให้เรือเดินได้ตลอดเวลา คือ คลองภาษีเจริญด้านคลองบางกอกใหญ่ที่ภาษีเจริญ ด้านแม่น้ำนครไชยศรีที่กระทุ่มแบน และคลองดำเนินสะดวกด้านแม่น้ำนครไชยศรีที่บางยาง ด้านแม่น้ำแม่กลองที่บางนกแขวก โดยได้เริ่มสร้างประตูเรือสัญจรทั้ง ๔ แห่งในปลาย พ.ศ. ๒๔๔๙ ประตูเรือสัญจรภาษี- เจริญและกระทุ่มแบนเสร็จเมื่อเดือน พฤษภาคม บางนกแขวกเมื่อเดือน สิงหาคม และ บางยาง เมื่อเดือนมีนาคม ๒๔๕๑ ปีเดียวกัน สิ้นเงิน ๔๔๗,๑๓๕ บาท ส่วนประตูระบาย เริ่มสร้างที่ภาษีเจริญและกระทุ่มแบน เมื่อปลาย พ.ศ. ๒๔๕๑ ที่บางยางและบางนกแขวก เมื่อต้น พ.ศ. ๒๔๕๒ แล้วเสร็จพร้อมกันทั้ง ๔ แห่งใน พ.ศ. ๒๔๕๒ นี้ สิ้นเงิน ๑๑๘,๖๓๒ บาท กับทั้งได้เริ่มขุดลอกคลองภาษีเจริญด้วยเรือขุดใน พ.ศ. ๒๔๔๙ และ คลองดำเนินสะดวกใน พ.ศ. ๒๔๕๑ อีกคราวหนึ่งด้วย

นับจากนั้นพื้นที่สองฝั่งคลองทั้งสองก็เป็นไร่นา มีผู้คนเข้าไปทำมาหากิน หนาแน่นขึ้นเป็นลำดับ ดังจะเห็นได้จากพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอม- เกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จประพาสสมณทรราชบุรี ใน พ.ศ. ๒๔๕๒ ซึ่งเป็นเวลาปรับปรุง คลองเสร็จแล้ว ตอนหนึ่งว่า “ประตูน้ำ (ประตูเรือสัญจร) แรกมีโรงแถวและตลาดของ พระอรรคการศุภครีกรื่นมาก จำไม่ได้ว่าเป็นปากคลองภาษีเจริญ การที่เข้าประตูน้ำได้ เข้าแต่เรือยนต์ ๓ ลำ เบ็ดปิดไม่สู้เข้า เพราะระดับน้ำไม่สู้ผิวกันมาก แต่เรือเราไม่ล้นทัก

อย่างธรรมเนียม ถูกสายน้ำพัดปะปะไป แต่ไม่เห็นที่ผูกเรือซึ่งเขาปักหลักไว้บนหลังเขื่อน รอใกล้ประตูหนักไป ในลำคลองมีบ้านเรือนหนาแน่นขึ้นมากกว่า ๕ ปี มาแล้วที่ได้เห็น (คราวประทับแรมที่หนองแขม) แทนที่เสียดายมากที่คลองนี้ได้เล็กเกินไปแต่ส่วนเรือเดินไปมามากกว่าที่ไหน ๆ เป็นถนนเจริญกรุงในระหว่างเมืองนครไชยศรีกับกรุงเทพฯ ๖ เวลาเสด็จเขากันเรือเสียดาย ตามธรรมดาได้ทราบความเป็นที่คับคั่งกันมาก” และอีกตอนหนึ่ง ทรงกล่าวถึงคลองดำเนินสะดวกว่า “ในลำคลองระยะหลัก ๑ หลัก ๒ จนกระทั่งถึงหลัก ๓ เติมเป็นจากและปรัง เคียวนี้มีจากและปรังเข้าไปไม่ถึงหลัก ๑ เป็นไร่นาไปหมด ให้ความว่าดีมาก ตามลำคลองมีตลาดเกิดขึ้นใหม่ถึง ๓ ระยะนับว่าไม่มีที่ว่าง ว่าคนราชบุรียกลงมาตั้งแถบคลองดำเนินสะดวกนี้มาก”

ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ ญี่ปุ่นได้ใช้คลองทั้งสองนี้เป็นเส้นทางลำเลียงทางน้ำที่สำคัญที่สุด ฉะนั้นประตูเรือสัญจรบางอย่างและบางนกแขวกจึงได้ถูกทิ้งระเบิดใช้การไม่ได้ทั้งสองแห่ง จนสงครามเลิกแล้ว กรมชลประทานจึงได้รับเรื่องซ่อมสร้างขึ้นใหม่แล้วเสร็จใช้งานได้ตามเดิมใน พ.ศ. ๒๔๙๐

ปัจจุบันคลองทั้งสองนี้ก็ยังใช้เป็นคลองคมนาคมที่สำคัญที่สุดเช่นเดิม แม้จะได้มีการคมนาคมทางบกในแถบนี้เพิ่มขึ้นเป็นลำดับมาแล้วก็ตาม ทั้งนี้จะเห็นได้จากในปีงบประมาณ ๒๕๑๖ มีเรือผ่านประตูเรือสัญจรทั้ง ๔ แห่งนี้ถึง ๒๔๔,๑๗๕ ลำ เมื่อเทียบ กับประตูเรือสัญจรทั้งหมด ๕๕ แห่ง มีเรือผ่าน ๘๐๒,๐๐๑ ลำ จะเป็นจำนวนประตูเรือสัญจรของคลองทั้งสองนี้ ๗.๓% แต่มีเรือผ่านถึง ๓๐.๒%

พิมพ์ครั้งที่ ๑ ในชดสาร

๒๕๑๗

พิมพ์ครั้งที่ ๒ ในการสถาปนาภคินิพนธ์ แม่ชื่อน อิมโอชา

๒๖ พฤษภาคม ๒๕๒๕

การทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย

โดย

อดุล อัมโฆษา

การทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย เป็นประเพณีนิยมที่จัดทำกันในบรรดาผู้นับถือศาสนา ซึ่งเชื่อว่าตายแล้วจะต้องไปเกิดอีก

ผู้ตายจะไปเกิดอีกหรือไม่นั้น ท่านแสดงไว้ว่า ถ้าผู้นั้นสิ้นกิเลสคือเป็นพระอรหันต์แล้วไม่ต้องไปเกิดอีก ส่วนผู้ยังมีกิเลสก็จะต้องเกิดต่อไปอีก

ผู้ที่ยังต้องไปเกิด เมื่อตายจากอิธโลก หรือโลกนี้แล้ว จะไปเกิดในปรโลก หรือโลกหน้าภูมิใดภูมิหนึ่งใน ๓๑ ภูมิ โดยบางภูมิอาจเป็นภูมิเดียวกันกับในโลกนี้ก็ได้อีก

ภูมิ ๓๑ จัดตามไตรภูมิ ได้แก่ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุณภูมิ
กามภูมิ เป็นภูมิที่ผู้ยังข้องอยู่ในกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (สัมผัสทางกาย) ไปเกิด มี ๑๑ ภูมิ คือ

อบายภูมิ ๔ มี นรก เปรต อสุรกาย ทิรัจฉาน

กามสุคติภูมิ ๑๑ มี มนุสสุคติภูมิ ๑ และ จกามาวจรภูมิ หรือสวรรค์ ๖

จกามาวจรภูมิ ๖ มี จาคุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา कुสิต นิมมานรดี
ปรนิมมิตตวสวัตตี

รูปภูมิและอรุณภูมิ เป็นภูมิที่ผู้ได้ฌานสมาบัติ เว้นจากข้องอยู่ในกามแล้วไปเกิดรวมเรียกว่า พรหม

รูปภูมิ เป็นภูมิที่ผู้ได้รูปฌานไปเกิด เรียกรูปพรหม หรือพรหมมีรูป มี ๑๖ ภูมิ คือ

ปฐมฌานภูมิ ๓ มี ปริสัชชา ปุโรหิตา มหาพรหม

ทุติยฌานภูมิ ๓ มี ปริตตภา อัมปมาณภา อาภัสสรา

ตติยฉานภุมิ ๓ มี ปรีตตสุภา อสัณญีสัตถตา สุทราวาส ๕

สุทราวาสภุมิ ๕ มี อวิหา วตปปา สุทัสสา สุทัสสี อกนิษฐ

ในรูปภุมินี้มีลักษณะพิเศษอยู่ ๖ ภุมิ คือ อสัณญีสัตถตา เป็นพรหมที่มีแต่รูป
ในชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัณญา สังขาร วิญญาณ เพียงชั้นเดียว จัดเป็น เอกโวการภุมิ
เมื่อไม่มีวิญญาณหรือจิต และ เวทนา สัณญา สังขาร อันเป็นธรรมที่เกิดร่วมกับจิต คือ
เจตสิก ก็ไม่มีความรู้ในอารมณ์ใดๆ ทั้งสิ้น เรียกกันว่า พรหมลูกฟัก ต่อเมื่อขณะสิ้น
ชีวิตจากภุมินี้ จิตที่ระงับไม่เกิดต่อเนืองอยู่ตลอดอายุ จึงเกิดสืบต่อไปอีก ส่วนอีก ๕ ภุมิ
คือ สุทราวาส เป็นภุมิที่เกิดเฉพาะพระอรหันต์บุคคลที่เป็นพระอนาคามีแล้วเท่านั้น นอกจาก
พระอนาคามีไปเกิดในภุมินี้ไม่ได้ และเมื่อเกิดในภุมินี้แล้ว ก็บำเพ็ญเพียรต่อไปจนได้
สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ทัບชั้น ๕ ปรินิพพานในภุมินี้ ไม่ต้องเกิดต่อไปอีก

อรุภุมิ เป็นภุมิที่ผู้ใดอรุปรมาณไปเกิด เรียก พรหมไม่มีรูป มีแต่วิญญาณ
คือจิต กับเจตสิก คือ เวทนา สัณญา สังขาร เพียง ๔ ชั้น จัดเป็นจตุโวการภุมิ

ส่วนภุมิที่นอกจากเอกโวการภุมิ และจตุโวการภุมิ อีก ๒๖ ภุมิ เป็นภุมิที่มี
ชั้นทั้ง ๕ จัดเป็นปัญจโวการภุมิ

หากจัดภุมิ ๓๑ ตามภุมิจตุกกะในพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ตามโยนิ คือ กำเนิด
และ ตามคติ คือ ได้รับอารมณ์ที่เป็นทุกข์หรือสุข จะได้ดังนี้

ภุมิจตุกกะ ๔ มี อบายภุมิ ๔ กามสุคติภุมิ ๗ รูปภุมิ ๑๖ และอรุภุมิ ๔
โดยแยก กามภุมิ ในไตรภุมิ เป็นอบายภุมิ และกามสุคติภุมิ

โยนิ หรือ กำเนิด คือ การเกิดในภุมิต่างๆ มี ๔ จำพวก คือ

๑. **ขลาพะชะ** หรือ **กัททไสยกะ** เกิดในครรภ์ ได้แก่ มนุสส ทิรัจฉานที่ออก
ลูกเป็นตัว เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย

๒. **อัมทชะ** เกิดในไข่ ได้แก่ทิรัจฉานที่ออกไข่เป็นฟอง แล้วจึงฟักฟอง
ออกเป็นตัว เช่น นก ไก่

๓. **สังเสทชะ** เกิดในที่ชื้นแฉะและของโสโครก ได้แก่ หนอนบางจำพวก

๔. **โอบปาติกะ** เกิดผุคขึ้นมาและโตเต็มตัวในทันใด เมื่อตายก็ไม่มีซากปรากฏเหลืออยู่ ได้แก่ นรท เปรต อสุรกาย เทวดา พรหม

จำพวก ชลาพุชะ หรือ คัมภไสยกะ อัณฑชะ และสังเสทชะ มีรูป กายหยาบ เห็นได้ด้วยตาธรรมดา ส่วนจำพวกโอบปาติกะ มีรูปกายละเอียด หรือกายทิพย์ หรือ อภิสสมานกาย เห็นได้เฉพาะผู้ที่มีตาทิพย์เท่านั้น

คติ คือ การได้รับอารมณ์ที่เป็นทุกข์ หรือสุข ซึ่งรวมเรียกว่า เวทนา มี ๒ คือ

๑. **ทุกขิภูมิ** ผู้ที่เกิดในภูมินี้ได้รับทุกข์เวทนาเป็นส่วนใหญ่ ได้แก่ อบายภูมิ ๔

๒. **สุคติภูมิ** ผู้ที่เกิดในภูมินี้ ได้รับสุขเวทนาเป็นส่วนใหญ่ มี ๒๗ ภูมิ ได้แก่ กามสุคติภูมิ ๗ รูปภูมิ ๑๖ โดยรวมอสังขณีสัตตา ซึ่งไม่ได้รับทุกข์เวทนาไว้ด้วย และ อรูปภูมิ ๔

แต่ทั้งทุกข์หรือสุข อันเป็นเวทนานี้ เป็นขั้นในขั้น ๕ จัดเป็นสังขาร คือสิ่งที่มีปัจจัยปรุงแต่งขึ้น ก็ต้องเป็นไปตามปัจจัย ตกอยู่ในสามัญลักษณะ หรือไตรลักษณ์ คือ อนิจจังไม่เที่ยง ทุกขัง เป็นทุกข์ และอนัตตา ไม่ใช่ตัวตนบังคับให้เป็นไปตามปรารถนาไม่ได้ ฉะนั้น ทั้งทุกขิภูมิ และสุคติภูมิ จึงเป็นทุกข์สัจจในอริยสัจ ๔ ประการ คือ

๑. **ทุกข์** ความทุกข์ เป็นกิจที่ควรกำหนดรู้

๒. **สมุทัย** เหตุให้เกิดความทุกข์ เป็นกิจที่ควรละ

๓. **นิโรธ** ความดับทุกข์ เป็นกิจที่ควรทำให้แจ้ง

๔. **มรรค** ทางดำเนินถึงความดับทุกข์ เป็นกิจที่ควรเจริญ

ที่เรียกว่า อริยสัจ หรือความจริงอันประเสริฐ ก็เพราะยังให้ผู้ที่ปฏิบัติในกิจของสัจแต่ละประการสมบูรณ์แล้วเป็นผู้ประเสริฐ คือเป็นพระอริยบุคคล ซึ่งมี ๔ ชั้น คือ พระโสดาบัน พระสกิทาคามี พระอนาคามี และ พระอรหันต์ โดยที่พระโสดาบัน ซึ่งเป็นพระอริยบุคคลขั้นต้นละกิเลสอันเป็นเหตุให้ไปเกิดในอบายภูมิได้แล้ว แม้ยังต้องไปเกิดอีกก็ไม่ไปเกิดในอบายภูมิ และเกิดอย่างมากไม่เกิน ๗ชาติ ก็จะได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์

ผู้ตายจะไปเกิดในภุมิใดภุมิหนึ่งนั้น แล้วแต่ชกนกรรม คือกุศลหรืออกุศลที่ตนทำชักนำไป กรรมที่ชักนำไปเกิดนั้น จัดได้เป็น ๔ ประเภท คือ

๑. **ครุกรรม** เป็นกรรมหนักให้ผลก่อนกรรมอื่น ฝ่ายกุศลได้แก่ ฌานสมาบัติ ให้ผลไปเกิดในรูปภุมิ และอรุภุมิ ฝ่ายอกุศลได้แก่ อนันตริยกรรม ๕ อย่าง คือฆ่าแม่ ฆ่าพ่อ ฆ่าพระอรหันต์ ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงยังพระโลหิตให้ห้อขึ้นไป และยังมีสงฆ์ให้แตกกัน ให้ผลไปเกิดในนรก แม้ผู้ที่ได้ฌานสมาบัติ มาทำอนันตริยกรรมขึ้น ก็เสื่อมจากฌานสมาบัติ เช่น พระเทวทัต หนึ่งผู้ทำอนันตริยกรรมแล้ว แม้จะทำกุศลอย่างอื่นสักเพียงใดก็ตาม เช่น พระเจ้าอชาตศัตรู ปลงพระชนม์พระราชบิดา ถึงต่อมาจะสำนักโทษได้ และพยายามบำเพ็ญกุศลทุกอย่างเท่าที่จะพึงทำได้ โดยทรงอุปถัมภ์ในการทำสังคายนาครั้งที่ ๑ ตลอดจนบำรุงพระพุทธศาสนาด้วยประการต่างๆ เป็นอย่างดี ก็ไม่สามารถห้ามนรกในชาติต่อไปได้ แต่อย่างไรก็ตามกุศลที่ทรงบำเพ็ญก็ยังคงให้ผลเป็นสุข ในเมื่อผลของอนันตริยกรรมบันเทาเบาบางลงไปบ้าง

๒. **อาสันนกรรม** เป็นกรรมที่ทำหรือระลึกได้ในเมื่อจวนเจียนตาย ยังจับใจอยู่ใหม่ๆ ถ้าไม่มีครุกรรม ย่อมให้ผลก่อนกรรมอื่น เปรียบโคที่ยัดเยียดอยู่ในคอก เมื่อเปิดคอก ตัวโคอยู่ใกล้ประตู ตัวนั้นย่อมออกก่อน แม้จะเป็นโคที่มีกำลังน้อยก็ตาม ฝ่ายกุศล เช่นผู้ที่ เป็นพรานฆ่าสัตว์มามาก เวลาบวชหนักอกุศลนิมิตรมาปรากฏ แต่ได้ผู้แนะนำให้น้อมจิตระลึกถึงพระพุทธคุณ ยังจิตให้เป็นกุศล ตายลงก็ได้ไปเกิดในสุคติภูมิ ฝ่ายอกุศล เช่น พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงอุปถัมภ์ในการทำสังคายนา ครั้งที่ ๓ และเผยแพร่พุทธศาสนาออกไปอย่างไพศาล แต่ถึงคราวใกล้จะสิ้นพระชนม์ ทรงเสียพระทัยว่าเป็นถึงพระมหากษัตริย์อันยิ่งใหญ่ปกครองชมพูทวีป แต่บัดนี้มีสิทธิปกครองแต่เพียงสมอผลเดียว เกิดโทสะยังจิตให้เป็นอกุศล สิ้นพระชนม์ลงไปเกิดเป็นเปรตอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่ง ต่อเมื่อทรงระลึกถึงกุศลที่ทำไว้ ก็ได้พ้นจากอบายภูมิไปเกิดในสุคติภูมิอันเป็นผลของการกุศลต่อไป

๓. อาจินณกรรม หรือ พหุลกรรม เป็นกรรมที่ทำเสมอจนเคยชิน ย่อมให้ผลต่อจากอาสันนกรรม

๔. กฏัตตากรรม เป็นกรรมที่สักแต่จะทำ คือไม่ได้ตั้งใจทำ ย่อมให้ผลต่อเมื่อไม่มีกรรมอื่น

ชนกกรรมประการหนึ่งประการใดแล้วแต่โอกาส ย่อมนำนิमितให้ปรากฏเป็นอารมณ์ของจิตจิต จิตที่เกิดเป็นลำดับสุดท้ายในโลกนี้ให้เห็นว่า จะไปเกิดในภุมิใดภุมิหนึ่งเมื่อจิตดับคือตายแล้ว ปฏิสนธิจิตที่รับอารมณ์สืบเนื่องมาจากจิตจิตก็เกิดขึ้นเป็นลำดับแรกในโลกหน้าโดยไม่มีระหว่างชั้น ฉะนั้นผู้ที่ไปเกิดไม่ว่าในภุมิใดก็ตามจะไปเกิดทันทีพร้อมกันทุกภุมิ ในเมื่อยังมีกิเลสก็เป็นเหตุให้ทำกรรมทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล ส่งผลให้วนเวียนอยู่ในสังสารวัฏต่อไปหาที่สิ้นสุดมิได้ จนกว่าจะเป็นพระโสดาบัน อันเป็นพระอริยบุคคลขั้นต้น ละกิเลสบางประการไว้ ก็จะไปเกิดอีกไม่เกิน ๗ ชาติ คือกำหนดที่สิ้นสุดได้แล้ว และเมื่อเป็นพระอรหันต์สิ้นกิเลสแล้ว สังสารวัฏก็เป็นอันสิ้นสุดลง

ผู้ที่เกิดมาแล้วจะมีชีวิตอยู่ได้จำเป็นต้องอาศัยปัจจัย ซึ่งกล่าวรวมแล้วมี ๔ อย่าง คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ตามความจำเป็นของแต่ละภุมิ เช่น เทวดาและพรหม ไม่มีการเจ็บป่วย ก็ไม่ต้องอาศัยยาหรือศิริจักษณโดยทั่วไปไม่จำเป็นต้องอาศัยเครื่องนุ่งห่ม

ปัจจัยอย่างเดียวกันก็ยังมีสภาพแตกต่างกันตามภุมิอีกด้วย ดังเช่นอาหารในกามภุมิ ของผู้ที่ยังข้องอยู่ในกาม ก็เป็นอาหารที่เนื่องด้วยกาม มีกลิ่นรสเป็นต้น ส่วนในรูปภุมิและอรุภุมิ ของผู้ที่เว้นจากกามแล้ว ก็เป็นอาหารที่ไม่เนื่องด้วยภุมิ มีแต่ บิณฑิสุข เอกัคคตา เป็นต้น

แม้ในกามภุมิแต่ต่างกำเนิดกัน คือ อาหารของพวกกายหยาบ ที่เกิดในภุมิภัง ในไซ และในชั้นและ ก็เป็นอาหารหยาบ ต้องชวนชววยแสวงหา หรือต้องทำมาหากินจึงจะได้มา ถ้ายังหาเองไม่ได้ ก็ต้องอาศัยผู้อื่นหามาให้ จัดเป็นพวกวิริยบุษวี คือ มีชีวิตอยู่ได้ด้วยความเพียร ส่วนพวกกายทิพย์ที่เกิดผุดขึ้นก็เป็นอาหารทิพย์ เกิดจากกรรม จัดเป็นพวกกัมมบุษวี คือ มีชีวิตอยู่ได้ด้วยกรรม ไม่ต้องทำมาหากินเช่นพวกที่มีกำเนิดอื่น ๆ

อาหารหยาบที่บริจาคเงินแสวงหาด้วยตนเอง ก็เป็นอาหารตามธรรมชาติ เช่น พืช สัตว์ ส่วนมนุษย์ยังมีอาหารที่นำมาปรุงแต่งเพิ่มขึ้นอีก

อาหารทิพย์ของผู้ที่อยู่ในกามสุคติภูมิก็เป็นอาหารที่ประณีต ส่วนในอบายภูมิ เป็นอาหารเลว เพียงเพื่อยังชีวิตให้สืบเนื่องไปได้เท่านั้น

อาหารทิพย์ที่เป็นของเลวในอบายภูมิแต่ละพวก ก็ยังมีปริมาณที่ได้บริโภคนั้นแตกต่างกัน เช่น ในนรก พอมีบริโภคน้ำเมา ไม่ได้รับทุกขเวทนาจากการขาดแคลนเท่าใดนัก เป็นแต่รับทุกขเวทนาจากการถูกลงโทษที่ذنท้ออย่างแสนสาหัส ส่วนเปรตแม้จะไม่ได้รับทุกขเวทนาจากการถูกลงโทษที่หนักเช่นในนรก หรือบางพวกเกือบจะกล่าวได้ว่าไม่ได้รับ แต่ก็กลับได้รับทุกขเวทนาจากการอดอยากอาหารอย่างแสนสาหัส จนกล่าวกันว่า มีร่างกายผอมโซเหลือเพียงหนังหุ้มกระดูก การที่พวกนรกและเปรตไม่ตาย ทั้งที่ต้องทนทุกข์อย่างแสนสาหัสสุดที่จะนำมากล่าวได้นี้ ก็เนื่องจากอกุศลกรรมที่ตนทำไว้ยังหล่อเลี้ยงให้มีชีวิตอยู่ เพื่อรับทุกขเวทนาอันเป็นผลของกรรมนั้นสืบต่อไป

ในบรรดาเปรต มีพวกหนึ่งชื่อว่า พรทัตตูปชีวีเปรต มีสภาพแตกต่างจากเปรตพวกอื่น คือ มีโอกาสที่จะได้รับบัจจัยจากวัตถุทานที่มีผู้ทำบุญอุทิศไปให้โดยต้องอยู่ในหลักเกณฑ์ ๔ ประการคือ

๑. เป็นผู้เกิดในพรทัตตูปชีวีเปรต (บางแห่งแสดงว่า เปรตพวกอื่นก็มีโอกาสที่จะได้รับด้วย)

๒. เป็นวาระที่เปรตระลึกถึงกุศลของตนได้ ในขณะที่มีผู้ทำบุญอุทิศไปให้ จึงจะอนุโมทนารับส่วนบุญได้

๓. ผู้ทำบุญอุทิศไปให้โดยเฉพาะเจาะจง ถ้าไม่เจาะจง เปรตตนใดระลึกถึงกุศลได้ย่อมเป็นผู้ได้รับ

๔. ต้องมีวัตถุทานในการทำบุญ กล่าวคือจะให้อาหาร เครื่องนุ่งห่มแก่เปรต ก็ต้องใช้วัตถุทานในสิ่งที่ต้องการมาทำบุญ ถ้าไม่มีวัตถุทาน จะอุทิศแต่เพียงอธิษฐานใจอย่างเดียวย่อมไม่เกิดผล ส่วนผู้รับทานนั้นถ้าถึงพร้อมด้วยศีลก็มีพลังส่งให้ถึงผู้รับได้แก่

กล้ายิ่งขึ้น ด้วยเหตุนี้จึงนิยมทำทานแก่พระสงฆ์ผู้ทรงพระคุณ ดังขอยกมาเพียงบางประการ จากคำสรรเสริญพระสังฆคณาที่ว่า ทักขิณเวยโย เป็นผู้ควรแก่ของทำบุญ อนุตตะรัง ปุณฺณัก-
เขตทัง โลกัสสะ เป็นเนื่อนาบุญอันประเสริฐในโลก ทั้งนี้ก็เพราะพระสงฆ์เป็น สุปฏิปันโน ผู้ปฏิบัติดี อุชุปฏิปันโน ปฏิบัติตรง ญาเยปฏิปันโน ปฏิบัติเพื่อให้พ้นจากสังสารวัฏ สาม-
จีปฏิปันโน ปฏิบัติสมถาวร ฉะนั้น ถ้าพระสงฆ์ปฏิบัติ ปฏิบัติชอบยิ่งขึ้นเพียงใด ก็เป็น
การอนุเคราะห์ชาวโลกยิ่งขึ้นเพียงนั้น

วัตถุทานที่เปรตได้รับนี้ ไม่ใช่เป็นของหยาบที่มีผู้นำมาทำบุญอุทิศให้ เพราะ
เปรตเป็นพวกกายทิพย์ใช้ของหยาบไม่ได้ โดยวัตถุทานซึ่งเป็นของหยาบนั้นเป็นสื่อในการ
ถ่ายทอดให้เกิดเป็นของทิพย์อันเกิดจากกรรม คือผลบุญที่ผู้ทำได้รับ เมื่อผู้ทำมีบุญแล้ว
จึงอุทิศบุญนั้นไปให้อีกทอดหนึ่ง เมื่อของทิพย์ไปสู่วิถีอารมณ์ของเปรต ก็บังเกิดเป็นอาหาร
ทิพย์ หรือเครื่องนุ่งห่มทิพย์ทันที เมื่อเปรตได้บริโภคอาหาร ทุกขเวทนาที่เกิดจากรอค
อยาก ก็ระงับหรือบรรเทาเบาบางลงไป หากกุศลที่ระลึกได้มีกำลังมาก ก็อาจคัดรอนผล
ของอกุศลที่รับอยู่ให้ขาดลงไปได้ ในกรณีนี้จะพ้นจากเปรตไปเกิดในกามสุคติภูมิทันที

เปรตจะได้รับส่วนบุญที่อุทิศไปให้นี้ เป็นการไม่แน่นอนเสมอไป ฉะนั้นทาง
ที่ดีและให้แน่นอน เมื่อยังมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ พึงทำกุศลให้เป็นไทแก่ตนเสีย จะได้ไม่ต้อง
ไปเป็นเป็นเปรตในอบายภูมิ คอยแต่จะรับส่วนบุญที่ผู้อื่นอุทิศไปให้แต่เพียงอย่างเดียวเลย

เนื่องจากผลบุญที่อุทิศไปให้นี้เป็นของทิพย์ พวกที่มีกายหยาบจึงไม่มีโอกาส
ได้ทราบ แม้แต่พวกกายทิพย์เองก็ตาม เช่น นรก มีกรรมหนัก ก็ไม่มีโอกาสทราบ ส่วน
เทวดาซึ่งมีโอกาสได้ทราบ แต่ก็ไม่มีอำนาจจำเป็นต้องใช้ของมัน เพราะในเทวโลกมีของที่
ประณีตอยู่อย่างสมบูรณ์แล้ว คงเพียงแต่ได้อนุโมทนา ยินดีในส่วนบุญที่ผู้อื่นทำ กล่าวคือ
ไม่ได้โดยตรง ใต้แต่ทางอ้อม ซึ่งก็ยังจัดเป็นบุญประการหนึ่ง คือ บัณฑิตานุโมทนามั
บุญสำเร็จด้วยการให้ส่วนบุญ ในบุญกิริยาวัตถุ เรื่องแห่งการทำบุญ ๑๐ ประการ

บัณฑิตานมัย การให้ส่วนบุญนี้ นอกจากจะให้แก่ผู้ตายแล้ว ยังให้แก่ผู้มีชีวิต
อยู่ในโลกนี้ได้อีกด้วย เช่นไปทำบุญกลับมา พบผู้ที่ชอบพอกก็แผ่ส่วนบุญให้ ผู้รับก็

อนุโมทนา แต่การอนุโมทนาส่วนบุญในหมู่มนุษย์นั้น ผลที่ได้รับไม่ใช่อาหาร เครื่องนุ่งห่มโดยตรง แบบเดียวกับที่เปรตได้รับ คงได้รับเพียงบุญที่เกิดจากการอนุโมทนาทำนองเดียวกับเทวดาตั้งกล่าวมาแล้ว

การทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย .ไม่ว่าผู้ตายที่เกิดในภูมิใดภูมิหนึ่งจะได้รับโดยตรงหรือทางอ้อม หรือไม่ได้รับก็ตาม ผู้ทำก็ยังประกอบด้วยกุศลเจตนา กล่าวคือ ถ้าผู้ตายเป็นผู้มีพระคุณ ก็เป็นการบูชาพระคุณ ทำด้วยความกตัญญูกตเวที หากผู้ตายเป็นผู้มีน้อย ก็เป็นการทำความเมตตากรุณา ปรารถนาให้ผู้นั้นได้รับความสุข นับเป็นบุญตั้งแต่เริ่มแล้ว และเมื่อได้ทำ ได้อุทิศส่วนบุญ ก็เป็นบุญเพิ่มขึ้น นอกจากนั้นยังเป็นการให้กำลังใจแก่พระสงฆ์มีโอกาสได้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบโดยสะดวกยิ่งขึ้น นับว่าเป็นการทำนุบำรุงพุทธศาสนาเป็นบุญอีกประการหนึ่งด้วย.

